

Halmágyi Miklós

KÖZÉPKORI EREDETMONDÁK

Gondolatok magunkról
és másokról

Scythæ. *quas serpen^{us} unus. ut al^{tra} logi asser. cir^{ca} cudat. & diu
dit. par^{te} illi tantū frigida^e. quantū a solis calore
aliena. & m^utesicolarū. caritatis gemine ex^{pte}. ibi^s. **Sci**
the. quidam^{us} suas secū u^{er}mes. feris. & cū nolact^e pā
cunt. In his partib; ē un^{us} rex gūlring^{us} nomine. q^{ui} in monast
terio. ferden^{si}. sub r^opo eīdē loci r^oponē. iⁿ clericali^u educa^t.
ad diaconat^u gradu p^{er}uenit. dign^{us}. s; p^{ro} quā p^{re}dict^{us} antiste^{us}*

Középkori eredetmondák
Gondolatok magunkról és másokról

Halmágyi Miklós

Középkori eredetmondák.
Gondolatok magunkról
és másokról

JEGYZET

BELVEDERE
Szeged, 2014

A jegyzet megjelenését támogatta:

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola, Medievalisztika Program

Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány

TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001

Lektorálta:

Prof. Dr. habil. Koszta László, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár

Borítóterv

Majzik Andrea

A borítón

Merseburgi Thietmar Chronicájának egyik oldala

<http://www.mgh-bibliothek.de/etc/thietmagn/thietmar158b.jpg>

Monumenta Germaniae Historica

Digitale Edition der Chronik des Thietmar von Merseburg

<http://www.mgh.de/datenbanken/thietmar/>

ISBN 978-615-5372-12-4

© Halmágyi Miklós szerző, 2014

© Belvedere Meridionale kiadó, 2014

Kiadta:

BELVEDERE MERIDIONALE, SZEGED

www.belvedere.meridionale.hu

szerk@belvedere.meridionale.hu

Tartalom

Bevezetés.....	6
Bibliai személytől való eredeztetés.....	9
Szkíta-felfogás.....	29
Hun hagyomány.....	67
A Trójiából való eredeztetés hagyománya.....	80
Mondában, legendában magyarnak vélt személyek.....	88
A magyarság nevei (Vázlatos áttekintés).....	96
Távolról jött népek kettős ábrázolása. János pap népe.....	105
Magyarok a Kárpát-medencén kívül.....	109
Idegenekkel szembeni politika és Szent István Intelmei.....	124
Nem magyar népek Magyarországon a középkorban (Vázlatos áttekintés).....	143
A magyarság idegen szemmel (Feladatok).....	149
Keresztes hadjárat és Magyarország (Feladatok, vázlatos áttekintés)....	150
Irodalom.....	153

Bevezetés

Abban, hogy egy embercsoport néppé, nemzetté kovácsolódjék, nagy szerepe van a közös múltnak, a közös eredet tudatának. Középkori magyar és külföldi történetírók egyaránt felhasználtak olyan fordulatokat a műveikben, melyek közösségtudatot adtak a népük számára. A középkori eredettörténetek nem feltétlenül esnek egybe azzal, amit a mai kritikai történetírás valóságnak tekint. Fölmerülhet a kérdés: Mi értelme van ebben az esetben a középkori eredetmondák kutatásának? Fontossá teszi ezeket a mondákat, hogy régi időkből ránk maradt örökségeink. A régen keletkezett, hosszú időn át fennálló hagyományok megérdemlik, hogy megismerjük a történetüket. Az örökölt hagyományok lényeges részét képezik jelenlegi kultúránknak, önazonosságunknak.¹

Figyelemre méltóvá teszi ezeket a hagyományokat az is, hogy a korabeli emberek számára úgy tudtak hatni, mintha valóságok lettek volna. A történet pedig nemcsak az érdekelheti, hogy ténylegesen mi történt régen, hanem az is: Miként gondolkodott a régi idők embere, milyen volt a világképe, mit akart elérni írásával a hajdani szerző? A középkori eredetmondák vizsgálata során tehát nem arra keressük a választ, hogy mostani fogalmaink szerint hogyan alakult ki a magyar nép vagy más népcsoport. Inkább a régi gondolkodást próbáljuk megérteni. Választ kereshetünk arra, miként alakultak ki és hogyan fejlődtek a mondák, hagyományok.

Arra is fontos rámutatnunk, hogy az emberek világképe, gondolkodása koronként változhat. A mai kutató talán megcáfolja azt, amit a régi krónikás elbeszélt. Fönnáll a lehetősége, hogy az utánunk jövő kutatók azt a nézetet árnyalják, vagy éppen cáfolják majd meg, amit a mai kutatók valóságnak tekintenek. A változás, a múlandóság szemlélése alázatra inti a kutatót.

A jegyzet elején olyan eredettörténeteket vizsgálok, melyek többé vagy kevésbé a magyar hagyományvilággal is összefüggenek: ilyen a bibliai személytől való származtatás, a szkíta-tudat, a hun-hagyomány és a trójaiaktól való eredeztetés. Megfigyelhetjük, hogy a középkori magyar történetírásban hasonló eredeztetési megoldások léteztek, mint a nyugat- és észak-európai szerzőknél. A hasonlóságokat szemlélve fölmerülhet a kér-

¹ A hagyományokról lásd SÁNDOR Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*, Budapest 2011. Figyelemreméltó szemlélet, hogy különbséget tesz a „nyelvtörténet valósága” és „mondák igazsága” közt (SÁNDOR 2011. 7.). Ez a különbségtétel József Attila versére emlékeztet (Thomas Mann üdvözlése).; Középkori nem magyar eredetmondákról lásd Alheydis PLASSMANN: *Origo gentis*, Berlin 2006.

dés: Ami nálunk megvan, hogyan működik másoknál? Nemzetközi jelenségek hogyan érvényesülnek a magyar történetíróknál? Érdekes ezekre a kérdésekre is választ keresni a magyar hagyományok vizsgálata során.

A mondák világához, és a középkori gondolkodás megértéséhez kapcsolódik a legendákban, mondákban magyarnak vélt emberek áttekintése. Ezek az elbeszélések arról tanúskodnak, mely korban miként gondolkodtak Nyugat-Európában a magyarokról. Ellenszenvesnek látták-e őket, vagy épp ellenkezőleg: hősöknek és szenteknek?

A mondákkal, hagyományokkal foglalkozó gondolatmeneteket kiegészítik olyan fejezetek, melyek a „valós” történelem kérdéseit vizsgálják. Ilyen a magyarság neveinek áttekintése. Egy közösség összetartozásában a dicső múlt és a közös eredet tudata mellett fontos szerepe van a közös névnek is. A magyarságot története során különféle neveken említik különböző források. Érdekes tehát a népünkre használt nevekről is áttekintést adni. További fejezetek a Kárpát-medencén kívül élt magyarok és a középkori Magyarországon élt nem-magyarok történetét tekintik át. Szent István Intelmeinek 6. és 8. fejezete arra mutat rá, hogyan gondolkodtak a királytükör összeállítói a jövevényekhez való viszonyulásról és az elődök példájának követéséről. Az önazonosság és idegenfelfogás témakörén belül még számos kérdést érdemes vizsgálni. Ilyen további témák áttekintését segíti az irodalomjegyzék.

Ennek a jegyzetnek az anyaga Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékén tartott *Önazonosság és idegenfelfogás a középkori forrásokban* című BA szemináriumom vázлатаiból állt össze. Célja, hogy gondolatébresztő módon ráirányítsa az olvasó figyelmét a magyar kultúrtörténet néhány kérdésére. Köszönet szemináriumom hallgatóinak, akik ötleteikkel, érdeklődésükkel segítették a munkámat!²

² A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Bibliai személytől való eredeztetés

„Tegze olyan, mint a nyitott sír, s mindannyian hősök.” (Jeremiás 5:16)¹

A fenti vers a Bibliából való, Jeremiás próféta könyvéből. Az ő könyvének részletét használta föl egy 10. századi történetíró, Liudprand, amikor a keresztény nyugatra támadó magyarokat jellemezte. Bibliából átvett gondolatok nemegyszer tűnnek fel középkori szerzők műveiben, amikor saját koruk népeiről szólnak. A középkori keresztény szerzők számára alapvető tekintélyt jelentett a Biblia. Érthető, hogy a népek eredetét is gyakran a Szentírás alapján magyarázták.² A magyarságot több bibliai személlyel is kapcsolatba hozták a középkori szerzők. A következő fejezetben igyekszem számba venni, hogy kik ezek a bibliai alakok. Némelyüket külföldi történetíró szerepelteti a magyarok őseként, másokról belső magyar forrásokban olvashatunk. Az egyik alak ellenszenvesnek tűnt a régi szerző számára, és elutasította mint őst, a másikat felvállalhatónak érezte. A források vizsgálata során tapasztalhatjuk, hogyan vitázik egy-egy történetíró a másik szerző munkájában megfogalmazott eredeztetéssel. Áttekintésünk során nyomon követhetjük, hogyan tűnik fel egy - a Bibliában meglevő - motívum a későbbi korok elbeszéléseiben újra-és újra – a középkori műveken át egészen a modern kor költészetéig.

¹ Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest 2000.

² Josephus Flavius Magógtól származtatja a szkítákat, Gómertől a galatákat. Szent Jeromos Jafet fiától, Tubáitól eredezteti a hispániaiakat. Sevillai Izidor Magógtól származtatja a gótokat és szkítákat, a galatákat a gallokkal azonosítja. Arno BORST, *Der Turmbau von Babel*, Stuttgart, 1958, 388, 446-456. (Lásd még SEVILLAI IZIDOR, *A gótok története*, ford. SZÉKELY Melinda, Szeged, 1998, 28-29.) Tours-i Gergelynél szerepel, hogy az emberiség Szemtől, Kámtól, Jafettől származik, azt, hogy a frankok Jafettől származnak, nem írja. BORST 457. Fredegár Jafettől származtatja a gallokat: *Chronicorum quae dicuntur Fredegarii scholastici liber I*, ed. Bruno KRUSCH, Hannover, 1888 (Monumenta Germaniae Historica - MGH, Scriptores rerum Merovingicarum), 21; BORST 459-461. Az íreknél is megjelenik a Jafettől való eredet, BORST 468. Az orosz őskronika Jafettől származtatja a szlávokat. Lásd *Nesztor-krónika, Poveszty Vremennyh Let - Az elmúlt idők története (elbeszélése): Honnan ered Rusz föld, Ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld*. Köszönet FERINCZ Istvánnak, hogy a megjelenés alatt álló fordítást rendelkezésemre bocsátotta. Lásd még FÓTI József Lajos, *Góg és Magóg*, ItK, 23(1913), 28-59, 46-47.

RÓNA-TAS András: *A nyelvrokonságok. Kalandozások a történeti nyelvtudományban*, Budapest 1978. 41.

Góg és Magóg

Góg és Magóg alakját a magyar olvasó különösen Ady Endre verséből ismerheti. „*Góg és Magóg fia vagyok én / Hiába döngetek kaput, falat...*” Kicsoda Góg és Magóg a Bibliában? És hogyan kapcsolódik hozzájuk a kapu és a fal? Minderre fény derülhet a Góg és Magóg hagyomány vizsgálata során.³

A Teremtés könyvében az özönvíz leírása után olvashatunk a föld benépesítéséről. Noé egyik fiának, Jáfetnek fiai közt szerepel Gómer és Magóg (Teremtés 10,2). Magóg neve tehát már a Teremtés könyvében is felbukkan, de Góg nevével itt még nem találkozunk. Jelen van azonban Góg és Magóg neve egymáshoz közel Ezekiel próféta könyvében. Itt a következőképpen szól az Úr a prófétához: „*fordulj Góg felé és Magóg földje felé, Ros, Mesek és Tubal fejedelmei felé...*” (Ezékiel 38). Itt tehát már felbukkan Góg és Magóg neve. Az Újszövetség utolsó könyvében, a Jelenések könyvében ismét találkozunk velük (Jelenések, 20,7–10.) Az istenellenes hatalmakat jelképezik. A végső időkben a Sátán felláztatja őket, megostromolja a szent várost, de Isten elpusztítja őket.

Különböző korszakokban különböző népeket – melyek a „civilizált” világot fenyegették - egyaránt szokás volt Góggal és Magóggal azonosítani.⁴ A 10. századból rá tudunk mutatni egy forrásra, mely a magyarokat hozza

³ Lásd KRAUSZ Sámuel: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. *Ethnographia* 1898. 9–27. 109–118. 197–203. 293–305. 348–354.; 348–354.;

Andrew Runni ANDERSON: *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Cambridge, Massachusetts 1932.

Góg neve egy magyarázat szerint Gúgu (Gügész) király (kb. Kr. e. 585-645) nevéből származik. Lásd KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon I.*, Pozsony 2012. 49-50.

FRAESDORFF művéből kiderül, hogy teológiai irodalmak a sumer gūg (sötétség) szóból is levezetik Góg nevét, mint a sötétség megtestesülését. ZIMMERLI ezt a magyarázatot nem tartja meggyőzőnek, Fraedorff szerint azonban elképzelhető, hiszen Gógot összefüggésbe hozták a sötétnek bemutatott ésszakkal. David FRAESDORFF: *Der barbarische Norden*, Berlin 2005. 311. (Walther ZIMMERLI: Ezechiel, Bd. 2: Ezechiel 25-48 (Biblischer Kommentar Altes Testament 13,2), Neukirchen-Vluyn 1960. Hivatkozva FRAESDORFF 311, 400.)

⁴ Josephus Flavius a szkítákkal azonosította Góg és Magóg népét. Szent Ambrus a gótokat eredeztette Gógtól. Szent Ágostonon Góg népét a gétákkal, Magógét a masszagétákkal. Németh András: A Dado verduni püspökhöz írt levél. In: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerk. Róna-Tas András. Budapest 2001. 113–161. 147. A szír Nagy Sándor-monda a hunokat látta Góg és Magóg népében. GOMBOCZ Zoltán.: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. I. Scythia, Nyelvtudományi Közlemények* 45 (1917–1920), 129–194. 145.; ANDERSON 1932. 8. 9.;

összefüggésbe Góggal és Magóggal. Ez a szöveg az ún. Dado-levél. Nem tudjuk pontosan, ki a szerzője, Németh András szerint egy St-Germanus közösséghez tartozó szerzetes lehetett. A levél címzettjének kilétére is csak következtetni lehet. A címzett egy bizonyos D, Verdun püspöke.⁵ Nagy valószínűséggel Dado püspökkel azonosítható, aki valószínűleg 923-ban halt meg. A levél a püspök levelére adott választ tartalmazza.⁶ A püspök levele nem maradt ránk, de a válaszból kikövetkeztethető a kérdés. A püspök bizonyára azt kérdezhetette, vajon a Hungri nép – tehát a magyarok – azonosak-e Góg és Magóg népével. A szerzetes válasza nemleges. Góg és Magóg az eretneket jelképezik. A Hungri népről eddig azért nem lehetett hallani, mert megváltozták a nevüket. Itt elmond egy történetet, melyet az öregektől halott. Eszerint éhínség sújtotta Pannóniát, Isztriát és Illíriát. A lakosság egy részét ezért a népek fejedelmi elűzték arról a vidékről. A száműzöttek vándorlásuk során Maeotis mocsarához kerültek. Egy részük éhen halt, más részük vadak húásával táplálkozott, jártasságra tett szert a nyíl használatában. Az „éhség alapján, amit elviseltek, *hungrinak* nevezték el őket.” Ezután megtámadták a szomszédos népeket, és - mint a levél írója magát kifejezi: „Most Isten jogos ítélete miatt a mi nyakunkon élősködnek...”.⁷ A Hunger szó németül jelent éhséget. A szerző bizonyára francia nyelvű volt, de tudhatott németül, vagy olyan mondanéból merített, melyet németül tudók alkottak.⁸ Ugyan cáfolja, hogy a magyarság a végsők idők istenellenes népével volna azonos, cáfolatából mégis az tűnik ki, hogy a 10. században volt olyan nézet, mely a magyarokat azonosította Góg és Magóg népével.⁹

A Góghoz és Magóghoz fűződő hagyomány összefonódik azokkal a mondákkal, melyek a vaskapuvál elzárt népekről szólnak. Ennek a mondanék korai nyomát találjuk meg Josephus Flavius művében. Flavius zsidó történetíró volt, az első században élt, és görög nyelven alkotott. Két nagy munkája közül az egyik a Zsidók története, a másik, – ami most számunkra fontos – a Zsidó háború. Ez a mű a zsidóknak a rómaiak elleni felkeléséről szól, ám egy helyen megemlékezik az alánok hadjáratáról is. Josephus elbeszélése szerint „az alán nép a Tanais folyó és a Maiótis-tó közt lakó skytha törzs.” Hadjáratra készültek Médiába. A hyrkániai király megengedte nekik az átvonulást azon a szoroson, „melyen Nagy Sándor

⁵ „...D, sanctae Virdunensis ecclesiae ierarcho...” NÉMETH 2001. 121.

⁶ NÉMETH 2001. 136-165.

⁷ NÉMETH 2001. 126-127. 134-135.

⁸ NÉMETH 2001. 135. 151. jegyzet.

⁹ NÉMETH 2001. 147.

vaskaput csináltatott.” Az alánok eljutottak egészen Arméniáig. Az izgalmas elbeszélés szerint az egyik alán harcos hurkot vetett az örmény király, Tiridates nyakába. Majdnem foglyul ejtette, de a királynak végül sikerült elvágnia a kötelet.¹⁰ A szöveg alapján az említett vaskapu a Kaukázus vidékére helyezhető.

Későbbi szerzők műveiben újra és újra felbukkannak a népeket elzáró kapuk. A 4. század végén alkotó Szent Jeromosnál hunok törnek át Sándor akadályán. A 6. századi Kaiszareiai Prokopiosz perzsa háborúról írt könyvében szól a kapuról, amivel Sándor népet zár el. A 7. századi Fredegár krónikájában Hérakleiosz császár ereszt át népet azon a kapun, amit Nagy Sándor ércből csináltatott, hogy a Kaukázuson túli népeket elzárja. Hérakleiosz azért ereszti őket át, hogy szaracén ellenségeivel szemben harcoljanak. Hérakleiosz seregére azonban csapást mér az Úr, a szaracénok pedig pusztítva nyomulnak előre. Az elbeszélés végén a császár lázas betegségben meghal. Hérakleiosz (610-641) bizánci császár valóban háborúzott a perzsa Saszanida Birodalommal, és steppei néppel keresett velük szemben szövetséget.¹¹

A fenti történetek tehát szólnak kapuval elzárt népekről, de Góg és Magóg népét eddig még nem említették. Ők is feltűnnek azonban a Nagy Sándorról szóló mesészerű elbeszélésekben. Ilyen a Szír Keresztény Legendája: e szerint Sándor elzárta Góg és Magóg népét. Hasonlóképp szól az

¹⁰ Josephus FLAVIUS: *A zsidó háború*, 1999., ford. RÉVAY József. VII. könyv, 7. fejezet, 4. bekezdés, 517–518.; Ez az elbeszélés Antonio Bonfini művében is olvasható, ő Hegesippust idézi az elbeszélés elején. Antonio BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Ford. KULCSÁR Péter, Budapest 1995. I. tized, 2. könyv, 50–51. o. Josephus Zsidó háborújának latin kivonata az a munka, mely Hegesippus neve alatt fennmaradt (*De bello Judaico et excidio urbis Hierosolymitanae*). Hegesippus neve Josephus nevének torzulása. A 2. században élt egy hasonló nevű keresztény szerző, őt azonosították a fenti munka szerzőjével. Lásd KULCSÁR Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Budapest 1973. 29. ;KRAUSZ 1898. 348. Krausz is említi JOsephuson kívül a JOsephuson alapuló Hegesippust, aki szerint Nagy Sándor alánokat és más népeket zárt el kapuval.

¹¹ KRAUSZ 1898. 349–350.

Fredegár 66. cap. *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores rerum Merovincicarum., Tomus II. Fredegarii et aliorum Chronica. Vitae sanctorum. Edidit Bruno KRUSCH, Hannoverae 1888. = Die Chronik Fredegars und der Frankenkönige, die Lebensbeschreibungen des Abts Columban, der Bischöfe Arnulf und Leodegar, der Königin Balthilde. Übersetzt von Otto Abel. Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. VII. Jahrhundert. Band 2. Berlin 1849. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte, CD-Rom, Berlin 1998; Hérakleiosz szövetségesei az alábbi irodalmakban a kazárok: Georg OSTROGORSKY: *A bizánci állam története*, Budapest 2001. 99. 105.; RÓNA-TAS 1997. 190.

ún. Pszeudo-Kalliszthenész műve Nagy Sándorról. Pszeudo-Methodiosz művében, valamint Aethicus Isternél is hasonló elbeszélést találunk az elzárt népekről.¹²

A 10. század második felének szerzői közül Liudprandnál és Widukindnál olvashatunk az akadályokon való áttörés, átengedés fordulatáról a magyar támadással kapcsolatban. Liudprand Antapodosisa szerint a magyarok akadályokkal (clusa) elzártan élnek. Arról nem szól, ki zárta el őket, arról azonban igen, hogy Arnulf keleti-frank uralkodó ráereszti a magyarokat Európára, hogy megnyerje őket szövetségesül Szvatoplukkal szemben. Elbeszélése szerint ezért szörnyű halállal hal meg a frank uralkodó.¹³ A Brenta menti csata leírása után Liudprand Jeremiás próféta verse alapján jellemzi a magyarokat: *„Íme, én egy távoli nemzetet hozok rátok, hatalmas nemzet, régi nemzetet, oly nemzetet, melynek nyelvét nem ismered, és beszédét nem érted. Tegze olyan, mint a nyitott sír, s ők mindannyian erősek. És megeszi vetéseidet és kenyeredet; felfalja fiaidat és leányaidat; megeszi nyájadat és csordáidat; leeszi szőlődet és fügefádat, és kardjával lerontja megerősített városaidat, melyekben bizakodsz. Mindazonáltal még ama napokban – úgymond az Úristen – sem hozok reátok végpusztulást.”*¹⁴

Widukind gestája a következőket közli: Az avar az a nép, melyet – Widukind szerint - „most” magyaroknak /Ungarios/ „hívunk.” „Az avarok egyesek szerint a hunok maradékai.” A szász gestaíró szerint „Nagy Kár-

¹² KRAUSZ 1898. 351–353.; CZEGLÉDY Károly: A szír Nagy Sándor legenda, *MTA I. Osztályának Közleményei* XIII. 3–20. ; ANDERSON 1932. 20–57. ; Massilo FUSSIMO: Pszeudo-Kallisthenes, In: *Der neue Pauly*, Bd. 10. Helmuth SCHNEIDER, Hubert CANKI Stuttgart-Weimar 2001. 513.; HADROVICS László: A délszláv Nagy Sándor-regény és középkori irodalmunk, *A Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és irodalomtudományi osztályának közleményei*, XVI. évf. (1960) 235–293. 235–238.; THOROCZKAY Gábor: *Írások az Árpád-korról*, Budapest 2009. 217–218. A 4. században Iulius Valerius fordította latinra Pszeudo-Kalliszthenész művét. A 10. század közepén Leo Archipresbiter készített latin fordítást.

Pszeudo-Methodiosz műve a 7. századra tehető, lásd MCGINN, Bernard: *Antikrisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében*. Budapest 1995. 102. (Köszönet Putóczki Emesének, aki felhívta a könyvre a figyelmem.); *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*, I/2. Szerk. Hajdú Péter, Kristó Gyula, Róna-Tas András, Budapest 1976. 247. Aethicusról lásd jelen könyv 63. oldalán a 155. jegyzetet.

¹³ LIUDPRAND: Antapodosis I. 5. (319–320. o.) I. 13. (330. o.); I. 36. (341–342. o.), In: Cremonai Liudprand történeti művei. JURKOVICH Emil, GOMBOS F. Albin és GAÁL Lajos fordításai t felhasználva fordította: SÜTTŐ Szilárd. In: Peter CLASSEN – CREMONAI LIUDPRAND: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*, Budapest 2005.

¹⁴ LIUDPRAND, Antapodosis, II. 16. (360. o.); Jeremiás 5: 15–18. alapján. Liudprand nyilván a latin bibliafordítást, a Vulgátát használta.

oly legyőzte, a Duna mögé üzte, és hatalmas fallal vette körül a magyarokat, így akadályozta meg őket szokásos népirtásaikban.” Widukindnál is Arnulf az, aki kiengedte őket.¹⁵ Liudprand és Widukind írásaiban tehát Nagy Sándor neve nem szerepel mint népet elzáró személy, és vaskaput sem említenek, írnak azonban akadályokról, falról, mely a félelmetesnek ábrázolt lovasnépet távol tartja. A pogányokkal szövetséget kötő uralkodót úgy jellemzik, mint aki kiereszti az akadállyal elzárt népeket. A fentiek tükrében ez a fordulat is régi hagyományra tekint vissza.

A középkor későbbi szakaszában is élt a Gógról és Magógról való hagyomány. Viterbói Gottfried (1125k.- 1192k.) a Pantheon című művében hozza őket szóba, amikor a végső időkről ír. Leírja az Antikrisztus fellépését, majd Góg és Magóg, a legmocskosabb népek kelnek majd föl északról, akiket Sándor király elzárt.¹⁶

Góg és Magóg népét térképeken is ábrázolták a középkorban. Figyelemre méltó a 13. századból az ún. Ebstorfi világtérkép. Kör alakban ábrázolja a világot. A tetejére nem az északi oldalt helyezték, ahogy ez a mai térképeknél szokás, hanem a keletet. Ezen a keleti oldalon látható Krisztus feje, alul a lába, az északi és déli oldalakon pedig a kezei. A térkép közepén helyezkedik el Jeruzsálem. Az alkotás célja elsősorban az lehetett, hogy a Biblia és a Nagy Sándor monda szempontjából fontos helyeket viszonyítani tudja egymáshoz a kor embere. Góg és Magóg népét az északi oldalra helyezi a térkép. Láthatjuk, hogy éppen emberevéssel foglalatoskodnak. A felirat szerint Nagy Sándor elzárta őket, a végső időkben pedig az Antikrisztus kísérői lesznek majd.¹⁷

Sajátos képzettársításról tanúskodik az a hagyomány, mely Izrael „elzárt tíz törzsét” kapcsolja össze Nagy Sándor kapujával. A Királyok II. könyve szerint Izrael népét az asszír uralkodó keletre deportáltatta. „... *AsszírIA kirÁlya bevette Szamariát és fogságba hurcolta Izraelt AsszírIAba; Halachban, Gozan egyik folyója, a Habor mellé, valamint Média városai-ba telepítette őket.*” Királyok II. könyve (17, 6., valamint 18, 11) Commodianus Kr. u. 3. században élt keresztény költő is szól zsidókról,

¹⁵ WIDUKINDUS Corbeius: *A szász történet három könyve*, ford. MAGYAR László András, Budapest 2009. XVII. XVIII: XIX. (25. 26. o.); Widukindi monachi... XVII. XVIII. XVIII. cap.

¹⁶ „*Et exsurgent ab aquilone spurcissime gentes, quas Alexander rex inclusit, Goth videlicet et Magoth.*” GOTIFREDI Viterbiensis Panthon, XVI. 24, Ed. G. Waitz, In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (in Folio) XXII, Ed. G. H. PERTZ, Hanoverae 1872. (146-147. o.); ANDERSON 1932. 11.

¹⁷ Más térképeket lásd még GOMBOCZ 145–146.; ANDERSON 1932. 87-88.

<http://www.uni-lueneburg.de/hyperimage/EbsKart/start.html>

akik Isten akaratából Perzsián túl egy folyó által el vannak zárva az idők végéig. Akkor majd előjöhetnek, és az Antikrisztus menekülni fog előlük. Commodianusnál tehát az idők végén a jó oldalra kerülnek az elzártaságból előjövő zsidók. Petrus Comestor, 12. századi párizsi tudós már más megvilágításba helyezi őket. Comestor elbeszélésében Nagy Sándor rátalál az elzárt tíz törzsre. Megtudja, hogy bűnösök, mert az aranyborjút imádták. Ezért még jobban elzárja őket. Későbbi szerzők – 1250 körül Párizsi Máté (Mattheus Parisienis), 1300 körül Montecroce-i Ricold, – már a tatárokkal azonosítják az elzárt zsidókat, bár Párizsi Máté megenged magának némi kétkedő hangot.¹⁸

Egy forrásban a magyarok zsidó származásáról esik szó. Heriger lobbesi apát (990-1007) művében olvashatunk arról az éhínségről, mely Claudius császár idején sújtotta a Római Birodalmat. Heriger leírása szerint ekkor nemcsak a zsidókat, hanem más gyenge embereket is elűzték otthonukból. Ennek kapcsán jegyzi meg, hogy a magyarok büszkélkednek zsidó származásukkal. Itt is megjelenik tehát az éhség és a kiűzetés fordulata, akárcsak a verdui püspökhöz írt levélben. Heriger műve nem maradt ránk eredetiben, csak 11. század végi átdolgozásban. Hóman Bálint rámutat arra, hogy Heriger máshol nem használja az Ungri szót, így szerinte ez a származtatás későbbi beszúrás lehet.¹⁹ Az Apostolok cselekedeteiben

¹⁸ ANDERSON 1932. 58-86. 58-61. 65-67. Anderson szerint Viterbói Gottfriednél jelenik emg először, hogy Nagy Sándor elzárja Izrael törzseit és Gógot és Magógot is. ANDERSON 69. 74.;

MATTHAEUS PARIS: A tatárok természetéről (Részlet), Ford. MEZEI Mónika, In. Tatárjárás, Szerk. NAGY Balázs, Budapest 2003. 49.

Axel KLOPPROGGE: Ursprung und Ausprägung des abendländischen Mongolenbildes im 13. Jahrhundert: ein Versuch zur Ideengeschichte des Mittelalters. Asiatische Forschungen 122, Wiesbaden 1993. 65.; Felicitas SCHMIEDER: *Europa und die Fremden: die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert*, Sigmaringen, 1994. 260-261.;

A 10. század közepén Haszdáj ibn Saprut, a cordobai politikusa levelet írt a kazár uralkodónak, és megkérdezte tőle, hogy ők mely törzsből származnak. Bizonyára abból a felfogásból indult ki, hogy a kazárok az elveszett törzsek egyikétől erednek. Lásd Haszdáj ibn Saprut Levele Córdoba-ból Jozsef kazár királynak. 955k. In: Shlomo J. SPITZER – KOMORÓCZY Géza: Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1869-ig. Budapest 2003. 68-88. 86. 131. jegyzet. Lásd még Jozsef kazár király Válasza Haszdáj ibn Saprutnak, In: Uo. 89-103.

¹⁹ „Ungros denique notum est huic famae assentari velle, qui et iactant se a Judeis originem ducere.” *Herigeri et Anselmi gesta episcoporum Turgensium, Traiectensium et Leodiensium*, ed. Rudolph KOEPKE, Hannover 1846 (MGH Scriptores, 7), 171-172;

KULCSÁR 1987-1988, 530.;

benne van, hogy Claudius idejében éhínség támadt (Apcsel, 11, 28-29.), és hogy Claudius kiutasította a zsidókat Rómából (Apcsel 18, 2). Judeában 46-48-ban volt éhínség, Claudius 49-ben üzte ki a zsidókat Rómából.²⁰ A két esemény később felerősítve összekapcsolódhatott egy szerző gondolkodásában.

Kulcsár Péter szerint a magyarokhoz csatlakozott, részben zsidó vallású kabarok lehettek azok, akik miatt a magyarokat nyugaton zsidó eredetűeknek tarthatták²¹ El lehet azonban játszani egy másik gondolattal is: Az elzártságból előtörő népként, Góg és Magóg népeként számon tartott magyarokat összefüggésbe hozhatták azzal a hagyománnyal, mely az elzártságban élő zsidó törzsekről szólt. Az elzárt zsidók a hagyomány szerint a végső időkben jönnek elő. Az összekötő kapocs magyarok és zsidók között lehetett tehát az elzártság és az onnét való előtörés. E képzettársítás eredményeként is tarthatták a magyarokat zsidó származásúaknak a nyugati gondolkodók. A szövegben persze arról van szó, hogy a magyarok dicsekszenek zsidó eredetükkkel, ez pedig megnehezíti a fenti értelmezést.

A Góg és Magóg-hagyomány a magyar gesták világába is utat talált. Béla király jegyzője, Anonymus megírta, hogy Sándor elzárta Góg és Magóg népét. Szkítia szomszédságába helyezi őket. Anonymus az uralkodócsaládot Jáfet fiától, Magógtól eredezteti, Góg és Magóg népét azonban nem azonosítja sem a szkítákkal, sem a magyarokkal.²²

Góggal és Magóggal kapcsolatban érdemes megemlíteni a Zsámboki (Sambucus) kódex érdekes adatát. Ez a kódex a jeles 16. századi orvos, humanista Zsámboki János nevét viseli, ő vásárolta meg itáliai útja során. A kódexet a Károly Róbert kori krónikaszerkesztés hagyományát őrző krónikacsaládba, az ún. Budai Krónika családjába sorolják. A Zsámboki (Sambucus)-kódex a németföldről hazatért fületlen hét magyart „Magor et

HÓMAN Bálint, *A magyar hún hagyomány és hún monda* - UÖ, *Történetírás és forráskritika*, 11, 75

²⁰ Apcsel 11, 28-29; Apcsel 18, 2, lásd hozzá a Szent István Társulat kiadásának jegyzeteit.; Köszönet Varga Viktóriának a témához adott ötletért; Josephus FLAVIUS, *A zsidók története* c. könyve is ír az éhínségről, mely Claudius idején Jeruzsálemet sújtotta, XX. könyv, 2. 5. (560-561. o.); KULCSÁR 1987-1988, 530.

²¹ KULCSÁR 1987-1988, 528-530.; Kulcsár a magyarokra használt agarénus elnevezést is a kabarokkal magyarázza, erre még később visszatérünk.; A témához lásd Peter B. GOLDEN: A kazárok megtérése a zsidó hitre, In: *Csodaszarvas II.* Szerk. Molnár Ádám, Budapest 2006.

²² ANONYMUS : *Gesta Hungarorum*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Ford. PAIS Dezső. Budapest 1975. 1. fejezet, 78.

Gok" néven említi. A *Képes Krónika* ezen a helyen „Lazari” alakot hoz.²³ Mivel koldulniuk kellett, így érthető, hogy a Képes Krónika a Szent Lukács Evangéliumának nevezetes koldusáról Lázároknak nevezi őket. Váczy Péter szerint a Zsámboki kódexben levő „Gok” a „Gog” rontott változata. Sebestyén Gyula szerint azonban a krónikaváltozatokban szereplő „gyak” diákot, énekmondót jelent.²⁴

Fordítsunk figyelmet a muzulmán kultúrkörre is Góggal és Magóggal kapcsolatban. A Korán Két Szarvú megnevezéssel jelöli Nagy Sándort. Az elbeszélés szerint az uralkodót utazásai során egy nép arra kéri, hogy készíttessen akadályt köztük és Góg és Magóg között, akik országukat pusztítják. Sándor elkészítteti a védősáncot, de azt is megmondja, hogy Isten majd elpusztítja azt.²⁵

Megemlítendő Ibn Hordādbeh munkája, mely *Az utak és országok könyve* címet viseli. Ibn Hordādbeh leírja egy Sallām nevű tolmács úti beszámolóját. Az elbeszélés szerint Al-Wātiq Billāh kalifa álmot látott. Álmában azt látta, hogy megnyílt a kapu, amivel Nagy Sándor elzárta Gógot és Magógot. Elküldte tehát a sok nyelven beszélő Sallām tolmácsot, hogy megnézzze a Gógot és Magógot elzárva tartó kaput és falat. A tolmács az elbeszélés szerint járt a kapunál. Híradása szerint a kapuőr napon-ta háromszor egy kalapáccsal megdöngeti a kapu zárát, hogy hallják az odaát levőket és az odaát levők is tudják, hogy van őrség a kapu előtt. A tolmács fél dirhem súlyú rozsdát hozott magával a kapuból. Kmoskó Mihály szerint Sallām tolmács nem láthatta Góg és Magóg falát, utazásának elbeszélése kitalált történet. „Legfeljebb arról lehet szó, kereste-e ezt a mesés helyet, és hol kereste.”²⁶ Anderson rámutat arra, hogy a földrajzi ismeretek bővülésével Nagy Sándor fala az emberek képzeletében Európa északabbi részére, az Urál vidékére, valamint Ázsia keleti, északkeleti részébe tolódott.²⁷ A bibliai Góg és Magóg alakja összekapcsolódott Nagy

²³ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, Ed. Alexander DOMANOVSKY, 36. cap., In: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (SRH), I, ed. SZENTPÉTERY Imre, Budapest, 1937 (új kiadás: Bp., 1999), 294. Lásd VÁCZY Péter, *Anonymus és a Juslinus-kivonat*, Turul, 1944-1946, 1-13.; Lásd még SÁNDOR 2011. 395-396,

²⁴ SEBESTYÉN Gyula, *A magyar honfoglalás mondái*, Bp., 1904 (új kiadás: Bp., 2001), 63-64.

²⁵ *Korán*, Ford. SIMON Róbert, szerk. PUSKÁS Ildikó, Budapest 1994. XVIII szúra, 94-98. Jegyzeteket lásd 268-269. oldalon.; ANDERSON 1932. 28-29.; KRAUSZ 351.

²⁶ Ibn Hordādbeh: *Az utak és országok* című munkájából. In: Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*, Földrajzi irodalom I/1., Szerk. ZIMONYI István, Budapest 1997. 93-154. 123-133. (Az adatért köszönet Balogh Lászlónak.); ANDERSON 1932. 94.

²⁷ ANDERSON 1932. 87-104.

Sándor személyével, aki a monda szerint kapuval és fallal zárta el őket. Ez a hagyomány a keresztény és a muszlim kultúrkörben egyaránt jelen van. Mint láttuk, Góg és Magóg népét a 10. században a magyarokkal is azonosíthatták. Az elzárt népekről való hagyomány Ady Endre sorait is érhetőbbé teszi.²⁸ A versben megszólaló Góg és Magóg félelmetes népéhez sorolja magát, mely a Bibliában Isten ellen lázadó népként van jelen.

Hágár

Újabb bibliai személytől való származtatás rejtőzhet az *agarenusok* (*Agareni*) elnevezés mögött. Főképp a St. Gallen-i évkönyvek emlegetik ezen a néven eleinket. IV. Ekkehard, St. Gallen-i szerző szerint tévednek, akik a magyarokat agarénusoknak vélik. Ez szintén azt valószínűsíti, hogy Ekkehard a 11. században még találkozott az agarénus elnevezéssel. Az elnevezés arra utalhat, hogy Hágártól, Izmael anyjától származtathatták őket.²⁹ Az *agarenus* név egyébként a szaracénok megnevezése volt a nyugati forrásokban.³⁰ A héber elnevezés a magyarokat jelölő ugr név átalakításából származhat.³¹ Kulcsár Péter szerint a magyarokhoz csatlakozott, részben zsidó vallású kabarok lehettek azok, akik miatt a magyarokat nyugaton *agarenusok*nak nevezhették. Kulcsár utal Szt. Pál apostolnak a Galatákhoz írt levelére is (4, 21-31).³²

Elképzelhető, hogy a magyarság külföldi elnevezéséhez (Ungri) találtak olyan hasonló hangzású nevet, mely a Bibliához köthető. Középkori héber forrásokban egyébként latin és német eredetű nevek mellett Hagar néven is szerepel Magyarország. A zsidók ugyanis bibliai nevekkal nevezték az európai országokat. A 11. században ritkábban, a 15. századtól gyakrabban nevezik Magyarországot Hagarnak, a 17. század óta pedig

²⁸ Figyelemre méltó, hogy Ady az 1903-ban megjelent versénél jóval korábban, 1903-ban, a Nagyvárad Naplónál megjelent cikkében már felhasználta Góg és Magóg és az érckapu motívumát. Ilia Mihály: Ady Endre: A fekete lobogó. Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 507–508. Köszönet Varga Viktóriának, aki szemináriumi dolgozatába a cikkre figyelmem felhívta.

Lásd még SINOR Dénes: Góg és Magóg fia, *Irodalomtörténet* 45 (1957) 1. sz. 78–79.; SCHEIBER Sándor: Góg és Magóg fia, *Irodalomtörténet* 45 (1957) 3. sz. 372.

²⁹ KULCSÁR Péter, A magyar ősmonda Anonymus előtt, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91-92(1987-1988), 523–545, 528–529.

³⁰ Pl. FREDEGAR, II. 2, 44.

³¹ RÓNA-TAS András: *A honfoglaló magyar nép*, Budapest 1997. 221. Az ugr héber írása *awgr*. A szó „második betűjét elhagyva agar alakot lehet olvasni.”

³² KULCSÁR 1987-1988, 528–530.

Hagar kiszorította a Hungaria alakot. Ez utóbbit a spanyol és olasz szerzők tartották meg, mert náluk Hagar az arabokat jelölte.³³

Magóg, Nimród

Belföldi, magyar forrásokban is hagyománnyá vált, hogy bibliai személyektől származtassák a magyarságot. Krónikáshagyományunk kezdetét jelentő ősgesta (őschrónika) nem maradt fenn, csak későbbi forrásokból lehet tartalmára következtetni.³⁴ Így az is vitatott kérdés, hogy mi állhatott

³³Lásd KOHN Sámuel, *Héber kút/orrások és adatok Magyarország történetéhez*, Hatodik közlemény, „Hagar” mint Magyarország elnevezése, TT, 1881, 12-27, 12, 25, 3. j., 27; UÖ, *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*, Bp., 1881, 144-159.; Lásd még SÁNDOR 2011. 396.

³⁴A 19. századi irodalomtörténész, Endlicher István azon a véleményen volt, hogy a 11. században, I. András idején szerkesztettek először gestát Magyarországon. Toldy Ferenc szerint már a vezérek korában készültek feljegyzések, Szent István korában készült az első keresztény latin nyelvű történeti mű, ezt folytatták I. András korában. TOLDY Ferenc, *Nemzeti történetírásunk kezdetei*, Száz, 2(1868), 376-394. Volt olyan vélemény is, hogy nem létezett 11. századi magyar gesta (Madzsar Imre, Erdélyi László. Marczali Henrik szerint 1150 körül keletkezett az első gesta, bár már korábban is születhettek feljegyzések). A kutatók többsége azonban elfogadta, hogy létezett 11. századi gesta. Domanovszky Sándor, Horváth János, Mályusz Elemér szerint I. András idején, a 11. század közepén születhetett; DOMANOVSKY Sándor, *Kézai Simon mester Krónikája: Forrástanulmányok*, Bp., 1906, 129; HORVÁTH János, *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Bp., 1954, 307-308; MÁLYUSZ Elemér, *Krónika-problémák*, Száz, 100 (1966), 714. 1948-ban Györffy György is ezen a véleményen volt, szerinte I. Endre korában írták, Szent László korában folytatták a hun-magyar knika forrásául szolgáló Gesta Ungarorumot (GYÖRFFY György, *Krónikáink és a magyar őstörténet*, Bp., 1948. 5.). Csóka J. Lajos és Gerics József az 1060-as évekre, Salamon idejére tették a gesta keletkezését. Raimund Friedrich Kaind, Geréb László, majd Kristó Gyula szerint Könyves Kálmán idején keletkezhetett az ősgesta (őschrónika). Györffy később felülbírálván korábbi nézetét, szintén erre az álláspontra helyezkedett. Újabb meglátása szerint a 11. század végén, 11-12. század fordulóján „foglalták írásba ma ismert krónikáink őst”. (*Krónikáink és a magyar őstörténet: Régi kérdések, új válaszok*, Bp., 1994, 185). Az ősgesta helyett egyébként Kristó inkább az *őschrónika* kifejezést tartja helyesnek. Veszprémy László szerint a „11. század vonatkozásában” helyesebb „történeti feljegyzésekről” beszélni, ezeket használhatták fel egy krónika megszerkesztésénél valószínűleg Kálmán korában; VESZPRÉMY László, *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez*, Száz, 2004, 325-347, 327, 337, 346-347. Györffy szerint több ősgesta létezhetett; GYÖRFFY 1948, 186. A krónikairódalom összefoglalását lásd KRISTÓ Gyula, *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*, Budapest, 1994; UÖ, *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*, Bp., 2002; SZABADOS

benne a magyar őstörténetről. III. Béla névtelen jegyzőjének (Anonymus) műve azonban fennmaradt. Ő a magyarságot ugyan nem származtatja bibliai személytől, neves uralkodókat azonban igen. Jáfet fiától, Magógtól eredezteti Attila királyt valamint Álmos vezért is.³⁵ Megmutatkozik tehát nála az uralkodócsaládra való figyelem. A jáfetita származtatással Anonymus az európai divatot követi.

Kun László krónikása, Kézai Simon is Jáfetet tartja ősnak, Jáfet fia azonban nála Thana, és Thana fiát hívják Menrothnak. Állítása ellentmondásos, hisz a bibliai Jáfetnek Magóg nevű fia volt, nem pedig Menroth nevű unokája, ráadásul Kézainál egy Thana nevű személy is szerepel, aki nincs benne a Bibliában. Thana alakja úgy magyarázható, hogy Justinus szerint volt a szkítáknak egy Tana nevű királya. Sevillai Izidor szerint pedig Thanusról, a szkíták királyáról nevezték el a Thanais folyót.³⁶ A Károly Róbert-kori krónikaszerkesztést őrző öt kódex, a „*Budai Krónika* családja” Jáfet fiát, a magyarok őseit Nemprotnak nevezi. Ez is ellentmondásos, hisz a bibliai Jáfetnek nem volt Nemprot nevű gyereke. Nimródnak hívták azonban Kus fiát, aki Kámtól született.³⁷ A magyar krónikások tehát Biblián kívüli hagyományokat is felhasználtak azokban őstörténeti írásaikban, melyekben bibliai személyeket szerepeltettek.³⁸

György, *A magyar történelem kezdeteiről*, Bp., 2006, 14-35; SzÖCS Tibor, *A 14. századi krónikaszerkesztmény interpolációi és 11. századi okleveleink*, Fons, 14(2007), 59-95.

³⁵ ANONYMI (P. MAGISTRI) *Gesta Hungarorum*, 1. cap., kiad. JAKUBOVICH Emil, jegyz. PAIS Dezső = *Scriptores Rerum Hungaricarum* (SRH), I, ed. SZENTPÉTERY Imre, Bp., 1937 (új kiadás: Bp., 1999), 35; ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, ford. PAIS Dezső, Bp., 1975, 78; lásd még ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, ford. VESZPRÉMY László, Bp., 1999.; KRAUSZ 197.

³⁶KRAUSZ 1898. 112. 197.

Simonis de KEZA *Gesta Hungarorum*, 4. cap., kiad. DOMANOVSKY Sándor, In: SRH I, 143; magyarul: KÉZAI Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford. BOLLÓK János, utószó, jegyz. VESZPRÉMY László, Bp., 1999. Tanáról lásd DOMANOVSKY 1906, 26-28; GYÖRFFY 1993, 206. A Menmorout (Ménmarót) név rövidülésének tartja a Menroth alakot HORVÁTH János, *A hun-történet és szerzője*, ItK, 66(1963), 446-476, 460. Kristó szerint „Menroth neve a hagyományból való”; KRISTÓ Gyula, *Kézai Simon és a XIII. század végi köznemesi ideológia néhány vonása*, ItK, 76(1972), 1-22, 2. Györffy György alapján azonban rámutathatunk arra is, hogy a Biblia kézírataiban fellelhető az M-mel kezdődő alak is a gyakoribb N-es változat mellett. Egy 13. századi párizsi kódexben is a Memroth alak volt jelen. GYÖRFFY 1993 207;.

³⁷ Teremtés könyve, 10, 6-12.

³⁸ Krausz 1898 25-26. Krausz rámutat egy hellenista szerzőre, aki szerint a vízözön után óriás nemzetség élt a földön. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a görög mítoszokban volt egy Japetos nevű titán. Feltételezése szerint őt hozhatták összefüggésbe a bibliai Jáfettel. Mivel a görög Biblia Nimródot gigász-ként jellemzi, a gigász és a titán pedig lényegében

A Nagy Lajos kori krónikáshagyományt fenntartó öt kódex, melyeket a „*Képes Krónika* családja”-nak nevezzük, Jáfet fiától, Magógtól eredezteti a magyarokat.³⁹ A *Képes Krónika* családjába tartozó kódexek ezen kívül vitatkoznak egy olyan nézettel, mely szerint a magyarok Noé megátkozott fiától, Kámtól származnának.⁴⁰ A *Képes Krónika* egy helyütt Jáfet fiától, Magógtól eredezteti a magyarokat, egy későbbi fejezetben azonban Álmot Nemródtól eredezteti, aki „Thana fia volt, aki Jáfet fia volt, aki Noé fia volt.”⁴¹

A fentiekből meg lehet próbálni visszakövetkeztetni arra a hagyományra, mely az ősgestában (őskrónikában) lehetett. Hóman Bálint szerint az ősgesta Magógtól származtatta a magyarokat.⁴² Abból azonban, hogy a *Képes Krónika* családjának szövege vitatkozik egy olyan nézettel, miszerint a magyarok Kám utódjától, Nimródtól származnának, Mályusz Elemér

ugyanazt jelenti, adódhatott olyan gondolat, hogy Nimród Jáfet leszármazottja. Ebből következne, hogy amikor a magyar krónikás Jáfet leszármazottjának tartja Nimródot, ókori hagyományt követ. Krausz 200. Ez azonban feltételezés: Krausz tanulmányában nem találom olyan ókori forrást, mely kifejezetten állítaná, hogy Nimród Jáfet leszármazottja.

Krausz szerint hiba a magyar Nemrót-hagyományt „arra a törekvésre” visszavezetni, „hogy a magyaroknak bibliai őse legyen.” Krausz 1898. 25. Ebben az esetben kérdés: milyen más törekvés vezette a magyar krónikást? Nyilván törekedett arra, hogy minnél részletesebb, alaposabb elbeszélést adjon. A Biblia mellett az egyházatyákat is használta.

³⁹*Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, 3-4. cap., kiad. DOMANOVSKY Sándor = SRH I, 243-250; magyarul: *Képes Krónika*, ford. BELLUS Ibolya, tanulmányok DERCSÉNYI Dezső, KRISTÓ Gyula, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, jegyz. KRISTÓ Gyula, Bp., 1986; *Képes Krónika*, ford. BOLLÓK János, a fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László, az utószót írta, a függelék és az irodalomjegyzéket összeállította SZOVÁK Kornél, Bp., 2004. Thuróczy János krónikája állítja, hogy Károly Róbert és Nagy Lajos korában készült egy-egy krónika-szerkesztés; THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, 2. cap., az 1-129. és 186-262. fejezeteket fordította, a jegyzeteket írta BELLUS Ibolya, Bp., 2001, 11. Ezek nem maradtak fenn, de mindkét szöveghagyományt őrzik egy öt-öt kódexből álló „krónikacsalád”, melyek a kódexcsoportok jelentős darabjairól kapták nevüket. A Károly Róbert-kori szerkesztés a *Budai Krónika* családja, a Nagy Lajoskori szerkesztés a *Képes Krónika* családja. Lásd pl. KRISTÓ 2002, 78-79, 86.; KRAUSZ 1898 197.

⁴⁰*Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, 3-4. cap., kiad. DOMANOVSKY Sándor = SRH I, 243-250

⁴¹*Chronica* 4. cap. 249. 26. cap. 289.; *Képes Krónika* 4. cap. 10. o.; 26. cap. 26. o.

⁴²HÓMAN Bálint, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII-XIII. századi leszármazói*, Bp., 1925, 96

arra következtetett, hogy az ősgesta (őskrónika) Kámtól eredeztette a magyarokat.⁴³

Fontos odafigyelnünk arra, hogy a Bibliában ugyan Kám az, aki nem segít megittasodott apjának, Noénak, Noé mégsem őt, Kámot átkozza meg, hanem Kám fiát, Kánaánt.⁴⁴ A Képes Krónika mindenesetre Kámot tartja Noé megátkozott fiának.⁴⁵

Thuróczy János krónikája is a kámita tudatot követi: Nimródtól származtatja a magyarságot, és Nimródtól eredezteti Álmost.⁴⁶ Tudatában volt a különböző véleményeknek, változatoknak, ezeket fel is tüntette, bár nem könnyű kihámozni az ő saját véleményét. Különbséget mutat ki a Károly és a Nagy Lajos kori krónikahagyományok között. Az egyik változat szerint a magyarok Nimródtól származnak, a másik szerint Jáfet fiától, Magógtól. A magyarokat egy költői kérdésben Nimródtól eredezteti: „*Még a nagy Attila királyt sem lehet azon érni, hogy valamiképp lebecsülte volna a népét. Hát nem az található a címében is, hogy a nagy Nimród unokájának vallotta magát? És a magyarok történetéről írt krónika második könyvében, ahol az ő második bejövételükről esik szó, nem az áll-e, hogy maguk a magyarok is a nagy Nimródra vezetik vissza eredetüket a családfán?*”⁴⁷ Álmos származását Attilán, Nimródon és Kámon keresztül Noéig vezeti vissza.⁴⁸ Az uralkodócsalád esetében tehát állítható, hogy Nimródtól származtatja őket. A magyar nép származtatása esetében is az érezhető, hogy Thuróczy a Nimródtól való származtatáshoz áll közelebb.

Bonfininél sajátos eredeztetést találunk: Álmost Attilától, őt Nimródtól származtatja, „*Nimród Kústól, Kús Kámtól, Kám Jáfettől, Jáfet pedig Noé-*

⁴³ MÁLYUSZ Elemér: Krónika-problémák. Századok 1966, 713-762, 720. Kristó meggyőzőnek tartja Mályusz bizonyítását, miszerint az ősgesta Kámtól származtatta a magyarokat. Kristó szerint azonban az ősgesta nem ismerhette a szkíta rokonság elméletét, hisz a középkorban a szkítákat Jáfet leszármazottainak vélték. Kristó szerint nem sokkal Anonymus előtt alkotott az a szerző, aki Regino alapján a szkíta-magyar rokonságot hangoztatta, és így kámita eredet helyett jafetita eredetről írt. KRISTÓ Gyula, *Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák*, FK, 16(1970), 114-115.

⁴⁴ Teremtés könyve, 9,20-24. Krausz 1898. 202.

⁴⁵ „...Nemproth, qui fuit filius Cus, qui fuit Cam, qui fuit a Noe maledictus.” SRH I. 248-249.

⁴⁶ Thuróczy ismerteti a Jáfet fia Magógtól és a Kús fia Nimródtól való származástörténetet is, 4. cap., THURÓCZY 2001, 15. Később azonban Attiláról azt írja, hogy Nimródtól származtatta magát, és a magyarok is Nimródra vezetik vissza eredetüket, 6. cap., 19-20. Álmost Attilán, Nimródon, Kámon keresztül Noéig vezeti, 28. cap., 60-61. Lásd SZABADOS 34-35.

⁴⁷ Thuróczy 6. cap. 19-20. o.

⁴⁸ Thuróczy 28. cap. 60-61. o. Lásd SZABADOS 34-35.

tól született.” A bibliai nemzetségtáblától eltérően számon tart tehát egy Kámot, aki fia Jáfetnek, nem pedig testvére. Ezáltal olyan családfát tár olvasója elé, melyben egyszerre kap helyet a Nimródtól és Kámtól, valamint a Jáfettől való származtatás.⁴⁹ Figyelemre méltó, hogy kihagyja a családfáról Magógot. Zsidók meséinek minősíti, és elutasítja azt a nézetet, mely szerint a szkíták Jáfet fiától, Magógtól származnának, a hunok pedig Nimródtól.⁵⁰ Az elutasítás részben Thuróczy János krónikájának szól, még inkább azonban Thuróczy valamelyik forrásának.

Arról, hogy a magyarság jelentené az idők végén Isten ellen lázadó Góg és Magóg népét, a fennmaradt magyar krónikáshagyomány nem ír. Anonymus azonban Szkítia szomszédságába helyezi Góg és Magóg földjét.⁵¹ A magyar eredetmondákban tehát szerepel az európai népek divatos jáfetita származtatása, emellett azonban jelen van a Noé megátkozott fiától, Kámtól való származtatás is. Ez már eltér az európai divattól.

Togorma

Kevésbé ismert hagyomány a Jáfet Togorma nevű leszármazottjától való eredeztetés. A Teremtés könyve szerint Jáfet fia Gómer, Gómer fiai: Askenász, Rifát és Togorma. (Ter, 10:3) A 10. század közepén, Itáliában keletkezett egy héber nyelvű munka, mely különféle steppei népek őseként szerepelteti Togormát. Ez a munka Szefer Joszippon néven ismeretes. Szerzőjének valódi nevét nem ismerjük, de az 1. századi Josephus Flavius után nevezhető Joszippon vagy Pszudo-Joszéf néven. Ez a mű tehát felsorolja Togorma tíz fiát, és az ő népeiket. Köztük említi az *ugr* nevű népet. Alattuk bizonyára a magyar nép értendő. Mellette más ismert steppei népeket is szerepeltet, pl. kazárokat, besenyőket, bulgárokat, alánokat, stb.⁵²

⁴⁹ BONFINI I. tized, 9. könyv, 188-189. o.; KRAUSZ 1898. 197.

⁵⁰ BONFINI I. 2. 46-47.;

⁵¹ ANONYMUS, 1. cap., SRH I, 34. A Sambucus-kódex a németföldről hazatért fületlen hét magyart „Magor et Gok” néven említi. A *Képes Krónika* ezen a helyen „Lazari” alakot hoz. *Chronicon Hungarici...*, 36. cap., SRH I, 294. Lásd VÁCZY Péter, Anonymus és a Juslinus-kivonat, *Turul*, 1944-1946, 1-13. Váczy szerint „Gok” a „Gog” rontott változata. Sebestyén szerint a krónikaváltozatokban szereplő „Gyak” diákot, énekmondót jelent; SEBESTYÉN Gyula, *A magyar honfoglalás mondái*, Bp., 1904 (új kiadás: Bp., 2001), 63-64.

⁵² RÓNA-TAS 1997. 220-221. 86.; Shlomo J. SPITZER – KOMORÓCZY Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1869-ig*, Budapest 2003. 65-67.; KRAUSZ 1898. 198.

Bábel tornya

Miután áttekintettük azokat a bibliai személyeket, akiket a régi szerzők kapcsolatba hoztak a magyarokkal, érdemes figyelmet fordítani a krónikák másik izgalmas bibliai vonatkozására is. Ez a Bábel tornyáról szóló leírás. **Olvassuk el Kézai Simon krónikájának vonatkozó részletet, és tegyünk föl kérdéseket, mutassunk rá ellentmondásokra a szöveggel kapcsolatban!**

Figyelemre méltó lehet, hogy a Bibliában nem szerepel, ki építette a nyelvzavar tornyát. Kézai Simonnál Menrot a torony építtetője. Ez az állítás legalábbis Josephus Flavius *A zsidók története* c. művére vezethető vissza. A magyar krónikás bizonyára Sevillai Izidor krónikáját és Szent Jeromos Izajás-kommentárját használhatta ennél a témánál.⁵³ Izidor röviden megemlíti a nyelvzavart, szól a csodálatos toronyról, majd ekként ír: „ezt a tornyot Nembroth óriás építette, aki a nyelvzavar után onnan Perzsiába költözött, és őket a tűz tiszteletére tanította.”⁵⁴

Kézai szól ugyan a nyelvzavarról, de a tornyot nem nevezi Bábel tornyának. Babilont sem említi. Feltűnő továbbá Kézai szövegében, hogy hová helyezi a nyelvzavar tornyát. Híradása szerint a torony Núbia és Egyiptom közé épült, „s maradványait a Memphisből Alexandriába tartók ma is láthatják.”⁵⁵ A szöveget vizsgálva a zavar egyre nagyobb lesz.

⁵³ FLAVIUS Josephus: *Antiquities of the Jews*, transl. William WHISTON, 1737. II, 4,2 <http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj> „Kézai azonban nem innen idéz, hanem talán Isidorus: *Chronica*... cap. 21. A korábbi krónikások által használt Jeromos: *Commentarium in Esaiam* című műve leírását bővíti Izidor alapján.” Lásd Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. 126-127. o. 24. jegyzet.); Josephus Krausz szerint Béroszosztól vehette ezt a fordulatot. Lásd KRAUSZ, i. m., 23. 109-110. Béroszosz a Kr. e. 3. században alkotott, görögül írt, de ismerte a mezopotámiai hagyományt. Béroszoszról lásd: Beate PONGRATZ-LEISTEN, Beros(s)os von Babylon, In: *Der neue Pauly*, Band 2, Helmuth SCHNEIDER, Hubert CANKIK, Stuttgart-Weimar, J. B. Metzler, 1997. 579-580; KOMORÓCZY Géza, Bérosos és a mezopotámiai irodalom, In: *Uő: A šumer irodalmi hagyomány: tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1980, 581-634.

⁵⁴ „*hanc turrem Nembroth gigans construxit, qui post confusionem linguarum migravit inde ad Persas eosque igne colere docuit.*” Isidori Ivnioris episcopi Hispalensis: *Chronica maiora*, 22. cap. In: *MGH Auctores antiquissimi* 11. *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. (II)*, Vol II., Berolini 1894. 430.

⁵⁵ „*Sita etenim erat inter Nubiam et Aegyptum, cuius antiquilia cernuntur usque hodie euntibus de Menphis Alexandriam.*” Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*, SRH I. 144.

Ókortörténeti ismereteink szerint Babilon a Tigris és az Eufrátesz között, Mezopotámiában épült. Kézai pedig nemhogy Egyiptomba helyezi a tornyot, hanem ráadásul Egyiptomban is két helyszínt jelöl meg a torony lehetséges helyeként. Egyfelől a núbiai határvidéket, tehát Egyiptom déli részét, másfelől Alexandria és Memfisz közti térséget, ami Egyiptom északi részét jelenti. Hová képzelhette Kézai a tornyot? A kérdés vizsgálata közelebb vihet a korabeli ember gondolkodásának, földrajzi világgképének jobb megértéséhez.

Hogy Kézai Memphis és Alexandria közé helyezi Bábel tornyát, abba belejátszhatott, hogy tudtak az egyiptomi piramisokról.⁵⁶ De milyen magyarázat állhat a Núbia és Egyiptom határa között álló torony mögött? Krausz Sámuel, a nemzeti krónikáshagyomány iránt is érdeklődő rabbi rámutat a lehetséges válaszra, Ezekiel próféta könyve alapján. „*Egyiptom földjét pusztává és sivataggá teszem, Migdoltól Szienéig és egészen Etiópia határáig.*” (Ezekiel 29:10.) Továbbá: „*Migdoltól Szienéig kard által hullnak el-...*” (Ezekiel 30:6) Az idézett versek olyan fordulatot tartalmaznak, mely kétféleképpen értelmezhető. Migdol ugyanis egyfelől tornyot jelent, de vonatkozhat egy településre is Egyiptom északi részén. Ez alapján a fordulat értelmezhető Sziéne tornya-ként, de úgy is, hogy Migdoltól Szienéig. Sziéne a mai Asszuán, Egyiptom déli részén. Migdoltól Szienéig tehát Egyiptom teljes hosszát jelenti. A fenti két fordítási lehetőség közül a latin bibliafordításban (Vulgata) a tornyos változat szerepel. Kézai tehát a Vulgata alapján tudhatta úgy, hogy Egyiptom és Núbia határán állt egy torony, és ezt azonosíthatta Bábel tornyával.⁵⁷

Krausz alapján eljátszhatunk egy másik értelmezéssel is. A torony Kézai szerint Egyiptom és Núbia között állt. Núbia Etiópia másik neve. Ókori és középkori szerzők ázsiai Etiópiát is számon tartottak. Kézai is tud egy olyan Etiópiáról, melyet Kis-Indiának nevez. Mezopotámia pedig, ahol Bábel tornya állhatott – Egyiptom és India közé esik.⁵⁸

Nem magyar szerzők is számon tartanak Egyiptomban levő Babilont. Josephus Flavius, a Kr. u. 1. században élt zsidó történetíró *A zsidók története* c. művében is van ennek megfelelő gondolat. Josephus nagy műve második könyvében ír a zsidók Egyiptomból való kivonulásáról. Megjegyzi, hogy Letopolis vidékén vonultak, ahol akkor pusztaság volt, de

⁵⁶ Johannes DE THUROCZ, *Chronica Hungarorum II. Commentarii I*, Composuit Elemér MÁLYUSZ adiuuvante Julio KRISTÓ, Budapest, Akadémiai, 1988, 46.; Kézai, A magyarok cselekedetei, Veszprémy László jegyzete, 25. jegyzet.

⁵⁷ Lásd KRAUSZ 1898. 113. 115. 116–117.

⁵⁸ KRAUSZ 1898. 115.

később, miután Kambüszész pusztította Egyiptomot, ott épült Babylon.⁵⁹ Letopolis a Nílus deltájának délnyugati részén állt.⁶⁰ Hasonló fordulatot találunk Beda Venerabilis – Tiszteletreméltó Beda – 735-ben elhunyt angol történetíró krónikájában. Nála Kürosz fia, Kambüszész épít Babilont Egyiptomban.⁶¹ Egyes szerzők Kairót nevezték Babilonnak, az egyiptomi kalifát pedig Babilon hercegének. Így tett a burgundiai Radulfus Glaber és az aquitániai Chabannes-i Adémar. Mindketten a 11. század első felében alkottak. Memphist a 12. századi Freisingi Ottó is Babilonnal azonosította.⁶² Érdemes továbbá szem előtt tartani, hogy Egyiptomban, Kairó közelében valóban létezett Babylon (Bābalyūn) nevű város. Az arabok nyelvhasználatából kiveszett ez a településnév, a koptok azonban tovább használták. A megnevezés a nyugati írókhoz is eljutott, akik Babilonnak kezd-

⁵⁹ FLAVIUS Josephus, *Antiquities of the Jews*, transl. William WHISTON, 1737. II. 15, 1. <http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj>

Josephus művének ezen helyére Beda Chronikájának kiadása hivatkozik, lásd következő jegyzet.

⁶⁰ Karl JANSEN-WINKELN, Letopolis, In.: *Der neue Pauly*, Band 7, Helmuth SCHNEIDER, Hubert CANKIK, Stuttgart-Weimar, 1999, 98.;

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a Luxortól délre fekvő Esna régi neve Latopolis volt / λάτων(πολις) /. Lásd Karl JANSEN-WINKELN, Esna, In: *Der neue Pauly*, Band 4, Hubert CANKIK, Helmuth SCHNEIDER. Stuttgart-Weimar, J. B. Metzler, 1998, 136.; A Latopolis szócikk az Esna szócikkhez irányít. = *Der neue Pauly*, Band 6, Stuttgart-Weimar, 1999, 1180.

⁶¹ „Cambyses Cyri filius an VIII. his devicta Aegypto cuctam eius religionem abhominatus caeremonias eius et templa deposuit. Babylonem in Aegypto Aedificavit. hunc aiunt ab Hebraeis secundum Nabucodonosor vocari: sub quo Iudit hystoria conscribitur.” Beda Venerabilis, *Chronica maiora. De temporum ratione*. 153. cap, In: *Monumenta Germanie Historica, Auctorum antiquissimorum 13*, Chronicorum minorum saec. IV. V. VI. VII. Vol. III. Berlin, 1898, 271.

⁶² *Ademari Cabannensis Chronicon*, eds. Pascale BOURGAIN, Richard LANDES, Georges ALLEN-PON, (Corpus Cristianorum Continuatio Maedievalis 129.) Turnhout, 1999; *Ademari Historarum libri III*, ed. Georg WAITZ = *Monumenta Germaniae Historica Scriptores IV*. ed. Georg Heinrich PERTZ, Hannover, 1841. III. 47.; *Rodvulfi Glabri, Historiarvm Libri Quinqve. Rodulfus Glaber, the five books of the histories*, eds. John FRANCE, Neithhard BULST, Oxford, 1989. III. 24.; Kézai, A magyarok cselekedetei, Veszprémy László jegyzete, 25. jegyzet; FREISINGI Ottó krónikája, ford. GOMBOS F. Albin, IRSIK József, VAJDA György, bev., jegyz. GOMBOS F. Albin, Budapest 1912. II. 15. (114. o.): „Cambises, a mint mondják, Egyiptomban egy új Babyloniát szervezett, melyet t. i. hajdan az argivok királya, Apis alapított vala s melyet Memphisnek hívtak.”; A Nílus deltájánál levő, Babilon nevű várost Diodorus és Sztrabón is említik, 13. századi szerzők, pl. Joinville, Benedictus Polonus az egyiptomi uralkodót értik „babilóniai szultán” alatt. Lásd A Benedsictus Polonus útjáról készült jelentés 1247-ből (Ford. Gy. RUITZ Izabella), és hozzá tartozó jegyzet, in: *Julianus barát...* 190. 431–432.

ték nevezni Kairót, az egyiptomi kalifát pedig Babilon hercegének.⁶³ Talán ez is belejátszhatott abba a világképbe, mely Egyiptomba helyezte a bibliai Bábel tornyát.

Kézai gondolatai az egyiptomi Bábel tornyáról a Képes Krónikába is bekerültek. Thuróczy János is átvette, ő azonban ókori szerzőket ismerve azt a lehetőséget is feltűntette, hogy Bábel tornya az Eufrátesz folyó mellett, Mezopotámiába lehetett.⁶⁴ Ez már közelebb áll mai felfogásunkhoz.

Az „egyiptomi Bábel tornya” régi magyar irodalmunk egyik vallásos költeményéből is emlékezetes lehet. A „Boldogasszony anyánk...” kezdetű Mária-énekről van szó. A szöveg a 18. század elején – 1710–1720 körül már bizonyára létezett. Refrénje így hangzik: „*Magyar országrúl, Pannóniárúl / Ne feledkezzél el árva magyarokrúl!*” A versszakok kezdőbetűit összeolvasva ezt a nevet kapjuk: Bonifacius. Gacs Emilian elmélete szerint Lancsics Bonifác, a 18. század elején élt bencés szerzetes lehetett a vers szerzője, akiről lehet tudni, hogy írt verset.⁶⁵ A 9. versszak a következőképpen kezdődik: „*Ugy vagyon mi dolgunk, mintha Aegyiptomban, / Babilonnak Tornyát építnénk Házánkban.*”⁶⁶ Hogyan értelmezhetők ezek a sorok?

Hogy mit keres Bábel tornya Egyiptomban, amit mai felfogásunk Mezopotámiába helyez, arra fentebb igyekeztem választ adni. További kérdés: Vajon a 18. századi költő szerint miért megy úgy a magyarság dolga, mintha Bábel tornyát építené Egyiptomban?

Inkább kérdéseket, válaszlehetőségeket tudok feltenni, mint biztos választ adni. Talán a választott nép két fogságának, az egyiptomi rabságszolgátság és a babiloni fogság emlékét mossa össze? Ehhez a két sanyarú időszakhoz volna hasonlítható a magyarság állapota?⁶⁷ A szerző katolikus

⁶³ Carl Heinrich BECKER, Bābalyūn (Babylon), In: *The Encyclopaedia of Islam I.* ed, Hamilton Alexander Rosskeen GIBB, Leiden–London, Brill, 1960, 844–845. Az adatért köszönet KOVÁCS Szilviának.

⁶⁴ THURÓCZY 3. cap. 13–14. o.

⁶⁵ GACS B. Emilian OSB: *Szoszna Demeter György kéziratoss énekes könyve (1714–1715)*. Pannonhalma 1938. 68–75. Fönnmaradt olyan latin nyelvű distichonja, melyben a szavak kezdőbetűi a Bonifacius nevet adják ki.

⁶⁶ GACS 1938. 56. o. Lásd még <http://szelence.com/katolikus/boldogasszony.html>

A „szelence” amúgy régi magyar verseket, régi magyar irodalommal kapcsolatos tanulmányokat tartalmaz.

⁶⁷ Az ószövetségi zsidóság és a magyar nép történelme között már a 16. században párhuzamot vont Farkas András. A középkori krónikáshagyományban is fellelhető azonban, hogy a szerzők a Bibliában is meglevő fordulatokat használnak saját népiük történetének megírásakor. FARKAS András, Az zsidó és magyar nemzetről, In: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez, Reneszánsz kor*, szerk. BITSKEY

volt, és bizonyára Habsburg-hű ember. Aligha élte meg keserűségként a Habsburg uralmat. Talán a Rákóczi-szabadságharc hányattatásai adták verséhez az alapélményt? Bábel tornya ráadásul a Biblia szerint nem a babiloni fogság idején épült, hanem jóval korábban. A bábeli torony építése felidézheti a széthúzást. A torony építői azonban az eget ostromolták, a góg bűnébe estek. A költő talán a gőgösség, a nagyravágyás bűnében látta vétkesnek lenni saját korának magyarjait. Többes szám első személyben fogalmaz, tehát magát sem tartja kivételnek. A megfogalmazást tekintve mindenesetre elmondható: az Egyiptomba helyezett Bábel tornyának fordulata, mely krónikáshagyományunknak is része, még a 18. század elején is feltűnik a magyar költészetben.

A fentiek során láthattunk, hogy szokásos történetírói fordulat volt valamelyik bibliai szereplőtől származtatni a magyarokat. Góg és Magóg, Hágár, Nimród, Togarma egyaránt szerepelnek azon bibliai nevek között, melyekkel a magyarság kapcsolatba hozható volt. Az európai népeket szokás volt Jáfettől származtatni, a magyarság eredeztetésében is jelen van jáfetita hagyomány. Találkozhattunk azonban ennek ellentmondani látszó hagyománnyal is, mely Nimródtól származtatta a magyarokat. A vaskapukkal elzárt Góg és Magóg megjelenik Ady Endre 20. századi versében, a nyelvzavar tornyának Egyiptomba helyezése felbukkan a 18. századi Mária-énekekben. A Bibiában jelen levő személyek, motívumok tehát a középkori történetíróknál majd az újabb idők magyar költészetében is visszacsendengnek.

István; a szerkesztésben közreműködött JÁNOS István; főszerk. TARNAI Andor, Budapest 1988, 157–161.)

Szkíta-felfogás

Az a nép, amelyet Hérodotosz és más ókori szerzők szkítának neveztek, a Kr. e. 8–4. században játszott fontosabb szerepet a világtörténelemben, majd hanyatlásnak indult. Miután letűnt a történelem színpadáról, különböző témájú művek szerzői továbbra is használták a szkíta nevet különféle népek jelölésére. Ez a nép szinte mesebelivé ködösül a történetírók tollán. Földrajzi fogalomként a Szkítia megjelölés is sokáig használatban maradt. A továbbiakban a szkíta-hagyomány alakulásának néhány fontosabb állomását igyekszem áttekinteni. Áttekintésünk több kérdést felvet: Hová képzelték Szkítiát a hajdani szerzők? Milyennek mutatják be a szkítákat? Visszataszító barbárnak? Vagy szelíd bölcsnek? Netán bölcsből váltak barbárrá? Az a kérdés is felmerül: Kikkel azonosítják őket?¹ A szkíta-hagyomány vizsgálata közelebb vihet minket annak megértéséhez, miként gondolkodtak a régi szerzők a távoli, ismeretlen vidékekről és népekről, és saját magukról.

I.

Antik előzmények

Áttekintésünket érdemes **Hérodotosz** munkájával kezdeni. A „történetírás atyjának” nevezett kisázsiai hellén szerző Kr. e. 5. században írta meg a görög–perzsa háború történetét. Műve negyedik könyve foglalkozik a

¹Köszönet Dr. Szabó Pálnak a téma feldolgozásához nyújtott segítségért. Ehhez a fejezethez közösen írt tanulmányunkat is felhasználtam: HALMÁGYI Miklós – SZABÓ Pál: Barbárok és bölcsök: szkíta-felfogás ókeresztény szerzők műveiben. In *Az ókori keresztény világ*, szerk. PERES Imre – JENEI Péter, Debrecen 2012. 109–132. Törekedtem rá, hogy a közös tanulmányból saját részemet emeljem át, bár írásom bizonyos pontjain figyelembe vettem szerzőtársam által javasolt változtatásokat. Szerzőtársam által készített fordítások idézésénél megjelöltem a fordító nevét.; A témához kapcsolódóan lásd még SZABÓ Pál: Megjegyzések a középkori nomád harcmódor ókori előzményeihez, In: *Szkítiától Hispániáig. Belvedere Meridionale* 21 (2009) 1–2. sz. 79–86.; DOMOKOS Péter: *Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*, Budapest 1990.; SÁNDOR 2011. 393–395.; Lásd még: Karl MEULI: *Scythica*, *Hermes* 70 (1935) 121–176.; Manfred MAYRHOFER: *Einiges zu den Skythen, ihrer Sprache, ihrem Nachleben*, Vienna 2006.

Magam nem olvastam, de felhívom rá az olvasó figyelmét a következő munkára: Szabó P.: Hol is van Szkítia? Egy földrajzi fogalom történeti topográfiai vonatkozásai. (I. Ókori történeti földrajzi konferencia előadásai, Pécs 2011. IX. 29.)

szkítákkal. Amikor a térség folyóit felsorolja, az Isztrosz (vagyis Duna) folyóval kezdi és a Tanaisz (vagy Don) folyóval zárja a felsorolást.² Rámutat arra, hogy saját nevük szkolotosz, a hellének nevezik őket szküthának.³ Értelmes emberekként mutatja be őket: „... Mert a Pontoszon inneniek közül egyetlen okos népet, egyetlen bölcs férfiút sem említhetnénk, kivéve a szküthákat és Anakharsizst.”⁴ Anakharsizst bölcs szkítaként mutatja be, aki ellátogatott a hellén területekre. Hérodotosz munkamódszerére jellemző, hogy ugyanarról a személyről vagy eseményről különféle forrásokból való hagyományt is elbeszél, több oldalról világítva meg a kérdést. Anakharsizsról is két hagyományt közöl. Az egyik anekdota szerint a Hellászból hazatérő Anakharsisz otthon hellén szokás szerint mutat be áldozatot, ezért megöli őt a szkíta király. A történetből kicseng, hogy a szkíták elutasítóak voltak az idegen szokásokkal szemben – legalábbis a hellének szemében.⁵ A Hérodotosz által közölt másik hagyomány alapján Anakharsisz úgy vélekedett: a hellének közül mindenki keresi a bölcsességet, kivéve a lakedaimóniak, de senki sincs, akivel értelmesen lehetne beszélni, kivéve a lakedaimóniakat.⁶ Ez az anekdota utalhat a szkíták természetes gondolkodására, amit még nem rontott meg a civilizáció. A hellén szerző azonban az Anakharsisz-történettel nemcsak a külföldi utazót mutatja be, hanem saját népét is jellemzi. A későbbi irodalomban is jól bevált módszer marad, hogy az író kívülálló szemszögekből mutatja be és bírálja a saját világát. A bölcsesség mellett Hérodotosz szkítaképének jellemző része a vadság: a szkíta a görög szerző szerint iszik a megölt ellenség véréből, bizonyos ellenségeik koponyájából pedig ivókupát készítenek.⁷ Hérodotosz ír emberevőkről is, de ők nem azonosak a szkítákkal.⁸

Földrajzi szempontból fontos művet hagyott az utókorra a kisázsiai **Sztrabón**, (Kr. e.1. sz. – Kr. u. 1. sz.) a Geográfika szerzője. Szkítiát Hérodotosztól eltérően nem korlátozza Európára, hanem messze kelet felé

² HÉRODOTOSZ: *A görög-perzsa háború*, Ford. MURAKÖZI Gyula, Budapest 2000. IV. könyv, 47. fejezet, (282. o.)

³ HÉRODOTOSZ IV. 6. fejezet, (267. o.)

⁴ HÉRODOTOSZ IV. 46. fej. (281. o.)

⁵ HÉRODOTOSZ IV. 76. fej. (291–292. o.)

⁶ HÉRODOTOSZ IV. 77. fej. (292. o.)

⁷ HÉRODOTOSZ IV. 65. 66. fej. (287–288. o.)

⁸ Ők az androphagoszok, Hérodotosz IV. 106. fejezet.; Az isszédonokról szóló részben is olvashatunk rituális emberevésről IV. 26. fejezet.

elviszi.⁹ Figyelemre méltó, hogy Sztrabón ír egy Kis Szkítiának nevezett térségről.¹⁰ Ez a térség elbeszélése szerint a földszorostól Borüsztthenészig (Dnyeszter) húzódik, de Sztrabón szerint sok szkíta vándorolt a Tanaiszon és az Isztorszon túlra, és ennek neve is kis Szkítia. A későbbiek szempontjából figyelmet érdemel ez a felfogás: a Dunától délre, mai Dobrudzsa területére helyez egy kis Szkítia nevű területet.¹¹

Milyennek láttatja a szkítákat Sztrabón? Vitatkozik egy nézettel: eszerint Homérosz és a régi költők nem ismerték a szkítákat; nem írnak emberevésükről, a koponya ivóedényként való használatáról, hanem derék kancafejőkről, lótejevőkről szólnak. Ezzel a nézettel szemben állítja: Hogy nevezték volna a tengert Axenosznak, ha nem ismerték volna az ott lakók vadságát. (Axenosz = barátságtalan, a Fekete-tengert nevezte így.) Sztrabón szól arról is, hogy a szkíták „*az idegeneket fölláldozták, húsukat megették, és koponyájukat ivóedényül használták.*”¹² Sztrabón szerint a „nálunk dívó életmód” megrontotta őket: Ezért lépett fel köztük a fényűzés, élvhajászat, csalárdság, kapzsiság. Kalózkodnak, idegeneket öldösnék. „*Sokakkal összeköttetésre lépve részt vesznek azok pazarlásában, szatócskodásában.*” „*Mindez látszólag szelídebbé tesz, ugyanakkor azonban megrontja az erkölcsöket, imént említett egyszerűség helyébe kétszínűséget hoz.*” Sztrabónról még inkább elmondható, amire már Hérodotosznál is utaltunk: az idegen bemutatása során saját kultúrájának kritikáját is adja.¹³

⁹ STRABÓN: *Geógráphika*, ford. Földy József, Budapest 1977. XI. 8, 2. fej. 543. o.; XI. 11, 6 fej. 549. o.; VÁSÁRY István: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*, Budapest 2008. 117.; Stefan RADT: Strabon, In: *Der neue Pauly*, Bd. 11. Hrg. Helmuth SCHNEIDER, Hubert CANKIK, Stuttgart, Weimar 2001. 2021–2015.

¹⁰ Strabón, VII. 4, 5 fej. 327. o.; VII. 5, 12. 333. o

¹¹ A Kr. u. 4. század eleji provinciák jegyzéke, a *Laterculus Veronensis* már provinciaként tartja számon Scythiát. K. KRETSCHMER: *Scythia minor*, *Paulys Real-Enzyklopädie. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa. Zweite Reihe Dritter Halbband*, Stuttgart 1921. 946.; The. Mommsen 297-re tette a jegyzék keletkezését, újabb kutatás szerint a jegyzék a birodalom keleti részének esetében a 314 és 324 közti provinciaszerveződést tükrözi, nyugaton pedig a 304 és 314 közti állapotot. Lásd R. KLEIN: *Laterculus Veronensis*, *Lexikon des Mittelalters*, Band V/8. München, Zürich, 1991. 1745–1746.

¹² STRABÓN VII./III. 6–7. cap. 316. 318.

¹³ STRABÓN, VII. 3, 6-7. 316–318.

Hérodotosz leírása alapján Szkítia Európában van, a Tanaisz (Don) a keleti határa. Sztrabón messze, keletebbre elviszi. Ptolemaiosz (Kr. u. 1. sz. vége, 2. sz.) Ázsiába helyezi Szkítiát.¹⁴

Arra a kérdésre, hogy a rómaiak kiket tartottak szkítáknak, tanulságos az **idősebb Plinius** *Historia naturalis* című munkája. Plinius Kr. u. 1. században alkotott, Pompei pusztulása során vesztette életét. A római természettudós műve IV. könyvének 12. fejezete szerint a távoli, ismeretlen népeket nevezik szkítáknak. „Általában a szkíta név átment a szármatákra és a germánokra, de ez az elnevezés elavulttá vált, és ma már csak azokra a népekre vonatkozóan használjuk, amelyek nagyon távoli vidékeken laknak és majdnem teljesen ismeretlenek.”¹⁵ Plinius szerint tehát különböző népekre egyaránt használták a szkíta elnevezést: olyanokra, akik távoliak és ismeretlenek. A szármatákra és germánokra talán azért válhatott elavulttá a szkíta megnevezés, mert jobban megismerték őket.

II.

Bibliai szkítafelfogás

Az európai kultúra meghatározó alapját jelentő Bibliában szintén találkozunk szkíta-hagyománnyal, mind az Ó- mind az Újszövetségben. Szóljunk tehát röviden a Biblia szkítafelfogásáról is.

A Teremtés könyvében olvassuk, hogy Noé fiának, Jáfetnek volt egy Gómer nevű fia (*Teremtés*, 10: 2.). A Bibliában Gómer személyesíti meg azt a népet, melyet az asszír és babiloni források egyebek mellett *Ga-mir*, *Gi-mir-a-a* alakban hoznak, a görögök pedig kimmernek neveztek.¹⁶ A kimmer az első steppei lovasnép, melyet ismerünk. Gómer fia a Teremtés könyvében Askenász (*Teremtés*, 10: 3). Askenász azt a népet személyesítheti meg, melyet az asszír források *askuza* vagy *iš-ku-za* a görögök pedig *szküthész* néven emlegetnek. Jeremiás könyvében ugyancsak megjelenik Askenáz mint olyan országok egyike, ahonnan a Babilon ellen vonuló

¹⁴ Lásd GOMBOCZ Zoltán.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. I. Scythia., *Nyelvtudományi Közlemények* 45 (1917–1920), 129–194. irodalomjegyzékben említett műve. 130. o.; Vásáry 2008. 117.

¹⁵ PLINIUS SECUNDUS, Caius (maior): *A természet históriája*, Bukarest 1973, 137. o.

¹⁶ IRIS V. BREDOW: Kimmerioi, *Der neue Pauly*, Band 6. H. CANKIK, H. SCHNEIDER (ed.), Stuttgart–Weimar 1999. 458–460.

népek felkelnek.¹⁷ Az askenázi név alatt ma a zsidóság legnagyobb csoportját értjük. Hogyan válhatott a szkítákat jelölő szó a zsidóság egy csoportjának nevévé?¹⁸ Az Askenáz szó az ókori héber irodalomban a germánt jelölte. Amikor zsidókra kezdték használni, eleinte bizonyára azokra használták, akik „germán” területen éltek. Később a „német zsidók” más területekre vándoroltak, megőrizvén eredeti szokásaikat.¹⁹ Ugyanaz a szó tehát a kultúrtörténetben többször felbukkan, de más jelentésben.

A Biblia szkítaelfogásának további példája Szküthopolisz neve. A Makkabeusok 2. könyvében (2Makkabeusok 12: 29-31) olvasható, hogy Júdás Makkabeus hadjárata során több várost legyőz. A Szküthopolisz közelében élő zsidók azonban szót emelnek a város érdekében, mondván, hogy Szküthopolisz lakói barátságosak voltak hozzájuk. Ez az elbeszélés a kedvező szkítaelfogásra is példa lehet. Szküthopolisz Bet-Seán várossal azonosítható: Bet-Seán város nevét a Szeptuaginta – tehát a görög szöveg – a Bírák 1, 27-ben Szküthopolisz névvel magyarázza. Szküthopoliszt megemlíti Judit könyve is (Judit 3, 10), mely ugyancsak görög nyelven maradt fenn.²⁰

Az Újszövetségben egyszer találkozunk a szkíta szóval, mégpedig **Szent Pál apostol kolosszeiekhez írt levelében**. „Itt már nincs görög vagy zsidó, körülmetélt vagy körülmetéletlen, barbár vagy szittya, szolga vagy szabad, hanem Krisztus a minden, és ő van mindenben.”²¹ Az idézett

¹⁷ VÁSÁRY ISTVÁN: *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest 2003. 31-34. 32. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/regi-belső-ázsia/ch02.html>

Ókori keleti történeti chrestomathia, HARMATTA JÁNOS (ed.), Budapest 1964. Jólátkérés Šamaštól a szkítákkal kapcsolatban. 187. o. Jeremiás 51: 27.

¹⁸ Talán a skandináv térség, Ascania nevét kapcsolta össze az etimológiát kedvelő régi ember a bibliai Askenász nevével? Vagy az északi népet olyan bibliai névvel igyekeztek összekapcsolni, mely a Bibliában is északi népet jelöl? Lásd Herwig WOLFRAM: *Die Goten*, München 1990³

Lásd még KOMORÓCZY 2012. 50.

¹⁹ Akenáz szócikk. Magyar zsidó lexikon. Az 1929-ben Ujvári Péter szerkesztésében megjelent kötet internetes változata. 62–63.; A 10. századi közepén Abd Alrahmán córdobai uralkodó zsidó főembere, Hazdáj ibn Saprút is megemlíti egy levelében, hogy urához követet küldenek „Askenáz királyai”. Itt bizonyára I. Ottó német uralkodót érti. Haszdáj ibn Saprut Levele Córdobából Jozsef kazár királynak. 955k. In: Shlomo J. SPITZER – KOMORÓCZY Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1869-ig*, Budapest 2003. 68–88. 82. 88. jegyzet.

²⁰ PÁSZTORI-KUPÁN ISTVÁN: *A szkíták a szentírásban* (első rész), Az út, XXX (2004) 1. szám, 5–18. 2Makkabeusok 12, 29–31.;

²¹ Szent Pál apostol: A kolosszeiekhez írt levél. 3: 11. A jegyzetben: „Az új ember Isten gyermeke, Krisztus képe, a természetes különbségek feloldódnak ebben a természetfölötti egyenlőségben, sőt Krisztus misztikus testében egyek vagyunk.”

bibliai vers magyar fordításait szemlélve érdekes jelenség, hogy a régi fordítások a *barbarus* alakot az „idegen” szóval tolmácsolják, a Σκυθης (lat. *Scythia*) kifejezést pedig az eredetihez hasonló, latinos alakkal adják vissza.²² A Szent István Társulat azonban a 16. századi magyar szövegekre visszavezethető, sajátosan magyar „szittyá” szót alkalmazza a kolosszei levél fordítása során. A szittyá szó eredetét később tárgyalom, most haladjunk tovább a kolosszei levél fogalomhasználatának vizsgálatával. Elmondható, hogy levél szerzője ellentétes értelmű kifejezéseket állít párba egymással: ilyen a körülmetélt – körülmetéletlen, szolga – szabad, görög – zsidó. A barbár – szkíta estében egyesek szerint két azonos jelentésű szó párba állítását tapasztaljuk. Léteznek azonban olyan értelmezések, melyek ellentétpárként kezelik a szkítát és a barbárt. Troy Martin arra mutat rá, hogy a cinikus filozófia szerint a görögök éppúgy barbárok a szkíták szemében, mint a szkíták a görögök számára. Szkíta szemszögből nézve mindenki barbár, aki nem szkíta. A cinikus filozófusok szívesen azonosították magukat a természetközeli állapotban élő, romlatlannak tartott szkítákkal, és hivatkoztak Anakharsiszra, a mondabeli szkíta bölcsre. Ennek megfelelően szkíta és nem szkíta, természethez közeli állapotban élő és a természettől elrugaskodott embereket állítana szembe a barbár–szkíta fogalompár.²³

²² A Vulgata szerint „barbarus et Scythia”. SYLVESTER JÁNOS: *Új Testamentum Magyar nyelven*, 1541. „Holott sem Görög ninczen sem Sido / sem körül metelkedő nip / sem körül metelkedes nélkül valo nip / sem idegben nip/ sem Scythiabol valo nip / sem szolga állapotbeli ember / sem szabados rendbeli ember / hanem mindenben az Christus minden.”

Károli Gáspár fordításában: „A hol nincs többé görög és zsidó: körülmetelkedés és körülmetélkedetlenség, idegen, scithiai, szolga, szabad, hanem minden és mindenekben Krisztus.”. Biblia-Téka, CD-Rom.

Káldi György fordítása szerint „hol nincs pogány és zsidó, körülmetelés és körülmetéletlenség, idegen és scitha, szolga és szabad: hanem minden és mindenben Krisztus.” Biblia-Téka, CD-Rom.; HALMÁGYI –SZABÓ 2012.111.

²³ TROY MARTIN: The Scythian perspecive in Col 3: 11., *Novum Testamentum* 37 (1995) 3. 249–261.;

Campbell furcsállja, hogy a szkíta szemlélet egy ázsiai keresztény közösségnek szóló, görög nyelvű levélben jelenik meg. Kiritkája szerint a szkíta nézőpontnak ellent mond a görög nyelv használata, az idézett fordulatnak pedig elvész a cinikus jellege, ha a szkítát a barbárral állítjuk szembe. Douglas A. CAMPBELL: The scythian perspective in Col.3:11: A response to Troy Martin, *Novum Testamentum* XXXIX. (1997) 1, 81–84. 83.

Martin válaszában szerepel, hogy Pszeudo-Anakharzisz az athéniaknak szóló, szkíta nézőpontot mutató levelét görögül írta. A cinikusok a perzsákat is kritizálták, nem csak a görögöket, és nem a szkíta „barbárságot” dicsérték, hanem a szkíta életmódot. Troy W.

Douglas A. Campbell szintén ellentétes kifejezéseknek tartja a szkítát és a barbárt, de más elmélettel indokolja. Ő khiasztikus szerkezetet fedez fel a felsorolt fogalmak között. A görög, zsidó, körülmetélt, körülmetéletlen szósor „ABBA” képlettel írható le: görög a körülmetéletlennel, zsidó a körülmetéltséggel állítható együvé. Ha a *barbár, szkíta, szolga, szabad* sorozatot az előző mintájára „ABBA” szerkezetként értelmezzük, a *barbár* a szabaddal volna egyenértékű, a *szkíta* pedig a szolgálával. Valóban léteznek olyan szövegek, melyek szkíta rabszolgákat tartanak számon.²⁴ Az azonban aligha állítható a szövegek alapján, hogy a szkíta egyet jelentett volna a szolgálával.²⁵

David Goldenberg harmadik elmélettel magyarázza a barbár–szkíta ellentétet. Elgondolásának egyik alapja, hogy antik szerzők – pl. Sztrabón, Ptolemaiosz – ellentétként kezelték a szkítát és az etiópot. A szkítákat északi, az etiópokat déli népként említették. Arra is rámutat, hogy a kelet-afrikai térséget szokás volt Barbaria néven említeni. Egy héber szöveget is felmutat, melyben értelmezése szerint jelen van a *Barbária, Szarmataia*, valamivel lejjebb pedig a *kuthi, kushi* szópár. Kush Etiópia neve, kuthi Goldenberg szerint elírás a szkítákat jelölő szó helyett. Vagyis kirajzolódik a *barbár, szarmata, szkíta, etióp* szósor. Khiazmusként értelmezve a *szarmata* a *szkítával* állítható egy csoportba, a *barbár* pedig az *etióppal*. Goldenberg mindennek alapján a Col 3. 11-et úgy értelmezi, hogy a barbár a délieket jelenti, a szkíta pedig az északiakat.²⁶ Az elmélet kritikájaként felhozható, hogy antik szerzők nemcsak a déli népeket nevezték barbárnak, hanem északiakat is – köztük a szkítákat. A héber szövegpárhuzam említése azonban megerősíti Goldenberg elgondolását a kolosszei levél magyarázatára, hisz Pál apostol szintén héber volt.

Az angol nyelvű szakirodalmon kívül Balázs Károly²⁷ és Pásztori-Kupán István, magyar szakemberek is egymás ellentétéként értelmezték a

MARTIN: Scythian perspective or elusive chiasm: a reply to Douglas A. Campbell, *Novum Testamentum*, XLI (1999), 3, 256–264. 257–258

²⁴ Douglas A. CAMPBELL: Unravelling colossians 3.11b., *New Testament Studies*, 42 (1996) 120–132.;

²⁵ HALMÁGYI - SZABÓ 2012. 112.; CAMPBELL elméletének kritikáját lásd MARTIN 1999. 259–264.

²⁶ David GOLDENBERG: Scythian–Barbarian: The Permutations of a Classical Topos in Jewish and Christian Texts of Late Antiquity, *Journal of Jewish Studies*, 49 (1998) 1. 87–102. A hivatkozott szöveg Pesiqta de-Rav Kahana 5,7. (ed. Mandlebaum, I:98–90). Idézi GOLDENBERG 87–88.

²⁷ BALÁZS Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*, Budapest 1998. 535–536. „Pál apostol viszont a Kol 3, 11-ben, az ellentétpárok felsorolásakor a szkítákat szembeállítja a barbárokkal.” „Kol 3, 11 idegen, scithiai, szolga.”

kolosszei levélben meglevő barbár és szkíta szavakat. Pásztori-Kupán tanulmánya azt törekszik bizonyítani, hogy a szkíták nem barbárok. Ennek megfelelően tekint a kolosszei levél mondatára is „a szkíta – Pál számára – nem barbár.”²⁸ Rámutat arra, hogy a barbár nem-hellént jelent. Ám a szkíták szintén nem voltak hellének! Ezen a vonalon haladva tehát őket is a barbárok közé kellene sorolni. Kérdés, hogy Pásztori-Kupán szerint Pál apostol mi alapján állítja szembe a szkítákat a barbárokkal.

III.

Korai keresztény szentekről szóló elbeszélésekben is találkozhatunk a szkítákról való hagyománnyal. Kaiszareiai Euszebiosz Órigenészre hivatkozva a következőt közli „*Tamás, ahogyan a tanítás tartalmazza, Parthiát sorsolta ki, András Szküthiát, János Ázsiát...*” (görögből ford. Szabó Pál). Szent András apostol tehát Szkítiába ment téríteni.²⁹ Kérdés, mit érthetett Euszebiosz Szkítia alatt. Moravcsik Gyula szerint itt Scythia Minor, tehát a mai Dobruzsza értendő.³⁰ František Dvorník azon a véleményen van, hogy András eljuthatott a Fekete-tenger északi részére. Rámutat arra, hogy Krím partjain zsidó telepek is voltak, és természetesnek véli, hogy az első keresztény hithirdetők őket is fel akarták keresni. A partvidékről a belső területek felé is terjedhetett Krisztus hite. Később az András-hagyománynak olyan formája jelent meg, melyben háttérbe szorult Szkítia, és hangsúlyossá vált Achaia, mint az apostol térítésének színtere, melyről az Órigenészre hivatkozó Euszebiosz még nem írt. Dvorník szerint elképzelhető, hogy az életrajzban szereplő Achaia nevét a kaukázusi achaiói törzs neve hatására használta fel az életrajzíró. Ez a nép valóban

²⁸ PÁSZTORI-KUPÁN István: *A szkíták a Szentírásban* (második rész), Az út, XXX (2004) 2. szám, 71–85. 78. Bár véleménye szerint ez nem értelmezés, hanem tény.

²⁹ In: Eusebius *Historiae ecclesiasticae liber III. caput 1. Patrologia Graeca.* 20. 216. Eusebius, *Church History III. 1* Lásd Halmágyi – Szabó 2012. 119. (A szöveget a Patrológiából Szabló Pál kereste ki.)

Lásd agnolul is: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Church_History,_EN.pdf

³⁰ MORAVCSIK Gyula: *A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység, Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I. kötet, szerk. SERÉDI Juszinián, Budapest 1938. 176.

Lásd fentebb a Sztrabónnál írottakat. Az apostoli időkre már létezett a Kis-Szkítia fogalom, a 3. századi Órigenész és 4. századi Euszebiosz idejére ugyancsak.

„Szkítia” közelében élt. Az a legendaforrás, hogy emberevők közt járt, szintén összefügghet a szkíta-hagyománnyal.³¹

Peter Megill Peterson másképp gondolkodik, mint Moravcsik és Dvorník: Peterson szerint mindez csak későbbi legenda, a történelmi András életét és tanítását „csak az Isten ismeri.”³²

András szkítiai tanítványairól is tudunk egy bizánci szövegből. Inna, Pinna és Réma a vértanúk neve. Ez a szöveg északi térségeként említi Szkítiát.³³ „Ezek a szentek Szkítiából származtak, az északi részekről, őket a szent apostol, András tanította. Ők Krisztus nevére sokakat –a barbárok közül– megtanítván, az igaz hit felé fordítva, megkereszteltek. Emiatt a barbárok fejedelme őket hatalmába kerítette és sokszor kényszerítette Krisztust megtagadni, áldozni a bálványoknak, de ők nem engedelmeskedtek. A legkeményebb tél idején, amikor a folyók a hidegtől annyira befagytak, hogy a jégen átkelni nemcsak az embereknek, hanem a lovak és a szekerek számára is lehetséges volt, elrendelték, hogy ott a szenteket a jégbe állított nagy fakarókra, –ahogyan a természetalkotta fák–, kötözzék fel. Ahogyan a víz hullámozott és a jég kicsit megnövekedett, amíg gyorsan elérte a szentek nyakát, a sok keserűségétől és a fagy fájdalmától azok átad-

³¹ Francis DVORNÍK: *The idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Dumbarton Oaks Studies IV. (Harvard University Press) Cambridge, Massachusetts 1958. Anrobius, Órigenész és Tertullianus is szólnak szkíták és parthusok közt meglevő kereszténységről.

Az Andrásról szóló „eredeti” apokrif szöveg Dvorník szerint a 3. század végén, tehát Órigenész munkássága után keletkezett. Ebben a szövegben valószínűleg nem volt szó Szkítiáról. Az „eredeti” életrajzból csak részlet maradt fenn, hagyományát azonban különféle szövegek őrzik: pl. András és Mátyás cselekedetei, Péter és András cselekedetei, Tours-i Gergely által írt Szt. András csodáinak könyve. Fenntartja a szkítiai térítés emlékét a 7-8. századi Pszeudo-Epiphániosz és a Martyrium Sancti Apostoli Andrae (ún. Narratio). Seleuciai Basil – Pszeudo Athanasz – szerint András Hellaszon kívül a barbár országokat is „eltöltötte kegyelemmel”. Mindkét hagyományt felhasználja a görög Synaxaries. 171-175. 197-222.

Figyelemre méltó, hogy későbbi korban is találkozunk egy szkítának tartott Szent Andrással, aki Konstantinápolyban élt, és Krisztusért „bolond módra” viselkedett. I. Leó császár, vagy – hangsúlyos vélemény szerint – Bölcs Leó idején élhetett. *Der heilige Andreas – Narr um Christi Willen*. Hg. Dr. CHRISTOS GARIDIS. Berlin 2010. Izsák szerzetes bevezető művével. 11. 17-18. 24-25.

³² Peter Megill PETERSON: *Andrew, brother of Simon Peter. His History and Legend*, Leiden 1958. 47-48. Lásd HALMÁGYI – SZABÓ 2012. 120-121. 46. jegyzet.; Magam nem olvastam, de az olvasó figyelmébe ajánlom: A. Vinogradov: *S. Andrea Apostoli traditio graeca*, ed. Tom. I. Vitae, Biblioteca „Oriens Christiani” 3. Moscovite, 2005. Köszönet Stephan Albrechtnek, aki felhívta rá a figyelemem.

³³ MORAVCSIK 1938. 177. J-P. Migne, *Patrologia Graeca*, Vol. 117. Paris 1894. D124. 269/270. o..

ták boldog lelkiüket az Úrnak” (ford. Szabó Pál).³⁴ Inna, Réma és Pinna vértanúk egyébként a 4. századi gót keresztényüldözés idején haltak mártírhálált.³⁵

András szkítiai útjának hagyománya az oroszok krónikájába, Az elmúlt idők történései (Poveszty vremennih let) is utat talált. Ott úgy jelentkezik a történet, hogy András Szinopéből Kercsbe (Korszuny) utazik, onnan pedig Rómába szeretne eljutni. Hogy ezt megvalósítsa, felfelé hajózik a Dnyeperen. A Dnyeper partján, egy magaslaton keresztet állít fel, és megjövendőli, hogy ott majd nagy város fog létrejönni, ahol templomokat építenek az Istennek. Ez a város lesz Kijev.³⁶ Az elmúlt idők történései szerint tehát a Fekete-tengertől északra eső terület András utazásának színhelye, az apostol pedig a rusz föld szentjeként tűnik fel.³⁷

³⁴ Menologium Graecorum. Pars secunda a mense decembri ad februarium. J-P. MIGNE, *Patrologia Graeca*, Vol. 117. Paris 1894. 269–272 MORAVCSIK 1938. 177. (lásd 40. jegyz.)

Lásd: Halmágyi – Szabó 2012. 121. (A szöveget a Patrológiából Szabó Pál kereste ki.)

³⁵ WOLFRAM 1990³ 89. (Passio sanctorum Innae, Rimae et Pinae (Hg. Hippolyte Delehay, *Analecta Bollandiana* 31, Paris 1912. 215 f. Hivatkozza WOLFRAM 1990³ 404. 48. j.)

³⁶ András folytatja útját, eljut a szlovánok földjére, a későbbi Novgorod helyére, majd Rómába. Ott mesél az északon megtapasztalt szaunázás szokásáról, majd visszatér Sinopéba. Die Altrussische Nestorchronik. In Übersetzung ausgegeben von Reinhard Trautmann. Leipzig 1931. 8. cap. 4–5. o. <http://quellen.herder-institut.de/chronistik/scans/nestorchronik/view?searchterm=Nestorchronik>; *Nesztor-krónia. Poveszty Vremennih Let. Az elmúlt idők történései (elbeszélése). Honnan ered Rusz föld, ki volt első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld.* Ford. FERINCZ ISTVÁN. (Kézirat. Köszönet a kézirat használatáért.) 2–3.

Az András-cselekedetek c. 2. századi apokrif szövegről lásd: JOHANNES B. BAUER: *Az újszövetségi apokrifek*, Ford. VANYÓ LÁSZLÓ, Budapest. 1994² 54. o.; 83. o. 40. jegyzetben hivatkozza R. A. Lipsius – M. Bonnet: *Acta apostolorum apocrypha* II/1. Leipzig 1989. 1–127. Ism. és ford: M. Hornschuh, Heunecke – Schneemelcher II. 270–297; 79. o-n hivatkozza: W. Michaelis: *Die Apokryphen Schriften zum Neuen Testament*, Bremen 1962.; Bauer könyve szerint András az „emberevők városába” jut, szkítákról itt nincs szó. Bauer 54.

³⁷ R. Pražak szerint Szent András a szlávokon kívül „bizonyos értelemben” a magyaroknak is „hittérítő-eszményképe volt.” A Kijevi Ruszban járt András herceg, későbbi király (1046–1064) pedig *felvette* az András nevet. Richard PRAŽAK: *A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései*, Irodalomtörténeti Közlemények 4 (1980), 393–408. 401–403. A felvetés érdekes, az azonban nem igazolható, hogy András felvett neve volna a magyar uralkodónak, és korábban másképp hívták volna. Tudjuk, hogy Fehérnek és Katolikusnak hívták, de nem állítható, hogy a Fehér eredeti neve volna, az András pedig felvett név. Képes Krónika. Ford. Bollók János, (Osiris), Budapest 2004. 58.

Szent Fülöp apostol a 13. századi Legenda Aurea szerint 20 évet töltött Szkítiában. Arra akarták kényszeríteni, hogy Mars bálványa előtt áldozzék. Akkor egy sárkány jött elő a bálvány alapjából. Fülöp a pusztába kergette a vadállatot, mely nem is tért vissza.³⁸

Szem előtt tartva, hogy András apostol útja beépült az orosz krónikába, Az elmúlt idők történéseibe, felmerülhet a kérdés: megjelenik-e András és Fülöp a középkori magyar szkíta-felfogásban? Később ismertetem majd Anonymus, Kézai Simon, a Képes Krónika Thuróczy János és Bonfini szkíta-felfogását. A szkítákról írnak ugyan, András és Fülöp apostolok szkítiai munkásságáról való hagyományról nem szólnak. A Magyar Anjou Legendárium képfeliratai sem említik Szkítiát András és Fülöp esetében, pedig ez a 14. századi „képregény” a Legenda Aurea szövege alapján készült. Az 1973-ban napvilágot látott hasonmás kiadás közli a képek feliratait (lemmák), ezek átíratát és magyar fordításukat. Ezekben nem szerepel Szkítia, sem Andrásnál, sem Fülöpnél. A kiadó azonban értelmezésekkel látja el a képeket a Legenda Aurea alapján. Ezekben az értelmezésekben olvasható, hogy András és Fülöp Szkítiában járt.³⁹

Más a helyzet a 16. század eleji kódexekkel. Említésre méltó forrásunk a Könyvecse a szent apostoloknak méltóságáról c. könyv, 1521-ből. Szerzője helyenként tréfás formában azt törekszik bebizonyítani, miért nagyobb az apostolok méltósága más szentekénél. Bizonyára domonkos rendi szerző írta, domonkos apácák számára. Helyenként így szólítja meg hallgatóit: Édes néném! Fontos könyv ez a magyar kultúrtörténetben, hisz ebben olvasható az első magyar hexameter: *Mely nagy volt Róma, az ő romlása jelenti.*⁴⁰ Az idézet a Kr. u. 1. század egyik költőjétől, Lucanustól,

³⁸ *Philippus apostolus cum XX annos per Sithiam praedicasset.* JACOBI A VORAGINE: *De sancto Philippo apostolo*, Legenda aurea, Vulgo historia lombardica dicta, recensuit, TH. GRAESSE, Lipsiae 1850². cap. 65. 292–293. 292.; Magyarul: JACOBUS DE VORAGINE: *Szent Fülöp apostol*, Ford. SARBÁK GÁBOR, Legenda Aurea. <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0045.html>. Figyelemre méltó, hogy más mondákban is feltűnik a sárkánnyal szembeszálló hős (Perseus, Szent György), ám ők fegyverrel szállnak szembe a fenevaddal, és meg is ölik azt. Fülöp hite erejével küzd a sárkány ellen. Nem öli meg, csak elkergeti.

³⁹ *Magyar Anjou legendárium*, szerk. LEVÁRDY FERENC, (Helikon), Budapest 1973. Lásd VI. cap. András apostol; X. cap. Fülöp apostol, valamint 9. és 57. o.

⁴⁰ Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról, 1521. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Ed. Korompay Klára et. alt., bevezetés és jegyzetek írta Pusztay János, Budapest 1985. 115. o. 14. o. <http://mek.oszk.hu/05600/05650/05650.pdf> (2014. január 13., 11:25:12)

Lásd még:

http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06010401/8_0_2_pg_147.html

Pharsalia című elbeszélő költeményéből való (Pharsalia VII, 418-9). A könyvecske ezen kívül Dante-idézetet is tartalmaz magyarul.⁴¹ A szöveg elsorolja, hogy melyik apostol hol térített, hol „nyert fejedelemséget.” Fülöp „zytyaban” térített. Ez a szó minden bizonnyal Szkítia földrajzi névnek korabeli magyaros lejegyzése. András esetében a Könyvecske nem szól szkítiai útról, csupán Acháját említi („Akayaban”).

Az 1526–27 körül keletkezett az Érdy-kódex, a Karthauzi Névtelen szerzetes munkája. A névtelen szerző magyar nyelven beszéli el a Legenda Aureában is olvasható történetet Andrásról és Fülöpről. András esetében nem ír Szkítiáról, Fülöp életrajzában azonban igen: „Fylepp” apostol „zytyaban” ment téríteni. A névtelen szerzetes azonban Fülöp legendájában nem kapcsolja össze Szkítiát a magyarokkal, ahogyan forrása, a Legenda Aurea sem tette ezt. A Karthauzi Névtelen Szent Istvánról írt legendájában már felbukkan ez a szókapcsolat: „Scyttyay magyarok”. Ők azonban az elbeszélő szerint még pogányok, akik feldűlják Görögországot és Konstantinápolyt.⁴² A szövegeket összehasonlítva felfigyelhetünk rá, hogy a Karthauzi Névtelen Fülöp és Szent István király legendájában különböző helyesírással közli a Szkítia szót. Tekintve, hogy akkor még nem alakult ki a magyar helyesírás szabályrendje, ez nem meglepő. Az azonban figyelemreméltó, hogy a szerző nem létesít kapcsolatot a Fülöp történetében megjelenő szkítiai nép és a Szent István legendája elején megjelenő „Scyttyay magyarok” között. Pedig a két szöveg közt logikai akadály feszül: ha Fülöp megtéríti Szkítia népét, miért pogányok mégis a Szent István legenda elején a szkítiai magyarok? A két legenda tehát a Karthauzi Névtelen gyűjteményében egymástól független szövegekként jelentkezik. A fentiek alapján elmondható, hogy András és Fülöp apostolok „szkíta” vonatkozása nem épül be szervesen a korai magyar szerzők által megírt szkítahagyományba.

A következő történet ugyan nem hittérítésről szól, de példát jelent a keresztény pap és a pogányok találkozásának egy formájára. A történetet az 5. század első felében alkotó Szószomenosz jegyezte fel. Az elbeszélés

http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06010401/8_0_2_pg_148.html

⁴¹ Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról, 14-15. o.

⁴² Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról, *zytyaban*, 129. o.;

Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról, 1521. Nyelveléktár VIII. Közzéteszi VOLF GYÖRGY, Budapest 1879. 151. o., 54. margófejezet: „...fűlöp zytyaban”;

Érdy codex I. fele, Nyelveléktár IV. VOLF GYÖRGY, Bp. 1876. 415 o.. „Fylepp apotol zytyaban ment téríteni”;

Érdy codex II. fele, Nyelveléktár V. Közzéteszi VOLF GYÖRGY, Budapest 1876. 238 o. „Scyttyay magyarok”.

hőse Theotimosz, aki Kr. u. 395 körül élt, és a szerző szerint Tomi egyházának és Szkítia egyházainak élén állt, maga is „szkíta” volt. Tomi a Fekete-tenger nyugati partvidékének városa, a szövegben megjelenő Szkítia tehát ebben az esetben egyértelműen Scythia Minor-t, a mai Dobrudzsát jelenti. Pusztán területi megjelöléssel állunk tehát szemben, értékminősítést, kultúrára vonatkozó utalást nem társít a szerző a Szkítia szóhoz. Megjelenik azonban az elbeszélésben egy steppei nép, a hun. Szózomenosz szerint a hunok annyira tisztelték Theotimoszt, hogy a „rómaiak istenek” nevezték. Amikor Theotimosz és kísérei hun csapatokkal találkoztak, kísérei jajveszékelnéi kezdtek, ő azonban leszállt a lováról, és imádkozott. A lovasok elmentek mellettük, anélkül, hogy észrevették volna őket. Mivel a hunok gyakran támadták Szkítiát, Theotimosz az elbeszélés szerint étellel és ajándékkal igyekezett mérsékelni a vadságukat. Az egyik hun ezért gazdagnak vélte őt, és foglyul akarta ejteni. Pányvát dobott rá, mire megmerevedett a keze, és csak Theotimosz imájára gyógyult meg ismét.⁴³ A szerzőnek láthatóan nem jut eszébe, hogy hérodotoszi hagyományt követve lovasnépként tüntesse fel a szkítákat, és kapcsolatba hozza őket a hunokkal. Szkítia itt területegységként jelenik meg, lakói letelepült életet folytató keresztények, akiknek földjét támadják a hunok.⁴⁴ A keresztény pap és az idegen kultúrát képviselő ellenséges támadó csodálatos találkozására egyébként számos példa hozható a legendairadalomból és történeti művekből.

Más egyháztörténeti személyiségek életrajzában is szó esik arról, hogy az illető szkíta származású volt. Euszebiosz Konstantin császár életéről szóló művében azt írja, hogy a náicei zsinaton jelen volt a szkíta püspök is. Ezt az állítást Szókratész Egyháztörténete is idézi.⁴⁵ A szkíta püspök

⁴³ MORAVCSIK GYULA: *A Kyrillos legenda magyar vonatkozású epizódjához*, Ethnographia 39. (1928) 108-109. „VII. 26: Migne: PG. 67. c 1500 CB-C” Lásd MORAVCSIK i. m. ; Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II. Volume II. (ECF - Volume XXV): Socratis scholastici Hermiae Sozomeni historia ecclesiastica. Tomus unus. PG. 67. (Paris 1867.) 1497.

1497. old. Socrates Scholasticus: Ecclesiastical History; The Ecclesiastical History of Salaminus Hermias Sozomenus. VII. 26.; <http://www.synaxis.org/cf/volume25/ECF00015.htm> (2009. dec. 30. 15:10:29.)

⁴⁴ Szent Jeromos különböző barbár népek által feldúlt tartományok között említi HIERONYMUS: Epistola LX ad Heliodorum, *Patrologia cursus completus*, Patrologia Latina, Tomus 20. J-P. MIGNE (ed.), Paris 1877. 600.

⁴⁵ *Szókratész Egyháztörténete*, ford. BAÁN ISTVÁN. Budapest, 1984. I. 8. cap. 52. o. Idézi: Euszebiosz: Vita Const. III. 7-9.

feltehetőleg Theophil, gót püspök lehetett.⁴⁶ Theophil talán a Krím félszigeten lehetett püspök.⁴⁷ A gótokat már a 3. századtól kezdve „divat” volt szkítának nevezni a görög és latin történetírásban. Szkítáknak tartotta őket Dexippos (3. sz.), szkíták közé sorolta a gótokat az 5. századi Orosius is a hunok és alánok mellett.⁴⁸ Theophil esetében is arról lehet szó, hogy a gót püspököt tartották szkítának.

Johannes Cassianus (360 k.–430/435) az egyiptomi sivatagokban élő atyák bölcsességét közvetítette a latin nyugat felé. Az 5. század második felében alkotó életírója, Marseille-i Gennadius szerint „*Cassianus natione Scythia...*”⁴⁹. Az ő esetében is lehetséges, hogy Scythia Minorról, a mai Dobrudzsáról van szó.⁵⁰

Dionysius Exiguusról (5-6. sz.), aki Krisztus születésének évét kiszámolta,⁵¹ személyes ismerőse, Cassiodorus írt életrajzot a 6. században. Elbeszélése szerint „*A mi időnkben volt tehát Dionysius apát, aki nemzetiségére nézve szkíta volt, de erkölcsiben teljesen római. Mindkét nyelvben igen tudós: visszadván saját cselekedetei által azt az igazságosságot, amit az Úr Könyvében olvasott*”(ford. Szabó Pál).⁵² Dionysius hazáján

⁴⁶ K. SCHÄFERDIEK, *Wulfila. Vom Bischof von Gotien zum Gotenbischof*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 90 (1979), 107-146. Theophilusról 141-143. Lásd még GEORG KRETSCHMAR: *Das bischöfliche Amt: kirchengeschichtliche und ökumenische Studien zur Frage des kirchlichen Amtes*. Hrsg von DOROTHEA WENDEBOURG, Göttingen 1999. 144.; WOLFRAM i. m. 87.

⁴⁷ WOLFRAM 403. 37. j. (lásd 41. jegyz.)

⁴⁸ WOLFRAM 39-40.

⁴⁹ GENNADIUS: *De viris illustribus. De scriptoribus ecclesiasticis liber*, LXI. cap. J-P. MIGNE, *Patrologia Latina* Vol. 58. Paris 1847. 1094. o.
[http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0450-](http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0450-0550,_Gennadius_Massiliensis,_Liber_De_Scriptoribus_Ecclesiasticis,_MLT.pdf)

[0550,_Gennadius_Massiliensis,_Liber_De_Scriptoribus_Ecclesiasticis,_MLT.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0450-0550,_Gennadius_Massiliensis,_Liber_De_Scriptoribus_Ecclesiasticis,_MLT.pdf)
Újabb kiadás más alakban hozza a származását: *Cassianus (Sceta)* Lásd HYERONIMUS und GENNADIUS: *De viris illustribus*, Herausgegeben von CARL ALBRECHT BERNOUILLI. Leipzig 1895. 81. Felvetődött, az a nézet, hogy Sceta Egyiptom egy térségére vonatkozhat, ahol remeték éltek. GUSTAV FRIEDRICH WIGGERS: *Versuch einer pragmatischen Darstellung des Augustinismus und Pelagianismus nach ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Hamburg 1833. Zweiter Theil. 8-9.

⁵⁰ K. S. FRANK: *Cassian(us), Johannes*, Lexikon des Mittelalters, Band II. München – Zürich. 1983. 1550-1551.

⁵¹ Utolsó biztos életjel 526-ból van róla, 556 előtt halt meg. H. MORDEK: *Dionysios Exiguus*. Lexikon des Mittelalters, Band III. 1986. 1088-1091.

⁵² *Fuit enim nostris temporibus et Dionysius monachus, Scythia natione, sed moribus omnino Romanus, in utraque lingua valde doctissimus: reddens actionibus suis quam in libris Domini legerat aequitatem*. CASSIODORUS: *De Institutione divinarum litterarum*. XXIII. cap. J-P. MIGNE: *Patrologia Latina* 70. Paris 1847. 1137. o.

Cassiodorus is minden bizonnyal Scythia Minort érti. Az ő megfogalmazásában azonban tetten érhető a szkíta szó kulturális értelemben való, értékminősítő használata. Cassiodorus szembeállítja a *szkítát* a *rómaival*, tehát az ő felfogása szerint a szkíta a barbársággal lehetett egyenértékű.

Dionysius fordítói munkásságáról is nevezetes. Egyebek mellett olyan műveket is átültetett latinra, melyek a nestoriánus eretnekek ellen szolgálhattak érveket.⁵³ Megemlítenéd, hogy 519 óta szkíta szerzetesek a nesztorianizmussal szemben el akarták fogadtatni a császárral és a pápával a *theopaszkezésnek*, vagyis az Isten szenvedéséről szóló tanításának egy változatát. Kezdeti elutasítás után 533-ban I. Justinianus császár, majd 534-ben II. János pápa is helyt adott kérésüknek.⁵⁴ Meglehet, hogy Dionysius a nesztorianizmusal szemben felhasználható fordításai a szkíta „honfitársait” igyekezett segíteni. Egyes szkíta szerzeteseket név szerint is ismerünk: vezetőjük Maxentius apát volt, egyiküket Iohannesnek hívták. Ellenfelük egyébként azzal vádolja Maxentiust, hogy nem tudni, hol van a közössége, és melyik monostorban lett szerzetessé. Mindez a szkíta szerzetesek eredetének bizonytalanságát mutatja.⁵⁵ Az ő esetükben is arról lehet szó, hogy Scythia Minor területéről valók voltak. Elgondolkodtató, hogy a népvándorlaskor viharos századaiban a békét őrző, a vallást és a kultúrát ápoló papok, szerzetesek közt olyanokat is találunk, akiket a derék emberként és barbárként egyaránt számon tartott szkíták nevén emlegettek a kortársak.

http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0485-0585,_Cassiodorus_Vivariensis_Abbas,_De_Institutione_Divinarum_Litterarum,_MLT.pdf

Lásd Halmágyi – Szabó 2012 125. (A szöveget a Patrológiából Szabló Pál kereste ki.)

⁵³ Tomus ad Armenios valamint Konstantinápolyi Proklosz Oratio prima de Deipara c. művének fordítása. Lásd MORDEK i. m. 1091. (lásd 53. jegyz.)

⁵⁴ J. HOFFMANN: *Theopaschismus*. Lexikon des Mittelalters, VIII. München 1997. 661.

⁵⁵ MORDEK i. m. 1091. (Lásd 53. jegyz.)

PATRICK AMORI: *People and identity in ostrogothic Italy 489–554*. (First published 1997) 2005. 127–130. Hivatkozza a következőt: *Maxentii aliormque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanae urbis episcopi Opuscula*.

IV.

Egymásra épülő hagyományok az ókortól a késő középkorig

A következőkben olyan ókori és középkori szerzőket tekintünk át, akik a szkítákról szólván egymástól veszik át gondolataikat. Így felvázolható a szkítafelfogás fejlődése.

Ebben a sorban elsőként említendő **Pompeius Trogus** *Historiae Philippicae* c. műve. Fülöp, makedón királyról szól. Pompeius Trogus alkotása ugyan elveszett, de egy későbbi szerző, Iustinus kivonatot készített belőle.⁵⁶

Marcus Iunianus Iustinus korábbi irodalmak szerint a Kr. u. 2. vagy 3. században alkotott, újabban 390 körülre teszik a műve keletkezését. Pompeius Trogus művét kivonatolva készített világkrónikát a „kezdetektől Augustusig”.⁵⁷ Szkítiát Hérodotoszhoz hasonlóan a Fekete-tengertől északra, Európába helyezi, a határait azonban másképp jelöli meg. Szerinte a Fekete-tenger, Rhipaeus-hegyek, Ázsia és a Phasis folyó között van Szkítia. Iustinus leírásában nem szerepel a Thanais folyó, ő a Phasis-t említi. A Phasis a Rioni folyóval lehet azonos. Ez Grúzia legnagyobb folyója, keletről ömlik a fekete-tengerbe. Kérdésként merülhet föl, hol vannak és Rhipaeus-hegyek? A későbbiek során többször fogunk még találkozni vele. Mesés „északi” hegységről van szó, mely különböző szerzők leírása alapján különböző hegységekkel azonosítható.⁵⁸

Ami a szkíták jellemzését illeti, Iustinus is „derék barbárként” tünteti fel őket, akárcsak Hérodotosz és Sztrabón. Feleségüket, gyerekeiket magukkal viszik. *„Az igazságot a nép veleszületett jelleme, nem pedig a törvények biztosítják. A lopásnál nincs súlyosabb bűn”*. Aranyat, ezüstöt megvetik. *„Valóban csodálatosnak tűnhet, hogy nekik a természet megadta azt, amit a görögök a bölcsek hosszú oktatása és a filozófusok tanítása*

⁵⁶ VÁSÁRY 2008. 118.

⁵⁷ *Világkrónika a kezdetektől Augustusig*. (Fülöp királynak és utódainak története.) Marcus Iunianus IUSTINUS kivonata Pompeius Trogus művéből. Ford. HORVÁTH János, sajtó alá rendezte Bollók János. Utószó. BORZSÁK István. Budapest 1992.

⁵⁸ Radulfus Glaber, a 11. sz. első felében alkotó burgundiai szerzetes Gallia határainak leírásakor említi a Riph hegyeket. Északon a Rif-hegyek (*Rifeis montibus*) határolják, délen Hispánia. Balra az óceán, jobbra az Alpok jelentik Gallia határait. GLABER II. 4. A Rif-hegyek (Rhipaia orē) Úgy képzeltek, hogy esőben gazdag szelek fújnak ott. Volt olyan vélemény is, hogy onnan fúj a Boreas szél. Nevét is a szélfúvásból vezetik le: rhiptein jelentése dob, hajít. Jan STENGER: Rhipaia orē, *Der Neue Pauly*, Bd. 10. Hrg. Helmuth SCHNEIDER, Hubert CANKI 992–993.

alapján sem tudtak elérni, és a kiművelt erkölcsök alul maradtak a műveletlen barbárokkal való összehasonlításban.”⁵⁹

Iustinus művét használta forrásként az **Exordia Scythica** (Szkíta kezdetek). Különböző szövegváltozatai vannak, az egyik a Vatikán-Urbinói változat:⁶⁰ ez a pontus, a Rif-hegyek, a Thanais és Ázsia mellé helyezi Szkítiát. A pontus alatt nyilván a Fekete-tengert kell érteni. A szkíták jellemzésénél eddig is megfigyelhettünk bizonyos kettősséget: romlatlan, derék barbároknak ábrázolták őket. Az Exordiában ez a kettősség időben egymás után jelentkezik. A szkíták előbb derék emberek, aztán ember-evőkké válnak. Ezzel a „kettős szkítaképpel” más művekben is találkozunk majd: jelen a van a 4. századi Ambrosiastenél és a magyar Anonymusnál.

Mielőtt tovább haladnánk az Exordiát felhasználó szerzők műveinek tárgyalása felé, érdemes foglalkozni egy 4. századi biblíamagyarázóval, akinél hasonló gondolat található, mint az Exordiában. Ez a biblíamagyarázó Szent Pál apostol 13 levelét látta el kommentárokkal. Az értelmezések szerzőjét a középkorban Szent Ambrussal (Ambrosius) azonosították. Későbbi kutatás szerint azonban a szerző egy ismeretlen, I. Damasus pápa (366–384) idején élt személy, akit Ambrosiaster néven tart számon a tudomány.⁶¹ A ő felfogása szerint a szkíta rosszabb a barbárnál. A szkíták eredetileg derék emberek voltak, nagy bűnnek számított náluk a lopás, később azonban elvadultak: asszonyaikból amazonok lettek, a férfiak pedig emberhúst kezdtek enni. „A barbárt mégis elkülönítette a szkítától, ahogyan a szolgát a szabadtól, semmiképpen sem Krisztusban, akiben mindenki egy, hanem az erkölcsök nyersessége és a népek vadsága szerint. Ugyanis meg akarta értetni, hogy ezek rosszabbak voltak a barbároknál, mielőtt még hinni kezdtek. Habár a görögök könyvei az ő igazságosságuk-

⁵⁹ IUSTINUS II. 2. cap.

⁶⁰ Az Exordiát Deér a 6. századba sorolja; DEÉR József, Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban, *Magyar Könyvszemle*, 37 (1930), 243-263, 246. A Bollók János által fordított *Képes Krónika* függelékében az szerepel, hogy az Exordia a 7. században készült (*Képes Krónika*, 148). VÁSÁRY a 7. századra teszi (VÁSÁRY 2008. 118.). Az Exordia ránk maradt egyik változata (Codex Florentinus Laurentianus) 9. vagy 10. századi irat, a másik (Codex Bambergensis) 11. századi, a vatikáni változat 11/12. századi, a vatikán-urbinói a 14. századból való; lásd DÉRI 1989, 226-227; *Exordia Scythica*, ed. Theodor MOMMSEN, Berlin, 1894 (MGH Scriptores Auctores antiquissimi, 11, *Chronicorum minorum saec. IV, V, VI, VII, Vol. 2*; újabb kiadás: München, 1981), 308-322; a kéziratokról lásd 309.

⁶¹ Jan Den BOEFT: Ambrosiaster, *Der neue Pauly*. Enzyklopädie der Antike. Hrsg. Hubert CANKI, Helmuth SCHNEIDER. I. Stuttgart–Weimar, 1996. 582.; ALEXANDER SOUTHER: *The Earliest Latin Commentaries on the Epistles of St. Paul*, Oxford 1927. 39-95. 39-49.

ról beszélnek, amit a természet vezetése által követek. Annyira nagy volt a lopás bűne előttük, hogy amit a görögök –mondja– nagy iparkodással és tudománnyal a jog keskeny ösvényén kikutattak, azokat itt természetszerűen megismerhetőként magasztalták. De, ahogyan minden elkorcsosult, egyre jobban korholásra váltak méltóvá, mintsem –ahogyan korábban– a dicséretre. Miután tehát asszonyaik a férfiak törvénye szerint kezdtek élni, akik először tartottak igényt az amazonok elnevezésre, a természeti tulajdonság ellenére, egész Ázsiát meghódították. Így megtörtént, hogy a férfiak kutyák módjára dühösek: borzasztó vadak, vadon élők, műveletlenek lettek –jobban, mint a barbárok–, sőt annyira megváltoztak, hogy emberhús evésével is megfertőződtek.” „Nem is csoda, hiszen a rómaiak réges-régen maguk is mások voltak, mint ma! Hiszen az ő asszonyaik, a tisztaságuk miatt, a bor ivásától tartózkodtak úgy, ahogyan ma a víztől, mert akkora volt a nevelés tekintélye, hogy az alávetett tús nem tehette azt meg, amit csak akart.” (ford. Szabó Pál).⁶²

Mint fentebb láthattuk, Sztrabónnál is jelen van az a gondolat, hogy az eszményi állapot nem állandó: Sztrabón szerint „a nálunk dívó életmód már a nomád vándorokat is megfertőzte.” Sztrabón szól arról is, hogy a szkíták „az idegeneket föláldozták, húsukat megették, és koponyájukat ivóedényül használták.”⁶³ Ambrosiaster is szembetűnően írja le a változást: a derék szkíták hihetetlen mértékben elvadulnak, annyira, hogy emberevőkké válnak. Az ő művében azonban nincs nyoma annak, hogy a

⁶² *Barbarum tamen ab Scythia segregavit, sicut servum a libero, non utique in Christo, in quo omnes unum sunt, sed in morum feritate et in gentis immanitate. Pejores enim hos Barbaris intelligi voluit, antequam credent, cum Graecorum libri justitiam eorum praedicent, quam, duce natura, sequebantur: in tantum ut magnum apud eos peccatum furti habeatur, quod Graeci magna, inquit, cum industria et doctrina justitiae semitas investigarunt, hosce naturaliter comprehendisse collaudant. Sed quomodo degenerant omnia, postea plus vituperabiles esse coeperunt, quam fuerant antea laudabiles. Postquam enim mulieres eorum lege viri uti coeperunt, quas Amazonas primitus asserunt appellatas, totam Asiam contra naturam subicientes; sic contigit ut et viri canum more rabidi efficerentur, immanes, silvestres, inculti, plus quam barbari, in tantum immutati, ut carne humana vescenda imbuerentur. Quid mirum, cum et ipsi Romani longe alii fuerint, quam nunc sunt? Nam et mulieribus eorum castitatis causa vini usus incognitus fuit, sicut nunc aquae; in tantum enim vigeat disciplina auctoritas, ut subjectum vas non faceret quod valebat.* Ambrosius: *Commentarium in Epistolam B. Pauli ad Colossenses*, J-P. Migne (ed.), *Patrologia Latina*, vol. 17. Paris 1866. 443-466. 460-461. [http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-](http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_In_Epistolam_Beati_Pauli_Ad_Colossenses,_MLT.pdf)

[0397,_Ambrosius,_In_Epistolam_Beati_Pauli_Ad_Colossenses,_MLT.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_In_Epistolam_Beati_Pauli_Ad_Colossenses,_MLT.pdf) ;

Lásd még FFRAESDORFF 2005. 292. (2. jegyz.); Mindezt lásd: HALMÁGYI – SZABÓ 2012. 118. (A szöveget a Patrológiából Szabó Pál kereste ki.)

⁶³ STRABÓN VII./III. 6–7. cap. 316. 318.

civilizált világ idézné elő ezt a változást, úgy tűnik, nála a szkíták maguktól romlanak meg. Ha az nem is állítható, hogy az Exorida szerzője használta Ambrosiaster művét, annyit leszögezhetünk, hogy a „kettős szkítakép” az évszázadok során újra és újra felbukkanó, közhelyszerű elem a szkítákról szóló szövegekben.

A távoli népet egyaránt fel lehet tüntetni hihetetlenül jónak és elképesztően vadnak is. A szkíták meseszerű, utópisztikus bemutatásának nevelő célja lehet. A derék emberekként ábrázolt szkítákkal a szerző jó példát tár az olvasók elé. Nevelő célja lehet azonban a váratlan eldurvulás fordulata is. Ambrosiaster szerint ugyanis a rómaiak szintén elzüllöttek korábbi önmagukhoz képest. A szkíták elvadulásának történetével a szerző mintha tükröt tartana saját korának emberei elé: ti sem vagytok különbek náluk!

Isidorus (Sevillai Izidor): (Kr. u. 6-7. sz.): *Etymologiae* (Etimológiák). 14. 3.; 14. 4. Szkítia. Ázsiába is helyez Szkítiát, Európába pedig Scythia inferior-t.⁶⁴ Ír a vérivásról.

Regino prümi apát a 9. sz. végén, 10. elején alkotott. Művében ír a jelenlegi hazájukba költöző magyarokról. A magyarság... „*melyről az azelőtti nemzedékek azért nem hallottak, mivel nevük sem volt, a szkíta tartományokból és ama mocsarakból jött elő...*”. Eztán szól Szkítiáról és a szkítákról, követve azt a szöveghagyományt, mely Justinusnál is olvasható. Szkítia Reginónál a Fekete-tenger, Rhiphaeus-hegyek, Ázsia és az Ithasis (Phasis) folyó között van („...*ab uno latere Ponto, ab altero montibus Ripheis, a tergo Asia et Ithasi flumine.*”). Nincs a lopásnál súlyosabb bűn. Arany, ezüst után nem vágyódnak. Szól a szkíták hódításokról és az amazonokról is. A szkítákról szóló gondolatmenet után a magyarokra tér vissza: „*Az említett népet tehát a mondott vidékekről... kiűzték a vele szomszédos népek: ...*” a besenyők. A magyarok Regino szerint nyers húst esznek, vért isznak, szívet esznek.⁶⁵ Körmendi Tamás szerint ezt a fordulatot Isidorustól vehette.⁶⁶ A nyugati szöveghagyományban Reginóval jelenik meg a szkíta-magyar azonosítás. Regino művénél nem sokkal később, a 910 előtt keletkezett Modenában a *Vita altera Geminiani*: eszerint az Ungi „*ex horrendo Scytharum genere*” valók. A 10. század

⁶⁴ VÁSÁRY 2008. 117.

⁶⁵ Regino Évkönyve, Ford. HORVÁTH János, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Budapest 2002. 196–200. 196–197.; Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi, Ed. F. Kurze, In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 50., Hannover, 1890. 131–148. 131–132.; VÁSÁRY 2008. 118.

⁶⁶ KÖRMENDI Tamás: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig, *Korall* 10 (2009) 38. sz. 30-46. 34-36.

elején tehát jelen van az európai történeti hagyományban a magyarság szkítáktól való eredeztetése.⁶⁷

A magyar történeti hagyományban Béla király névtelen jegyzője, **Anonymus** gestájában már fellelhető a magyarok szkítákkal való azonosítása. Anonymus felhasználja Reginót és Regino forrását, az Exordia Scythicát is.⁶⁸ Béla király jegyzőjénél Szkítia a Fekete-tenger és Thanais folyó mellett helyezkedik el. Nála is jelen van az Exordiából ismerős „ket-tős” jellemzés a szkítákról: előbb békés emberek, majd a sok háborúság miatt rászoknak az emberevésre.⁶⁹ A szkítáktól eredezteti a magyarokat. Szerinte a hungárusok nemzete „*mint fentebb mondtuk, eredetét a szittyia nemzetből vette, amelyet saját földjén dentü-mogyernak neveznek.*” Anonymus szövegének bizonyos részeiben a beszélő határozottan azonosítja a magyarokat a szkítákkal: Álmos vezér a 8. fejezetben, majd Árpád a 39-ben így szólítja meg vitézeit: Szkíták!⁷⁰

Szkítia fontos szerepet kap IV. (Kun) László krónikása, **Kézai Simon** művében is. Kézai jelentőségét abban szokás megjelölni, hogy nála jelenik meg a hun és magyar nép azonosítása. A hun-magyar nép Kézai szerint Szkítiából vonult ki, de nem ők voltak ennek a vidéknek az őslakói. A hunok az alprozuroktól veszik el Szkítiát. Figyelemre méltó Szkítia bemutatása is. Először Európába helyezi a kérdéses térséget, és leírása a iustinusi hagyományra emlékeztet. „Szkítia országa egyébként Európában fekszik, és kelet felé terjeszkedik; egyik oldalról az Északi-tenger, másik oldalról a Rhiphaeus hegyek zárják közre; a forró égövől távol esik, kelet

⁶⁷ KULCSÁR 1987-1988. 528.; Lásd még VÁSÁRY 2008. 118.

⁶⁸ Anonymus első fejezetének és az *Exordiának* egyezésére Rühl is rámutatott: Franz RÜHL, *ZU den Quellen des Anonymen Notars des Königs Béla*, Forschungen zur deutschen Geschichte, 23 (1883). Lásd FÓTI 1913, 54-59; DEÉR József, Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban, *Magyar Könyvszemle*, 37 (1930), 243-263, 246. Lásd még GYÖRY 1948, 50, 42. j.; GYÖRFFY 1948/1993, 49, 51-52; KRISTÓ 1970, 106-115, 108, 111; DÉRI Balázs, „...Et pigmenta multa habebant. ” Megjegyzések P. mester forrásainak néhány kérdéséhez, *Magyar Könyvszemle*, 105 (1989), 223-236; VÁCZY 1944/46.

⁶⁹ ANONYMUS, 1. cap. SRH I. 34-37. ;Anonymus, Bonfini és időben köztük levő történetírók szkíta-azonosításáról felhasználtam Szabó Pál szóban közölt gondolatait.

⁷⁰ „Gens itaque Hungarorum.... de egnete Scithica, que per ydioma suum prorium Dentumoger dicitur, duxit originem.” ANONYMUS , 5. cap. A fordítás Pais Dezsőtől. „O Scithici...!” ANONYMUS 8. cap. SRH I. 44. ; „O Sithici....” ANONYMUS 39. cap. SRH I. 81.

felé pedig Ázsiával határos.”⁷¹ A iustinusi hagyománytól már eltér a folyók megnevezése: Etul, Togora.⁷²

Szkítia határainak bemutatása után olyan földrajzi áttekintésbe kezd, mely mai felfogásunk szerint messze Ázsiába vezet. „Szkítiával kelet felé a joriánusok országa határos, ez után van Tarsia s végül Mongólia, ahol véget is és Európa. A forró égöv irányában pedig a corosminusok népe lakik; azután jön Etiópia, amit Kisebbik Indiának is hívnak;”.⁷³

A mai olvasó számára több kérdést is felvet ez az áttekintés. Kik a joriánusok? Hol van Tarsia? Kik a corosminusok? Mit kezdjünk az ázsiai Etiópiával? A töprengésnek könnyen véget lehetne vetni: zagyvaságokat ír a krónikás. Könnyen előfordulhat azonban, hogy mai fejtegetéseinket is hasonlóan minősíti majd a kései utókor. Érdekes több alázatot mutatni a régiek iránt, és arra keresni a választ: hogyan gondolkodtak ők? Ha a fenti kérdésekre megpróbálunk választ adni, közelebb juthatunk a korabeli ember gondolkodásához, világképéhez.

Kik a joriánusok? Ebben a szóban a Juri, tehát a György név húzódik meg, a joriánusok országa tehát minden bizonnyal Georgiával, vagyis Grúziával azonos.⁷⁴ A corosminusok országa Hvárezm.⁷⁵ Tarsia az iráni tarsi, vagyis „keresztény” szóval állhat kapcsolatban. A nesztoriánus keresztényekre vonatkozhatott, ez a felekezet jelen volt az ujugrok körében.⁷⁶

Korábbi fejezetben szoltunk már az ázsiai Etiópiáról. Hérodotosz is ír az afrikaiaktól különböző, keleten lakó etiópokról.⁷⁷ A középkori és korai újkori földrajzi irodalomban is eleven maradt az ázsiai Etiópiai eszméje. Gombocz Zoltán szerint a középkor három Indiát különböztetett meg: maior, minor és tertia Indiát.⁷⁸

⁷¹ KÉZAI 6. cap. 92. o.; SRH I. 145. o.

⁷² KÉZAI 6. 92. o. ; SRH I. 145. o. Don Kézai szerint a magyarok Etulnek hívják. KÉZAI 92. o. SRH I: 146.

⁷³ KÉZAI 6. cap. 92. o.; SRH I. 145–146. o.

⁷⁴ GOMBOCZ 156.

⁷⁵ Képes Krónika, 2004. 81. jegyzet; GOMBOCZ 159-160.

⁷⁶ Képes Krónika, 2004. 79. jegyzet. GOMBOCZ 165-173.

⁷⁷ HÉRODOTOSZ III. 94. fej. (234. o.); VII. 70. fej. (482. o.); A kiadvány jegyzete Kis-Ázsiába helyezi ezt a keleti Etiópiát. 777.

⁷⁸ GOMBOCZ 173-174. ; Kézai, *A magyarok cselekedetei*, Veszprémy László jegyzete, 42. jegyzet. Veszprémy a következő műre hivatkozik: Ugo Monneret de Villard, *Le leggende orientali sui Magi evangelici*, Città del Vaticano 1952, 219.

Kézainál és Képes Krónikában a számos keleti földrajti nevet felvonultató leírás talán azzal magyarázható, hogy a 13. században a keleti utazások révén több ismeret jutott el a nyugati szerzőkhöz is ezekről a területekről.⁷⁹

Szkítia lakóit ellenszenvesnek mutatja be: „Az ebben az országban honos népek a semmittevés rabjai, a hiúságok bolondjai, pöffeszkedő természetűek, kéjsóvárok, szeretik a rablást, és általában inkább sötét, mint fehér bőrűek.”⁸⁰ Kézainál tehát nincs jelen a „derék barbár” fordulata, a kedvezőbből visszataszítóvá alakuló „kettős szkítaképpel” sem dolgozik. Szkítia lakóit egyértelműen ellenszenvesnek ábrázolja. Érdekes azonban odafigylenünk rá, hogy Kézai itt nem a szkítákról, hanem Szkítia lakóiról ír.⁸¹

A fentiek után felmerülhet a kérdés: vajon Kézai azonosította-e a szkítákat a hunokkal és magyarokkal? Művének néhány kijelentése arra enged következtetni, hogy igen. Amikor arról ír, hogy a magyarok megkeresztelkedésük előtt mely szavakkal hívták egybe a sereget, megemlékezik arról is, mi történt azzal, aki nem tett eleget a hadkötelezettségnek. „Aki pedig a fölhívásnak nem tett eleget, s nem tudta megindokolni, hogy miért, a szkíta törvény értelmében fölkoncolták, vagy törvényen kívül helyezték, vagy egyetemes szolgaságra vetették.”⁸² Kézai szövege szerint tehát a magyarok körében megkeresztelkedésük előtt „szkíta törvény” volt érvényben. Krónikája későbbi részében Attila népét hozza kapcsolatba a szkítákkal. „Etele fiaí Krimhild csatájában a szkíta néppel együtt szinte csaknem teljesen elpusztultak, ...”.⁸³ Ebből arra következtethetünk, hogy a hunokat szkítáknak tekintette.

Kézai szkíta-felfogása a fentiek alapján nem teljesen világos. Szkítia népét ellenszenvesnek mutatja be. Két hangütése viszont azt mutatja, hogy a hunokat/magyarokat szkítaként kezelte. Elképzelhető, hogy különböző hagyományok keverednek szövegében. Szóhasználata talán arra enged következtetni, hogy együvé tartozónak veszi a steppei népeket, és ezért nevezi Attila népet szkítáknak.

Következő állomásunk a 14. századi krónikaszerkesztés, pontosabban a krónikaszerkesztés hagyományát fenntartó kódexek legismertebb darabja,

⁷⁹ GOMBOCZ 152.

⁸⁰ KÉZAI 6. cap. 92. o.; SRH. I. 145.

⁸¹ Elképzelhető, hogy Kézai szkítaábrázolása egy olyan krónikáshagyományra vezethető vissza, mely a magyarság pogány múltját igyekezett minnél sötétebbre festeni.

⁸² KÉZAI 93. o. 7. cap.; SRH I. 147-148. „Quicunque ergo edictum contempsissent praetendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huius detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in communium servitutum.”

⁸³ KÉZAI 23. cap. 102. o. SRH I: „... filii Ethelae in praelio Crunhelt cum gente Scitica fere quasi deperissent, ...”

a **Képes Krónika**. A Krónika Szkítiáról való gondolatai jórészt egybeesnek azzal, ami Kézai művében olvasható. A krónikakompozíció Szkítiából vezeti ki a hunokat, magyarokat. Elbeszélése szerint a hunok az alprozuroktól veszik el Szkítiát. Ez arra vall, hogy a krónika nem szól kifejezetten szkíta népről, hanem a Szkítiában élt népeket nevezi szkítának.

A Krónika szerint Szkítia Európában van. Északi-tenger (Pontus Aquilonare, itt Fekete-tenger), Rif-hegyek, kelet felé Ázsia, nyugat felé az Etül folyó (szerinte: Don) határolja. Utána itt is találkozunk a messze Ázsiába vezető földrajzi leírással: „Szkítia országához keletről a joriánusok országa csatlakozik, ezután van Tarisa, végül pedig Mongólia, ahol véget is ér Európa. A déli égtáj felé a forró égövi Khorezm és Etiópia fekszik, amelyet Kisebb-Indiának hívnak”.

Szkítia lakóit ellenszenvesen mutatja be: pöffeszkedők, semmittevők, sötét bőrűek.

A Képes Krónikában is olvashatók azok a gondolatok, melyek szerint a szerző azonosnak vélhette Attila népét és a szkítákat. „Etele fiai Krimhild csatájában a szkíta néppel együtt szinte csaknem teljesen elpusztultak”⁸⁴ Továbbá: „Buzdításával ez a Csaba vette rá a szkítákat arra, hogy visszatérjenek Pannóniába.”⁸⁵

A magyarokról szóló részben is találunk olyan fordulatot, mely szerint a magyarokat hozza összefüggésbe a szkítákkal. Amikor Lél vezér a kürtjével halálra sújtja a császárt, ezt mondja neki: Elöttem jász és szolgálni fogsz a másvilágon. „A szkíták hite ugyanis az, hogy mindazoknak, akiket életükben megölnek, szolgálniuk kell őket a másvilágon.”⁸⁶

Thuróczy János a magyar őstörténetről írván különböző hagyományokat, véleményeket épített be saját munkájába: Felhasználta a magyar krónikáshagyományt, ismerte mind a Károly, mind a Nagy Lajos kori változatot. Használta az antikvitás szerzőit, középkori európai munkákat és a számára közel kortársnak számító szerzők műveit is.⁸⁷ A különböző nézetek közül azonban nem mindig könnyű kihámozni Thuróczy saját véleményét.

Hová helyezi Thuróczy Szkítiát? Ismerteti a „magyarok történetének régi szerzőit”, akik szerint Szkítia Európában fekszik.⁸⁸ Ezt a felfogást elveti.

⁸⁴ Képes Krónika 23. cap. 24. o.)

⁸⁵ Képes Krónika 23. o.

⁸⁶ „<Tu preibis ante me michique in alio seculo eris serviturus.> Est namque fides Sciticorum, ut quoscumque viventes occiderent, in alio seculo ipsis servire teneantur.” SRH I. 308.; Képes Krónika 38. o. 60. cap.

⁸⁷ Használta Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa munkáját valamint Antoninus Perozzi (1389–1459) firenzei érsek írását.

⁸⁸ THURÓCZY 7. cap. 22. o.

„... Ha pedig Szkítia csupán Európában van, hogyan lehet vele szomszédos a délre fekvő Etiópia, meg Tarsia és a korozmin nép földje, hiszen ezek ázsiai országok.”⁸⁹ Thuróczy hivatkozik Sevillai Izidorra, aki szerint Szkítia „felső része Ázsiában, alsó része pedig Európában terül el.” Dionüsziosz Perihégétész és Paulus Orosius alapján hangot ad annak a nézetnek is, mely szerint Szitia Ázsiában terül el. Összehasonlítja Izidor és Pompeius Trogus álláspontját: ami Izidor szerint alsó Szkítia, azt tekinti Pompeius Trogus a teljes Szkítiának.⁹⁰ Thuróczy tehát különböző nézeteket épít be művébe, ezeket helyenként ütközteti is egymással. Úgy tűnik, leginkább azt a felfogást osztja, mely szerint Szkítia részben Európában, részben Ázsiában terül el. Krónikájának későbbi fejezetében amellet érvel, hogy a hunokkal azonosnak tartott magyarok őshazája az ázsiai Szkítiában volt. A fentebb már említett Paulus Orosiusra és Dionüsziosz Perihégétészre hivatkozik.⁹¹ Fejtegetéséből azonban inkább az vehető ki, hogy számon tart egy európai és egy ázsiai Szkítiát, és a magyarokat az ázsiaiból származtatja. A magyar krónikáshagyomány alapján három részre osztja Szkítiát: Bostardia, Dencia, Magyaria.⁹²

Milyenek mutatja be Thuróczy a szkítákat? A magyar krónikáshagyományból átveszi azt a fordulatot, mely szerint a Szkítiában lakó népek „tévhitben, tunyán élnek, érzéki élvezetekbe merülnek, szeretik a zsákmányszerzést” és „inkább fekete, mint fehér színűek.”⁹³ Ez tehát ellenszenvet keltő jellemzés. Figyelemre méltó, hogy a szöveg nem szkítákról, hanem a Szkítiába való népekről beszél. Fentebb láthattuk, hogy Thuróczy vitatkozik a magyar krónikáshagyomány földrajzi felfogásával, Szkítia népének jellemzésével azonban nem teszi ezt. Lejegyez azonban más véleményt is. Egy későbbi fejezetben a Hérodotoszra visszavezethető hagyomány alapján harciasnak, vadnak ábrázolja a szkíta harcosokat, akik isznak a megölt ellenség véréből. Itt már a szkíta népvétet használja rájuk.⁹⁴ Szól a szkíták hadi sikereiről is.⁹⁵ A természethez közeli ember romlatlansága is megjelenik Thuróczy felfogásában: „Szkítia európai részén a georgiaiak a földjüket művelik, az ázsiaiak viszont sem a sajátjukra nem ügyelnek, sem a másokét nem rabolják el, így azután sem a sajátjukat nem őrzik, sem a máséhoz nem nyúlnak. A szatharcok megvetik az aranyat és az ezüstöt, és nem tudják, mi

⁸⁹ THURÓCZY 8. cap. 23. o.

⁹⁰ THURÓCZY 8. cap. 23–24. o.

⁹¹ THURÓCZY 11. cap. 30. o.

⁹² THURÓCZY 7. cap. 22. o.

⁹³ THURÓCZY 7. cap. 22. o.

⁹⁴ THURÓCZY 9. 26. o.

⁹⁵ THURÓCZY 10.o. 27. o.

a kapzsiság;”.⁹⁶ Láthatjuk, hogy nem nevesített szkítákról beszél, csupán olyan népekről, melyek Szkítiában élnek. A kedvező és taszító jellemzés Thuróczy művének különböző pontjain van jelen. A két nézet szembeállítása, a szkíták megromlásának fordulata nem szerepel a krónikájában.

Kiket tekint Thuróczy szkítáknak, mely népekkel azonosítja őket? Felsorolja a Szkítiában élt, onnan származó népeket. Ezek között szerepelnek a hérodotoszi hagyományra visszavezethető népnevek, pl. neurok, esszédonok. Említ azonban később nevezetessé vált népeket is: „*a parthusok ugyanis és a baktriaiak – mint az ókori szerzők állítják – a szkíták sarjai.*” Említi a gótokat és vandálokat. „*A vandálok is a szkíták fajtájához tartoznak.*”⁹⁷ Hangot ad annak a véleménynek is, mely szerint a törökök is Szkítiából valók.⁹⁸ Szerzőnk a szkítákat krónikájának egyik pontján Magógtól származtatja, és a gótokkal azonosítja. „*Isidorus tanúsága és ide vonatkozó biztos írott források alapján nem tagadhatjuk, hogy a szkíták – akiket előbb getáknak, később gótoknak neveztek, s akiket a hunok elűztek lakóhelyükről, mint azt később elmondjuk – Magógtól, Jáfet fiától származtak.*”⁹⁹ Előfordul tehát nála az a megoldás, hogy a szkítáktól származtat, szkíta fajtához sorol egy népet, számos esetben azonban csupán arra mutat rá, hogy egy-egy nép Szkítiában élt, vagy onnan származott. A hunokat / magyarokat is Szkítiából vezeti ki a szerző. „*Senki sem vonja kétségbe, hogy a hunoknak, vagyis a magyaroknak Szkítia a szülőanyja;*”¹⁰⁰ Felidézi Antoninus firenzei érsek véleményét, aki szerint a meótiszi mocsarokból előjövő hunok a gótoktól foglalják el Szkítiát.¹⁰¹

Vajon szkítáknak tekinti-e a Thuróczy a hunokat és velük azonosnak tartott magyarokat? Szerzőnk leszögezi, hogy a hunok nem gótok. Ezt Martinus Polonus, 13. századi szerző véleményével vitatkozva állítja. „*Néhányan azt állították, főként Martinus fráter, aki A római történelem összefoglalása című művet alkotta, hogy ez a három nép, azaz a hunok, a gótok és a vandálok egy és ugyanazon leszármazási ágból erednek, és ugyanazon ajkúak, nyelvűek, csupán a nevükben különböznek. Ezt semmilyen érv sem támasztja alá.... Mert a hunok semmiképp sem üzték volna ki a gótokat a*

⁹⁶ THURÓCZY 9. cap. 25. o.

⁹⁷ THURÓCZY 10. cap. 28. o.

⁹⁸ THURÓCZY 10. cap. 27–30. o.

⁹⁹ THURÓCZY 6. cap. 20. o.

¹⁰⁰ THURÓCZY 10. cap. 28. o.

¹⁰¹ THURÓCZY 6. cap. 21. o.; Kevéssel feljebb a magyar krónikáshagyomány elbeszélését mesélte újra, mely szerint a Meótisz mocsarából kijövő nép az alproszurokat találja Szkítiában. 6. cap. 21. o.

*lakhelyükről, ha a hunok meg a gótok egy törzsből származtak volna.*¹⁰² Thuróczy a magyarokat azonosnak tekinti a hunokkal. Mivel szerinte a szkítákat később gótoknak nevezték, a hunok pedig nem gótok, így a magyarokat és szkítákat nem tarthatja azonosnak. Szkíták és magyarok bibliai eredeztetésénél is felfedezhetünk különbséget Thuróczy felfogásában. Álmot Attilán, Nimródon, Kámon keresztül Noéig vezeti vissza.¹⁰³ Az uralkodócsalád esetében tehát állítható, hogy Nimródtól származtatja őket. A nép származtatása esetében is az érezhető, hogy Thuróczy a Nimródtól való származtatáshoz áll közelebb.¹⁰⁴ Fentebb olvashattuk, hogy a szkítákat Magógtól eredezteti. Ez is amellet szólhat, hogy a szkítákat és magyarokat nem tartja azonosnak Thuróczy.

Ennek némileg ellentmondani látszik néhány gondolat a hunokról és magyarokról szóló fejezetekben: Thuróczy művében Attila fia, Csaba „nem a szkíta népből, hanem a Szkítiával szomszédos khorezmi népből vett magának feleséget”.¹⁰⁵ Az elbeszélés szerint Csaba anyja görög nő volt, ezért a hun előkelők megvetették Csabát, „szemére vetették, hogy nem Szkítia igazi sarja, hanem valami kevert vérből született...”.¹⁰⁶ Lél vezér és a német császár történetében Thuróczynál is olvashatjuk a Képes Krónikában meglevő gondolatot: „Szkíta hiedelem ugyanis, hogy mindazok, akiket megölnek, nekik köteles szolgálni a másvilágon.”¹⁰⁷ A székelyekről ekként ír Thuróczy: „még nem felejtették el a szkíta betűket.”¹⁰⁸ Gondolhatunk arra, hogy Thuróczy nem simította el mind a forrásai közötti ellentmondásokat. A fenti gondolatok azonban arra is utalhatnak, hogy Thuróczy felfogásában a Szkítiából való népek együvé tartozhatnak, egy kultúrkörnek részesei.

Thuróczinál hangsúlyt kap az a gondolat, hogy számos nevezetes nép származott a Szkítiának nevezett térségből. Törekszik különválasztani az egyes népeket, de a szkíta és a Szkítiából való népek helyenként összemosódnak a szövegében.

Antonio Bonfini Itáliából érkezett Magyarországra. Mátyás király és II. Ulászló idején alkotta meg hatalmas művét, *A magyar történelem tizedeit*. A Szkítiát és a szkítákat bemutató részben óriási tudásanyagot mozgat. Lás-

¹⁰² THURÓCZY 10. cap. 29. o.; Felidézi a krónikáshagyományt, ami szerint a hunok alproszurokat találtak Szkítiában.

¹⁰³ THURÓCZY 28. cap. 60–61. o.

¹⁰⁴ Lásd a bibliai hóstól való származtatás fejezetet.

¹⁰⁵ THURÓCZY 25. cap. 58. o.

¹⁰⁶ THURÓCZY 26. cap. 59. o.

¹⁰⁷ THURÓCZY 52. cap. 73. o.

¹⁰⁸ THURÓCZY 26. cap. 58. o.

suk, Bonfini felfogásában hol helyezkedik el Szkítia, milyennek ábrázolja őket és kikkel azonosítja ezt a népet!

Bonfini részben Ázsiába, részben Európába helyezi Szkítiát. A Tanaisz folyó folyik közepén,¹⁰⁹ elválasztva az európai és ázsiai térséget. „Kettős szkítaképpel” dolgozik: a szkíták előbb derék emberek, majd a „művelt” népekkel való érintkezés megrontja őket, elvadulnak. „...vad- és nyestbőrbe burkolóznak, nem használnak gyapjút, tejjel és mézzel táplálkoznak, edényük leginkább a fejóvödör, fegyverük kard és nyíl, az igazságot nem törvénykönyvből ismerik, hanem a természet oltotta beléjük. A lopást tartják a legsúlyosabb bűnnek, mert barmaikat és élelmiszerüket fedél és kerítés nélkül tartják, midőn az erdőkben kóborolnak; ha lopni szabad volna, nem tudnának fennmaradni; a máséra nem vágyakoznak, megelégednek a magukéval; aranyat, ezüstöt nem kívánnak. Egyébként kiegyensúlyozottak, mértékletesek, természettől fogva becsületesek, amit a rómaiak és a görögök még a filozófusok utasításai és tanításai nyomán sem tudtak követni. Ezeknek ugyanis többet használt a bűnök nem ismerése, mint amazoknak az erények ismerete. Joggal dicséri tehát őket oly nagyon Homerus, ahogy az előző könyvben mondtuk, de amikor kapcsolatba kerültek a föníciaiakkal, iónokkal, miletusiakkal, a görögökkel és a rómaiakkal, erkölcsaik megfertőződtek, kegyetlenekké és vadakká váltak.”¹¹⁰ Ráismerhetünk arra a gondolatra, mellyel már Iustinusnál is találkoztunk: a természethez közeli ember romlatlansága, bölcsessége felülmúlja a könyvműveltséggel rendelkező emberét. Sztrabónnál is jelen volt az a fordulat, hogy a civilizációval való érintkezés rontotta meg a derék barbárokat.¹¹¹

Bonfini művének számos pontja arra utal, hogy a magyarokat azonosnak veszi a szkítákkal. Egyik fordulata szerint a „magyarok a szkíták gyermekei”.¹¹² Más helyen így ír: „A magyarok a hunoktól, a hunok a leucusoktól, vagyis a szkíták közül származó ázsiai albánoktól vették eredetüket.”¹¹³ Állítása szerint a magyarok „nem tagadhatják, hogy ők a legszkítább szkíták, hiszen az ő nyelvüket beszélik, amint ezt tanúsítja az a néhány kereskedő, aki a sarmatiai vásárokon mindkét nemzet nyelvét elsajátította.”¹¹⁴ Kérdés, melyik nyelvvel hasonlítja össze Bonfini a magyart? Magyarországi településnevekre is rámutat, melyeket ókori földrajzi nevekkel azonosít, és

¹⁰⁹ BONFINI, I. tized, 1. könyv, (11. o.)

¹¹⁰ BONFINI, I. tized, 1. 2. (48. o.);

¹¹¹ A I. tized, 1. könyv, (21–22. o.) Sztrabón gondolatai köszönnek vissza.

¹¹² BONFINI I. 1. 40. o.

¹¹³ BONFINI I. 1. 40. o.

¹¹⁴ BONFINI I. tized, 1. könyv, (33–34. o.)

szkíta neveknek tekint. Ebben a humanista szerző antikizáló hajlandósága érhető tetten. Galgóc szerint „szkíta nyelven szabad várost jelent.”¹¹⁵ Bába esetében némileg távolságtartóbb: „Bába falu ... melyet a magyarok, a szkíták gyermekei a cimber Bosporus Batájáról vélnek neveztetni...”¹¹⁶ Buda nevét a budinok népével,¹¹⁷ Komárom nevét az ázsiai comarok népével hozza összefüggésbe, akik a baktriai Comara folyó vidékén éltek.¹¹⁸ Ság nevét az ázsiai szakák nevéből vezeti le.¹¹⁹ Kolozsvár szerint „szkíta nyelven iskolavárost jelent”.¹²⁰ Az antikizáló hajlam azonban más irányokban is megmutatkozik Bonfini művében, hisz Pozsony nevét Piso-ból,¹²¹ Krakkót a római Gracchus nevéből eredezteti.¹²² Lengyelországot Sarmatiának mondja. Megragadja tehát a kínálkozó lehetőséget, hogy saját korának népeit, településneveit minnél régebbi népekkel hozzon kapcsolatba. A hunokról írt fejezetben is arra utal több szófordulata, hogy azonosítja őket a szkítákkal,¹²³ a székelyeket is a szkíták leszármazottainak tartja.¹²⁴ Fentebb szóltunk Cassianusról, aki a sivatagi atyák bölcsességét közvetítette a latin nyugat felé. Bonfini róla is megemlékezik, írja, hogy Szkítiából származott.¹²⁵

¹¹⁵ BONFINI I. 1. 16. o.

¹¹⁶ BONFINI I. 1. 40. o.

¹¹⁷ BONFINI I. 1. 41. o.

¹¹⁸ BONFINI I. 1. 42. o.

¹¹⁹ BONFINI I. 1. 43. o.

¹²⁰ BONFINI I. 1. 44. o.

¹²¹ BONFINI I. 1. 43. o.

¹²² BONFINI I. 1. 14. o.. Az antikizáló hajlandóságról lásd KULCSÁR 1973. 9.

¹²³ Bonfini, I. tized, 1.9. (191–192. o.); A hunoknak szkíták közé sorolására utal Priskoszra való hivatkozása is: Priscus szerint a hun szkíta nemzet (Bonfini, I. tized, 1, 61. o.).

Aeneas Sylvius Piccolominivel, a későbbi II. Pius pápával vitatkozva írja: Pius nem hiszi el, „amit minden történetíró állít, hogy a magyarok a hunoktól erednének, azt írja, hogy a magyarokat és a szkítákat a nyestbőr-készítés tette ismertté.” (Bonfini 62. o.);

Amikor Attila király szájába fiktív beszédet ad, a következő fordulatot írja le: a rómaiak a „szittyá nemzetet” régóta alábecsülik (I. tized, 3. könyv, 77. o. „*Nos Romani barbaros apeelat et veluti orbis domini Scythicam diu gentem aspernati se totius orbis imperium tenere gloriantur.*” de Bonfinis, Decas I. Liber III. 70.);

A beszéd végén a vitézek ekként ujjonganak: „*Éljen, éljenek a szkíták!*” (Bonfini, 1. tized, 3. könyv. 77. o.; „*Cum hec Attila perorasset, ei feliciter, Scythis quoque feliciter undique acclamatum est.*” de Bonfinis: Decas I. Liber III. p. 70.);

Ugyancsak Attila serege kapcsán szerepel művében a „*szkíták sokasága*” fordulat (BONFINI I. tized, 3. könyv, 78. o.).

¹²⁴ BONFINI I. tized, 1. könyv. 44. o.

¹²⁵ BONFINI I. tized, 4. könyv. 106. o.

Bonfini a magyar történet elbeszélése során olyan helyeken is használja a *szkíta* szót, ahol a 14. századi krónikaszerkesztés összeállítói és Thuróczy másképp fejezik ki magukat.¹²⁶ Ezt példázza I. András király rendeletét ismertető rész. Abban a tömegmozgalomban, mely András elődjének, Orseolo Péternek a hatalmát elsöpörte, fontos szerepe volt a pogányoknak és az eretnekeknek. András szabad folyást engedett nekik, hisz Péter ellen harcoltak. Miután azonban megszerezte a hatalmat és királlyá koronázták, betiltotta a pogánykodást. A 14. századi krónikaszerkesztésben ezt olvaszuk: „*Precepit itaque universe genti sue sub pena capitalis sententie, ut deposito ritu paganismo prius eis concessio ad veram Christi fidem reverterentur et in omnibus secundum legem illam viverent, quum sanctum rex Stephanus eos docuerat.*”¹²⁷ Vagyis fővesztés terhe mellett megparancsolta, hogy hagyják el a pogány szertartásokat, és térjenek vissza Krisztus igaz hitére, és mindenben a szerint a törvény szerint éljenek, amelyre Szent István király tanította őket. Szkítákról itt tehát nincs szó. Bonfininél azonban ezt a fordulatot találjuk: „*deposito pagano ritu ceremoniisque Scythicis abrogatis...*” Vagyis el kell hagyni a pogány szertartásokat és szkíta ceremóniákat.¹²⁸

Hasonló különbséget fedezhetünk föl Vazul fia, Levente temetésének leírásakor is: A 14. századi krónikaszerkesztés ekként adja elő a temetést: „*Et quia ipse Levente catholice non vixit, ideo circa villam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun avus suus more paganismo.*”¹²⁹ „És mivel Levente nem katolikus módra élt, ezért Taksonyfalva mellett, a Dunán túl temették el, ahol – mint mondják – nagyapja, Taksony pogány módra nyugszik.”¹³⁰ Bonfini a következő fordulattal él: „*... ritu Scythico sepultus esse...*”¹³¹, vagyis „szkíta szertartás szerint” temették el.

Bonfini humanista szerző volt. A római kultúrát idéző, antikizáló kifejezésekkel tűzdelti tele krónikáját. Az ókort idéző szóhasználat része lehet az

¹²⁶ Az ötletért köszönet Szabó Pálnak.

¹²⁷ Chronica, 86. cap. SRH I. 344.

¹²⁸ „*Quincunque Ungarus Ungarieve incola peregrinusve frequentans, deposito pagano ritu ceremoniisque Scythicis abrogatis, quas rex, quia usus ita postularat, paulo ante permiserat, ad veram Iesu Christi fidem evestigio non redierit ac sacram legem a divo rege Stephano traditam non receperit, capitalis esto.*” Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum Decades. Ed. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász, Lipsiae, 1936. Decas II. Liber II. 43.

¹²⁹ Chronici Hungarici, 86. cap. SRH I. 344.

¹³⁰ Képes Krónika 2004. 86. cap, 58. o.

¹³¹ de BONFINIS, Decas II. Liber II. 43

is, hogy szkítákról beszél olyan helyen is, ahol a 14. századi magyar krónikáshagyomány ezt nem teszi.

V.

A „szittyá” szó

Ha Anonymus gestáját Pais Dezső fordításában olvassuk, felfigyelhetünk rá, hogy a *Scithici* szó ebben a formában szerepel benne magyarul: *szittyák*. A Szent István Társulat bibliafordítása Pál apostolnak a kolosszeiekhez írt levelében használja ezt a magyar kifejezést: *szittyá*. Ideje megvizsgálnunk, hogyan alakulhatott ki a szkíta népnévnek ez a sajátos magyar alakváltozata. Segítségünkre van a magyar Nyelv Történeti Etimológiai szótára, valamint Tompa József Szittyá c. cikke.¹³²

Az első szövegemlék, amit vizsgálni fogunk, a *Könyvecse a szent apostolok méltóságáról*, 1521-ből. A könyv kultúrtörténeti jelentőségéről fentebb már szóltam. A szöveg elsorolja, hogy melyik apostol hol térített, melyikük hol „nyert fejedelemséget.” Fülöp „zytyaban”.¹³³ Ez a szó minden bizonnyal a Szkítia földrajzi név magyaros lejegyzése. A szó elején a z-t valószínűleg sz-nek ejtették. Erre utalnak a *zerzed*, *zent*, *zerzetes*¹³⁴ (szerzéd, szent, szerzetes) szavak.

Következő szövegemlékünk az Érdy-kódex, mely a Karthauzi Névtelen szerzetes munkáját őrzi. 1526-1527-ben készült. Ahogy fentebb, a szentekről szóló fejezetben már szóltam róla, a *Legenda Aurea* alapján beszéli el Fülöp apostol térítő útját. „Fylepp” apostol „zytyaban”¹³⁵ térített. Itt is felbukkan tehát a Szkítia név sajátos, 16. századi magyar írásváltozata. Újabb megoldással találkozunk az Érdy-kódex Szent Istvánról szóló legendájában. A szöveg elején, ahol a pogány magyarokról szól, ezt olvashatjuk: „Scyittyay magyarok”.¹³⁶

¹³² *Szittyá*, A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, (Főszerk. BENKŐ Lóránd) III. kötet. Budapest 1976. 476.; TOMPA József: *Szittyá*, Magyar Nyelv 52 (1956) 484–486.; VÁSÁRY 2003. 35.

¹³³ *Könyvecske*, 151. o., 54. margófejezet: „...fülöp zytyaban”;

http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06010401/8_0_2_pg_151.html

¹³⁴ *Könyvecske*, 151. 152. o.

¹³⁵ *Érdy codex* II. fele. Nyelvelmléktár V. Közzéteszi VOLF GYÖRGY, Budapest 1876. 238 o. „Fylepp apotol zytyban ment téríteni”;

¹³⁶ *Érdy codex* I. fele, Nyelvelmléktár IV. VOLF GYÖRGY, Bp. 1876. 415 o.. „Scyittyay magyarok”.0

Ebből az időszakból megemlíthető még a Pannónia megvételéről szóló ének, mely 1526-ban keletkezett, és Csáti Demetert tartják a szerzőjének. Az ének így kezdődik: „Emlékezzünk régiekre, / Az Szythiából kijüttekkel ...”¹³⁷ A 16. században tehát már jelen lehetett az a szó, amit szittyá-nak ejthettek. Szkítiát jelölte, tehát földrajzi névként volt jelen a nyelvünkben. Később kezdték népnévként használni.¹³⁸

Népnévként, a mai helyesírással bukkan fel 1768-ban. Ebben az évben jelent meg Miháltz István, jezsuita szerzetes műve, a Keresztény Seneca. Ebben szerepel ez a szó: „Szittyákkal”. Csokonai Vitéz Mihály 1797-ben írta A’ *Nemes Magyarorságnak felülésére* c. költeményét. Napóleon ebben az évben Bécset fenyegette, és I. Ferenc király meghirdette a nemesi felkelést. Csokonai verse a franciák ellen induló magyar csapatokat szólítja meg. Itt azt a hazafias tartalmat is felfedezhetjük a szittyia szóban, melyet ma is benne érezhetünk: „Ha pezseg még az a szittyia vér bennetek...”¹³⁹

VI.

Néhány nyugat-európai szerző szkíta-felfogásról (röviden)

A szkíták ebben a korszakban Aurillac-i Gerbert, a későbbi II. Szilveszter pápa műveiben is feltűnnek. 997 késő őszi levelet írt Sasbachi birtokáról III. Ottó császárnak. Ebben a levélben aggodalmainak ad hangot: „Növeli a gondokat a szkítiai égtáj, Itália megsokszorozza. Ha a szkítákat elhagyjuk, aggódok. Ha az itáliaiakhoz nem megyünk, félek.”¹⁴⁰ Későbbi írásában, melynek címzettjét nem ismerjük, már bizakodva ír: „a legtöbb szkíta nép” alávetette magát „a mi császárunk hatalmának”.¹⁴¹ Harmadszorra

¹³⁷ HKÍF, Csáti Demeter éneke Pannónia megvételéről (1526):

<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kkor/050.htm> ; VÁSÁRY 2003. 35.

¹³⁸ Lásd TOMPA 1956. 484–486 „... a latin Scythia országnévből magyar ajkon már a XVI. század első felében Szitya, Szittyia lett;”.

¹³⁹ „Hajadot - is immár mi módon fordítsad / Tzifra pántlikákban fonnyad, és szorítsad: / Vagy némelly nemzettel írral le – simítsad, / Szittyákkal tünderül akár borzosítsad:” ...” Miháltz István: Keresztény Seneca. Kolozsvár 1768. 71. o. Lásd TOMPA 1956. 484–486. Tompa József szerint Csokonai volt az, aki idézett versében a „szittyia szóalakot ... ’napkeleti, ősi magyar’ jelentéssel is gazdagította. TOMPA 1956. 485–486. CSOKONAI Vitéz Mihály összes művei. Költemények 4. 1797–1799. Szerk. Szilágyi Ferenc. Budapest 1994. 11–20. 17.

¹⁴⁰ „Auget curas Scythicus axis, Italia multiplicat. Si Scythas relinquimus, metuo. Si Italos non adimus, reformido.” UHLIRZ 1951. 411.

¹⁴¹ „Quia enim plurimae Scytharum gentes imperio nostri Caesaris subdere se gestiunt...” UHLIRZ 1951. 411.

egy könyvének előszavában említi a szkítákat. Ez a mű a *Libellus de rationali et ratione uti*. Az előszóban III. Ottónak ajánlotta a művet Gerber. Ebben az ajánlásban már örvendezve ír: „*Miénk, miénk a Római Birodalom.*” Említi Itáliát, Galliát, Germániát, valamint „*nem hiányoznak számunkra az igen erős szkíta királyságok sem.*”¹⁴²

Itáliában valóban voltak gondjai III. Ottónak, hiszen Rómában 998-ban fellázadt ellene Crescentius és Johannes Philagatos, aki XVI. János néven ellenpápa lett. A felkelését sikerült leverni. Vitatható azonban, kiket ért szkíták alatt a tudós szerző, akik miatt eleinte aggódnia kellett, de később meghódoltak a császárnak. Az egyik álláspont szerint itt a szlávok értendők. III. Ottó evangeliáriumában négy nőalakot ábrázol, amint a császár elé járulnak. A négy hölgy egy-egy földrajzi térséget személyesít meg: Róma, Germania, Gallia és Sclavinia. Gallia és Germania Gerbert írásában is szerepelnek. Gerbert könyvében levő Itália azonosítható az evangeliáriumban megjelenő Rómával. Amíg azonban Gerbertnél szkíta királyságokról olvassunk, addig az evangeliárium negyedik nőalakja fölött a Scalavia felirat szerepel. Ez alapján elképzelhető, hogy Sclaviniát, a szlávok területét tekintette szkíta térségnek Gerbert. Hogy mit értünk a szlávok területén, az persze szintén vitatható. Egy vélemény szerint Vitéz Boleszláv lengyel államát kell értenünk rajta. Az evangeliárium Sclaviniáját valóban értelmezhetjük így. A szkíta térséget azonban aligha azonosíthatjuk Boleszláv birodalmával. Gerbertnek és Ottónak azonban mért kellett volna aggódnia Boleszláv állama miatt?

Nagyobb valószínűsége van annak a megközelítésnek, mely az elbai szlávokkal azonosítja Gerbert szkítáit. III. Ottó valóban hadakozott az elbai szlávokkal a 990-es években. Az Elba és az Odera között több hatalmi központ is létezett. A Gerbertnél levő többes számú alak – szkíta királyságok – tehát ráillik arra a térségre.

Létezik azonban más értelmezés is. Mathilda Uhlirz arra mutat rá, hogy Ottó feldúlta ugyan a szlávok földjét, a szlávok azonban aligha álltak készen arra, hogy örvendő alávessék magukat a német császárnak. Gerbert az elbai szlávokat Sarmata néven nevezi. Ha a szlávokat szarmatáknak hívja, a szkíta elnevezés más népcsoportot takarhat Gerbert művében. Uhlirz szerint Gerbert aggodalmát Koppány felkelése válthatta ki. Amikor első levelét írta, 997. november elején még nyugtalanító volt a helyzet.

¹⁴² „*Nostrum, nostrum est Romanum imperium. Dant vires ferax frugum Italia, ferax militum Gallia et Germania, nec Scythae desunt nobis fortissima regna.*” UHLIRZ 1951. 411. ;Pierre Riché: II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Bp. 1999.176.;MALECZYŃSKI 1970. 59–69.

997. november közepén már rendeződni látszott. Miután Szent István – III. Ottó híve – leverte a felkelést, Gerbert 998 márciusában már győzelemről írhatott.¹⁴³ Regino a 10. század elején szkítákkal azonosította a magyarokat, ennek az azonosításnak tehát megvolt már a hagyománya Gerbert korában.¹⁴⁴

Karol Maleczyński ellene veti Uhlirznak, hogy Gerbert szkíta királyságokról ír, noha Magyarország egy királyság volt.¹⁴⁵ Az Elba és az Odera közt ellenben több hatalmi központ is létezett. Ezzel a kifogással szemben azonban rámutathatunk arra, hogy a 10. század legvégén Magyarország sem volt még teljesen egységes. Istvánnak meg kellett küzdenie az erdélyi Gyulával, majd Ajtonnyal. Gyulát ráadásul királyként jellemzi a német évkönyv. Nem teljesen elvetendő tehát az a nézet, hogy Gerbert a magyarokat értette szkíták alatt.

Merseburgi Thietmar a szkítákat helyezi a messzi északi vidékre: „*ibi sunt Scithe, qui domos suas secum vehentes feris et equino lacte pascuntur*”. Ez a gondolat a házukat magukkal vivő, vaddal és lótejével táplálkozó szkítákról Werner Trillmich szerint Horatius egyik ódájára és Vergilius Georgiconjára vezethető vissza.¹⁴⁶ Az óda vonatkozó része így hangzik: „*Campestres melius Scythae / quorum plaustra vagas rite trahunt domos...*” Magyarul: „*Jobb tán még a mezőn lakó / szkítának, ki kocsin húzza barangoló / sátrát...*”¹⁴⁷ Később, a 11. század második felében alkotó Brémai Ádám és az ő munkáját kivonatoló Bosau Helmold is folytatja azt a hagyományt, hogy számukra északra levő területre helyezik a szkítákat. A görög és római szerzők számára a szkíták jelentették az északkeleti, barbár népet. Az észak-német szerzők ezt a hagyományt saját

¹⁴³ UHLIRZ 1951. 411–415.

¹⁴⁴ SZABADOS 2011. 265.

¹⁴⁵ MALECZYŃSKI 1970. 59–69. Köszönet Slawek Zabagłónak a fordításért.

¹⁴⁶ Thietmari Merseburgensis episcopi, Chronicon = Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich, Darmstadt 1974. (2011-es kiadása tartalmazza Steffen Patzold tanulmányát és friss irodalomjegyzéket is.) VII. 37. Trillmich jegyzete szerint Horatius egyik ódájából (Od. III. 24, 9.), valamint Vergilius Georgiconjára (III. 463. sor) vezethető vissza az idézett gondolat.

Horatius, Ad Divites Avaros = A fősvények ellen. Od. III. könyv, 24. óda, 9–10. sor. 238–239. (Ford.: Beda Anna.) Quinti Horati Flacci Opera Omnia = Quintus Horatius Flaccus Összes versei. Szerk. Borzsák István–Devecseri Gábor. Budapest 1961.

A Georgicon vonatkozó helyén valóban szerepel a tej ivása lóvérrel („*lac concertum cum sanguine potat equino*”), de ott bisalákról és gelónokról van szó. Lásd VERGILIUS, Georgica, Ed. Maróti Egon. Budapest 1983. 163. Magyarul: VERGILIUS Vergilius összes művei. Ford. Lakatos István. Budapest 1973. 93.

helyzetükre alkalmazva a számukra északi, barbárnak tekintett népet nevezik szkítáknak.¹⁴⁸

A következő fejezetben tárgyalom majd a Trójából való eredeztetés hagyományát. *Liber Historiae Francorum* és Snorri Eddája is Szkítiára emlékeztető vidékre helyezi a trójaiakat. Jordanes szerint a gótok Skandináviából (Scandza) Szkítiába vándoroltak ki. Tomyris masszageta királynőt a geták királynőjének nevezi, akiket viszont a gótokkal azonosít. „*Sehogy sem sikerült volna elszakadnia a hun uralomtól a szkíta nemzetnek, ha nem érkezett volna el [. . .] Attila halála.*” Az idézett mondat előtt arról van szó, hogy a keleti gótok Attilát szolgálják.¹⁴⁹

Vannak olyan nyugat-európai szerzők is, akik kimondottan szkítáktól származtatnak nyugat-európai népet. Beda Venerabilis a pikteket eredezteti Szkítiából.¹⁵⁰ Egy 9. század eleji brit történetíró művében, a *História Brittonumban* a skótok, írek szkíta eredeztetéséről esik szó.¹⁵¹ A szerző a skótoktól a következő eredettörténetet hallotta: Egy előkelő szkíta hazájából Egyiptomba került. Mivel nem vett részt a zsidók üldözésében, az egyiptomiak elkergették őt. Embereivel együtt Hispániába távozott. A nép innen vándorolt Írországra és a Dalriada nevű térségbe.¹⁵² Egy ír hősköltményben, a *Lebor Gabha Érenn* (Írország elfoglalása) c. műben hasonló

¹⁴⁸ BRÉMAI ÁDÁM I. 62. pelagus Scithicum II. 15.b. mare Scithicum II. 18. Hivatkozza FRAESDORFF 2005. 294.

¹⁴⁹ JORDANES, IV, 27; X, 61, 62; XLVIII, 253. cap.

¹⁵⁰ BEDA, I, 1; lásd Alheydis PLASSMANN 2006. 61. Elképzelhető, hogy Beda Skandináviával keverte össze Scythiát, de lehetséges, hogy Scythia mint a barbárság jelképe került a szövegbe. Lásd PLASSMANN 61, 141. j. Szántó Richárd megemlíti, hogy Beda szerint Hibernia (Írország) déli része Hispánia északi partjáig ért. Szántó arra is rámutat, hogy Beda szerint Scythia közel eshetett Britanniához, hisz Bedánál a piktek Scythiából hajóznak

Britanniába. Azt a véleményt közli, hogy Beda Nenniustól vette ezt az elképzelést. Beda olyan szerzőktől meríthetett, akik Scandiával keverték Scythiát. SZÁNTÓ Richárd, Beda Venerabilis földrajzi szemléletének néhány eleme, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Historica*, 99(1995), 41-51, 45. Köszönet Szabó Pálnak, aki a cikkekre felhívta a figyelmem.

¹⁵¹ PLASSMANN 94-95. *História Brittonum cum additamentis Nennii*, cap. 13-15, ed. Theodor MOMMSEN, Berlin, 1898 (MGH Auctores Antiquissimi, 13, Chronica Minora, 3; új kiadás: München, 1981), 156-157. Hogy a *História Brittonumban* megvan a szkíta származás, arról GYÖRY is tud: 56. A *História Brittonum* által elmondott történetet azonban nem részletezi.

¹⁵² PLASSMANN 94-95, 333. j. Dalriada kelta népcsoport volt, mely Írország északi részéről költözött át Skóciába. Dalriada egy ideig Írország északkeleti és Skócia nyugati részére is kiterjedt, később kiszorultak Írországból. Lásd Ch. DOHERTY, *Dál Riada = Lexikon des Mittelalters*, III, München-Zürich, 1986, 459-460.

gondolatot találunk. A hősköltemény legkorábbi változata a 12. századból maradt fenn. Eszerint a fáraó lányát Scotának hívták. Skótok és szkíták rokonítására a hasonló hangzás adhatott magyarázatot (scotti, scytha).¹⁵³

Snorri Sturluson fent idézett *Eddája* Tyrklandból származtatja népét. A *Heimskringlában* és az *Ynglinga sagában* Odin népe eredetileg Nagy- vagy Hideg-Svédországban élt, a Fekete-tengertől északra, a Tanais (Don) folyó vidékén. Nagy-Svédországot más országoktól egy hegység választotta el, mely északkeletről délkeletre húzódott. Erről a vidékről költöztek a rómaiak támadása miatt északra.¹⁵⁴ Az őshaza leírása emlékeztet arra, ahogy a hagyomány Szkítiát bemutatja.¹⁵⁵

VII.

Anakharszisz-hagyomány

Áttekintésünk végén érdemes röviden szólni a szkíta-hagyomány olyan motívumáról, mely az ókortól a 18-19. századig ívelt: kövessük nyomon, hogyan bukkan föl különböző korokban újra és újra a szkíta bölcs, Anakharszisz alakja.

Fentebb már említettem, hogy Anakarsziszról Hérodotosz is megemlékezett. Bölcs szkítaként mutatta be, aki ellátogatott Hellászba. Ankharszisz alakját későbbi szerzők is felhasználták Cinikus filozófiát tükröző levelek maradtak fenn, melyeket állítólag Anakharszisz írt.¹⁵⁶

¹⁵³ PLASSMANN 94–95, 333. jegyzet.; <http://www.maryjones.us/ctexts/leborgabala.html>
RÓNA-Tas 1997. 329.; RÓNA-TAS 1978. 45.

¹⁵⁴ PRITSAK 673–681; idézi SZÁNTÓ Richárd, Skandináv források adatai a kelet-európai steppére, In: *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd, Budapest 2001, 178–179.

¹⁵⁵ Győry János megjegyzi, hogy a „spanyolországi vizigótoknak is megvan a maguk szkítiai és Gog-Magog-leszármazás mondájuk, amellyel lépten nyomon találkozunk a XII. századi krónikákban.” GYÖRY 1948, 94. Fóti szerint „csaknem minden európai nemzet Anonymusa - több-kevesebb etimológiai szerencsével - Góg-Magógtól származtatja saját nemzetét.” FÓTI 1913. 46. Aethicus Ister északról, az óceán mellől, a „griffek nemzetének” vidékéről származtatja a szászokat. Lásd FÓTI 38. Heinz Löwe szerint az Aethicus Ister nevéhez kötődő *Cosmographiát* Virgil, salzburgi püspök írta 768 után. O. Prinz más véleményen van a szerzőség kérdésében. Lásd még G. BERNT: Aethicus Ister, In: *Lexikon des Mittelalters*, I, München-Zürich, 1977, 192; NÓTÁRI Tamás, *Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez = Medievisztikai tanulmányok*, szerk. MARTON Szabolcs, TEISZLER Éva, Szeged, 2005, 99–122, 106–107

¹⁵⁶ The Cynic Epistles: A Study Edition (ed. and introd. Abraham J. Malherbe; tr. Anne M. McGuire; Atlanta 1977. 36–51. Hivatkozza: Campbell 1997. 82. Lásd még MARTIN 1995. 249.

Egyik szövegben a szkíta bölcs ekként szól „*Ha ugyanis valaki (görög) rágalmazza a barbár nyelvet, számomra –mondta Anakharszisz– minden görög rossz, szkíta kiejtéssel, beszél.*” (ford. Szabó Pál)¹⁵⁷ Vagyis: a görögök olyan furcsák az ő számára, mint ő a görögök számára. A görög kultúrkörbe tartozó szerzők szkíta szemszögből láttatják saját kultúrájukat, szemléltetve ezzel az értékminősítés viszonylagosságát. A saját kultúra bemutatásának azóta is jól bevált eszköze, hogy a szerző egy kívülről jött figura szemszögén keresztül mutatja be önnön világát.¹⁵⁸

Bonfini is felvillantja a bölcs Anakharszisz alakját, és a szaka népből valónak tartja a Kr. e. 4. században alkotó Ephorus alapján. Állítólag Anakharszisz „találta fel a láng élesztésére szolgáló fűjtatót, a hétágú horgonyt és a fazekaskorongot, Diogenes sokat írt róla.” A hét bölcs közé sorolták.¹⁵⁹

A 18. században egy francia apát, Jean-Jacques Barthélemy (1716–1795) elevenítette fel Anakharszisz alakját: Hét kötetes művet írt róla. Címe: *Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban*, 1788-ben jelent meg (*Voyage du jeune Anacharsis en Grece vers le milieu du IVe siècle avant Vère vulgaire*. Paris, chez Debure, 1788.) Barthélemy abbé harminckét éven keresztül dolgozott rajta. Az apát oktató, szórakoztató céllal ragadott tollat. Regénye az ifjú szkíta Hellászban tett utazásán keresztül bemutatja a térség földrajzát, történelmét, kultúráját. Barthélemy abbé művét megjelenése után nem sokkal számos nyelvre lefordították. Magyarra először részleteket ültetettek át belőle, majd 1820-21-ben, Kolozsváron napvilágot látott az első teljes magyar fordítás, az erdélyi Deáki Filep Sámuel (1784–1855) munkája. Címe: *Az ifjú Anacharsis utazás Görögországban*. A fordító a magyarság szkíta hagyományára is gondolt munkája során: „*Méltóbb tisztelethódolást az én nemzetemnek nem tehetek, mint midőn ezen Scythia utazó hagyományját azok törvényes tulajdonosainak – Scythák maradékainak – idegen kézből visszaadom.*”¹⁶⁰

A 18. századi Anakharszisz-hagyományt példázza egy francia forradalmár története is. Jean Baptist du Val-de-Grâce, baron de Cloots (1755-

¹⁵⁷ Alexandriai Kelemen: Stromata 16. cap. In: Clemetis Alexandrini opera que extant omni. Ed. N. Le Nouvry. Tomus prior 1857. 791. Lásd még XIV. XV. cap. Lásd HALMÁGYI–SZABÓ 2012. 117. (A szöveget Szabó Pál kereste ki.)

¹⁵⁸ Pl. Montesquieu levélregénye, a Perzsa levelek, de a legújabb idők földönkívüli lényekről szóló, tudományos-fantasztikus művei is ide sorolhatók.

¹⁵⁹ BONFINI I. 1. 22. o.

¹⁶⁰ GYÖRGY Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben, *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 22 (1930). 69–88. 75–80.

http://epa.oszk.hu/00900/00979/00223/pdf/1930_35_01-3_069-088.pdf

1794) holland eredetű porosz családból származott. A szkíta bölcs nevét vette föl, Anacharsis-nak nevezte magát (Anacharsis Cloots). Hébert követőivel együtt végezték ki 1794. március 24-én.¹⁶¹

VIII.

Összegzés

A szkítákról, Szkítiáról való gondolkodás olyan kultúrtörténeti hagyomány, mely az ókortól az újkorig ível, a magyar és az európai kultúra számára egyaránt jelentős. A fentiek során áttekintettük, hogy hol helyezkedett el Szkítia a régi szerzők felfogásában, és milyennek tartották a szkítákat. Egyes szerzők lényegében Európába helyezik Szkítiát, mások Ázsiába, ismét mások részben Ázsiába, részben Európába. A szkítákat egyesek előnyös színekkel ecsetelik, „derék barbárként” ábrázolják, mások visszataszítónak. Jelen van a két nézet ütköztetése is: előbb szelídek, igazságosak, később elvadulnak. A távoli, kevésbé ismert népet elképzelhették eszményien jónak és elképesztően vadnak is. Abban a gondolatban, hogy a művelt nép rontja meg a „derék barbár” erkölcsét, a civilizált szerző részéről a saját kultúrájának kritikája érhető tetten.

Pliniusnál láthattuk, hogy a távoli, ismeretlen népeket nevezik szkítáknak. Hozzátehetjük: az északi, északkeleti népeket. A nyugati szerzők közül Reginónál kitapintható a szkíta-magyar azonosítás. A magyarországi szerzők közül Anonymusnál olvashatunk szkíta-magyar azonosításról. Kézainál, a Képes Krónikában és Thuróczy-nál is vannak erre utaló mondatok, bár Thuróczy egyes gondolatai azt sugallják, hogy nem tartotta azonosnak a szkítákat és hunokat. Bonfininál ismét jelen van ez az azonosítás. Folyamatosság jelentkezik a középkori magyar szerzőknél abban, hogy Szkítiából vezetik ki a hunokat, magyarokat.

Elmondhatjuk: távoli északkeleti, keleti népeket szokás volt szkíták tekinteni az ókori, középkori irodalomban. Többnyire steppei népeket neveztek így, de a középkorban a mi fogalmaink szerint észak- és nyugat-európainak számító népeket is kapcsolatba hoztak szkítákkal. Szkítia a középkori szerzők szóhasználatában Belső-Ázsát jelentette, vagyis ez volt az „a politikai és kulturális háttér, amelyből a magyarság származott. Szkítia középkori tana mitikus megfogalmazása volt a magyarság keleti származástudatának, s ugyanazt mondta mitikus formában, amit ma tudo-

¹⁶¹ Cloots, In: *The New Encyclopaedica Britannica*, Vol III. General Ed.: Robert McHenry, Chicago, 395-396,

mányos eszközökkel próbálunk feltárni a magyarság kialakulásának vizsgálatában.”¹⁶² Abban, ahogy a régi szerző a szkítákról ír, megnyilvánul, hogyan vélekedett a távoliról, az ismeretlenről, hogyan tekintett saját kultúrájára és miként értékelte azt, ami számára idegen volt.

Feladat:

Hasonlítsuk össze Anonymus és a Képes Krónika elbeszélését Szkítiáról és lakóiról! Hová helyezik ezt a térséget, milyenek írják le a lakóit?

¹⁶² VÁSÁRY 2003. 35.

Hun hagyomány

A soron következő fejezetben nem a magyar nép tényleges eredetét vizsgáljuk, hanem a hun-magyar azonosságról való hagyomány kialakulását. A következő kérdésekre keresek választ: Mikortól mutatható ki a hun-magyar azonosság hagyománya? Hogyan fejlődik ez a hagyomány, miként jelentkezik a külföldi, és hogyan a magyar történetírásban?¹

Attila, hun király halála (453) után felbomlott a birodalma. Iordanes szerint Attila egyik fia – Hernac – Scythia minor területére vonult vissza. Ez a mai Dobrudzsa területe. 463-ra tehető az onogurok vándorlása, melyről Priszkosz rhétor beszámol.² Egy elgondolás szerint a hunok és bolgárok kapcsolatban voltak egymással. Mivel a magyarság kapcsolatban állt az onogurokkal, így a magyarok hun hagyománya elvileg származhatna az onoguroktól. Ez azonban nem bizonyítható.³

Külföldi források

A magyar népet említő első nyugati források egy része nem azonosítja a magyarokat a hunokkal. Sőt, egyes források ismeretlennek tekintik a magyarokat.

¹ A felhasznált alapvető irodalmak közt szerepel: HÓMAN Bálint: A magyar hún hagyomány és hún monda, (első kiadás Budapest 1925) UÖ: *Történetírás és forráskritika*, Gödöllő – Máriabesnyő 2003.; KRISTÓ Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In UÖ, *Tanulmányok az Árpád-korról*, Budapest 1983. 313–329; KULCSÁR Péter, A magyar ősmonda Anonymus előtt, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91-92(1987-1988), 523–545;

Inspiráló volt Tolnai Gergő hallgatói kutatása.

² IORDANES 259-262. cap. 266. cap. (94-95. o.); BÓNA István: *A hunok és nagykirályaik*, Budapest 1993. 191–193. 197; Priszkosz rétor, ford. Moravcsik Gyula, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, 52. o.

³ GOMBOCZ Zoltán: A bolgár kérdés és a magyar hún-monda, *Magyar Nyelv* 1921. 15-21 Gombocz tanulmánya egy helyén hunok és pontusi bolgárok kapcsolatáról ír (20. o.), másutt bolgár-hun törzserkől, akiknél élt Attila emléke (21. o.); KRISTÓ 1983. 318-320. KRISTÓ Czegléd Károlyt idézi, aki a bolgár V. Besevliev eredményeire hivatkozva írja, hogy a számításba jöhető adatok alapján nem lehet bizonyítani a hun-bolgár azonosságot. CZEGLÉDY Károly: Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához), In: Pais Dezső tudományos emlékkonferencia Zalaegerszegen, Budapest 1942.; Bolgárokról lásd RÓNA-TAS 1997. 174-175. 179. 247-248. 256-258. A 9. századi Theophanész *unnogundur-bulgar* néven említi a bolgárokat, Bíborbanszületett Konstantin szerint pedig korábban *onogundur*-nak nevezték magunkat a bolgárok. RÓNA-TAS 1997. 179.

A St. Bertin-i évkönyv 862-ben *Ungri* néven említi a magyarokat és ismeretlen népnek nevezik őket. Német Lajos területét támadják.⁴

A 10. sz. elején Regino a szkítákkal hozza kapcsolatba a magyarokat, szerinte korábban nem volt neve a magyaroknak.⁵

A bibliai személytől való eredethagyományokat taglaló fejezetben szölkünk már az ún. Dado-levélről, mely a 10. század elején keletkezhetett. Ez a szöveg a Hungri nép nevét az éhséggel hozza kapcsolatba, nem pedig a hun népnévvel.⁶

Következő forrásunk Liudprand, cremonai püspök alkotása, az Antapodosis, vagyis megfizetés. A 10 század közepén készült. A magyar népről ekként ír: „akkor még mindnyájunk számára ismeretlen volt”.⁷ Ez egybevág a fenti adatokkal, melyek névtelennek, ismeretlennek tartották a magyarokat. Liudprand művében azonban mást is találunk. A cremonai püspök szerint az anyák összevagdalták fiúgyermekük arcát.⁸ Liudprand ezt „eredetükről írt könyvből” tudta meg. Ez a könyv Iordanes Geticája lehetett, bár Iordanes a hunokról írja azt, amit Liudprand a magyarokról írt le. Mindez – ha halványan is – amellett szólhat, hogy Liudprand azonosíthatta a magyarokat a hunokkal.⁹

A Fuldai évkönyv avaroknak tekinti a magyarokat, vagyis itt sincs meg a hun–magyar azonosítás.¹⁰

863-ban a Sankt Gallen-i, az Alemann (Sváb), valamint a Weingarteni évkönyvek említik a hunokat (gens Hunorum). „863. *Gens Hunnorum christianitatis nomen aggressa est.*”¹¹ Az egyik értelmezés szerint itt arról van szó, hogy a kérdéses nép a kereszténység neve ellen, vagyis a keresztények ellen támad. Hadjáratról volna tehát szó. A gondolatmenetet tovább fűzve az évkönyvek híradását azzal a magyar hadjáratral azonosíthatjuk,

⁴ „*Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populnatur.*” Annales Beritniani, MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Recensuit: G. Waitz, Hannoverae 1883. 60. ; MAKK Ferenc: A magyarok Ungri nevééről, In: Uő: *A turulmadártól a kettőskeresztig*, Szeged 1998. 45-58.

⁵ Regino Évkönyve, Ford. HORVÁTH János, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Budapest 2002. 196–200. 196–197.; Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi, Ed. F. Kurze, In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 50., Hannover, 1890. 131–148. 131–132.

⁶ Lásd még KULCSÁR 1987–1988. 527.

⁷ LIUDPRAND, Antapodosis I. 5.

⁸ LIUDPRAND, Antapodosis, II. 3.

⁹ További adatokat lásd GYÖRFFY 1993. 131.

¹⁰ KULCSÁR 1987–1988. 527.

¹¹ MGH, Scriptorum I. . Ed. G. H. PERTZ, Hannoverae 1826, 50.

melyről a St-Bertini évkönyv is a 862-es évnél. Olajos Teréz másképp értelmezi a mondatban az „agressa est” állítást. Az aggreddior jelentése: közelít. A hunok népe tehát közelít a keresztény névhez, vagyis kereszténnyé lesz. A 860-as évek elején valóban volt olyan steppei eredetű nép, mely felvette a keresztény vallást: a dunai bolgárok. E szerint az értelmezés szerint tehát rájuk vonatkozna az évkönyvekben a „gens Hunorum” megjelölés.¹²

A 10. század elejétől több olyan forrás is említhető, melyben már jelen van a magyarok és hunok azonosítása. Ilyen Szent Geminianus életrajza. Kulcsár Péter szerint az életrajz szerzője 910 előtt halt meg. Az Ebespergi Krónia (Chronicon Eberspergenses) 933-ban ekként ír: „*Hunni qui et Ungri*” Hunok, akik Ungrok is.

Az előbbieknél jóval fontosabb **Widukind** gestája. Ő a 10. század második felében alkotott, a szászok történetét írta meg. Widukind szerint az avar az a nép, melyet „most” magyaroknak /Ungarios/ „hívunk. „*Az avarok egyesek szerint a hunok maradékai.*”¹³ Widukindnál tehát jelen van a hun és a magyar nép folyamatosságának gondolata.

A 10. század közepe táján járva a bizánci szerzők közül érdemes megemlíteni **György szerzetes folytatóját** (Georgius monachus continuatus). Ő három néven említi a magyarokat: ungrok, hunok, turkok. A hun magyar azonosítás tehát nála is jelen van.¹⁴

A 11. század első feléből inkább érdekességként említhetjük meg Radulfus Glaber históriáját. Őnála Abbo (Aba Sámuel) a hunok királya.¹⁵

¹² OLAJOS Teréz: Annales Alamannici a. 863: "gens Hunorum". Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok?: Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica Tomus CXIII. Szeged 2001, 5–10.

Kulcsár Péter arra mutat rá, hogy 888-tól, 899-től azonban más néven nevezik a magyarokat (Agareni-nek, Ungarii, Ungri-nak. A Sankt Gallen-i Agareni-nek.) A 863-mas évnél is a magyarokra vonatkozhatott az állítás, de az évkönyvíró más népnek tekinthette őket, mint a 899-től említett népet. A fenti évkönyvek 791-ben említik Nagy Károlyt, aki a hunok országát támadta, ott az avarokról lehetett szó. Eszerint a 863-mas évnél szereplő népet is avarnak tekinthették az évkönyvírók. Kulcsár Péter szerint a fenti évkönyvek adatát ezért nem kell figyelembe venni a hun-magyar azonosítás kutatásában. Lásd KULCSÁR 1987–1988, 523–545. 533.

¹³ WIDUKINDUS Corbeius: *A szász történet három könyve*, ford. MAGYAR László András, Budapest 2009. XVII. XVIII.; Widukindi monachi... XVII. XVIII. cap.; KRISTÓ 1983. 324.

¹⁴ György barát krónikájának folytatása, ford. MORAVCSIK Gyula, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györffy György. Budapest 2002. 102–105. 103.

¹⁵ GLABER. V. 17.

1185 körül, Viterbói Gottfriednél megvan a hun-magyar azonosítás (*Ungari etiam Huni sunt appaleti. Sub quorum viribus Atili et Tolila quondam regnantes multa regna in Italia et in Galliis desolaverunt.*). Gottfried következő mondatában ráadásul már Attiláról olvasunk. Rámutathatunk azonban arra is, hogy Gottfried bizonyos pontokon különbséget tesz hunok és magyarok közt, helyenként avarokkal is azonosítja a magyarokat. A Nibelung ének Attila országát Ungern, Ungerlant (Magyarország) néven említi. „Népét azonban mindig hún-nak (*Hiunen*) nevezi s az országot is rendszerint Húnországnak”. (*Hiunen lant*) A 12. századi Freisingi Ottó és Hugo de Flavigny megkülönböztették egymástól a magyar és hun népet. 13. századi szerőknél már gyakrabban jelenik meg a hun-magyar azonosítás, pl. Gervasius Tilberiensis, Vincentius Kadlubek, Rubruk, stb.¹⁶

A magyarok hunokkal való azonosítása tehát a 10. század elején szórványosan jelentkezik a külföldi forrásokban, de még a 12. században sem általános a jelensége.¹⁷

Magyar források

Béla király névtelen jegyzőjénél, **P-mesternél**, akit **Anonymus**nak nevezünk, kitapintható néhány adat, mely a hun hagyományba illeszkedik.

- Magóg „ivadékból” való Attila (1. cap.). Attila „ivadékból” való Álmos. (5. cap.)
- Attilaé volt Pannónia, amit Árpád is elfoglal. Attila vára Budavár, a németek Ecilburnak hívják. (1. cap; 9. cap.)
- A székelyek Attila népei voltak. (50. cap.)

¹⁶ Lásd HÓMAN (1925) 2003. 76–77.

<http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0007/0002/0003-324.html>

KRISTÓ 1983. 327.; GOTTFREDI Viterbiensis Memoria seculorum, Ed. G. Waitz, In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (in Folio) XXII, Ed. G. H. Pertz, Hanovverae 1872, 102.;

Gottfried a Pantheon című művében, amikor a bevezetőben különböző országokat, népeket sorol föl, külön említi a hunokat, majd később a szkíták és avarok országát, akik korábbi magyarok. „Describimus igitur regnum Babiloniorum, ...et omnium regum Albanorum, et regum et consulum Romanorum, ... et Hunorum...., et regnum Scitarum et avarum, id est Ungarorum priorum....”, Gotfredi Viterbiensis, Pantheon, MGH, SS. XXII. 133-134; Lásd még KULCSÁR 1987–1988. 536.; GYÖRFFY 1993 132. 137.

¹⁷ Áttekintést lásd HÓMAN (1925) 2003. 70–77.; GYÖRFFY 1993. 130–132. 137.; KRISTÓ 1983.323-325. ; KULCSÁR 1987–1988. 526–537.

Érdekes megemlíteni a következő állítást Attiláról: „Ő az Úr megtestesülésének négyszázötvenegyedik esztendejében a szittyia földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette.” (1. cap.) A hunok ugyan korábban érkeztek a Kárpát-medencébe, Attila uralmának egy igen jelentős eseménye, a galliai hadjárat és az ún. catalunumi csata azonban valóban 451-re esett.¹⁸

Figyelemre méltó azonban, hogy Anonymus **a hun népnévet nem említi**. A magyarok külföldiek által használt nevét Ungvár nevéből vezeti le, nem a hun népnévből. (A magyarság önelnevezését Magóg nevéből eredezteti.)

A hagyomány fejlődésének történetében megemlíthető Spalatói Tamás munkája, a *Historia Salonitana*, mely a 13. század 60-as éveiben keletkezett. Spalatói Tamás már megemlíti a hun népnévet, szerinte a hunokat később magyaroknak nevezték. Vezérként (dux) szerepelteti Attilát, ír Pannónia elfoglalásáról is.¹⁹

A 13. század magyar vonatkozású elbeszélő forrásaiból megemlíthető még az ún. Magyar- Lengyel Krónika. A hun népnév ebben sem szerepel, de Szent Istvánt Attilától származtatja. Csákó Judit lengyel területen élő magyar hercegnők, elsősorban Kinga környezetéhez kapcsolja a Magyar-Lengyel Krónika keletkezését.²⁰ Az ún. Knauz-krónika is egy lépcsőfokát jelentheti a hun-hagyomány bővülésének, bár később foglalták írásba, mint Kézai Simon munkáját.²¹

Kézai Simon részletesen kidolgozza a hun-magyar azonosság gondolatát. Elmeséli a hun honfoglalás eseménysorát.²² Kézai 1282 és 1285 között

¹⁸ VESZPRÉMY László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és a európai kapcsolatuk, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 135 (2013), 25-44. 37. Az Anonymusról szóló rész: 34-40.

¹⁹ VESZPRÉMY 2013, 40.

²⁰ VESZPRÉMY 2013. 41.

²¹ VESZPRÉMY 2013. 41.

²² Horváth János érveket hozott amellett, hogy a hun történet valóban Kézai Simon alkotása: A hun történet megvetendőnek tekinti Csaba görög származását. Ilyet az V. István kori gesta nem írhatott, mert V. István anyja, Laszkaris Mária görög volt. Ákos mester az oligarchák érdekeit képviseli (Aba, Ákos Bor nemzetség), a hun történet és Kézai a király és köznemesség érdekeit. A hun történet írója és Kézai használ „olasz eredetű latinosított” szavakat, Ákos mester nem. A hun történet tehát Kézai műve.

HORVÁTH János, A hun-történet és szerzője, *Irodalomtörténeti Közlemények* 66(1963), 446–476,

http://epa.oszk.hu/00000/00001/00232/pdf/itk_EPA00001_1963_04_446-476.pdf

Györffy György 1948-ban vallott nézete szerint az V. István kori Ákos mester a hun-magyar krónika szerzője. Későbbi véleménye szerint mai formájában Kézai a hun-történet szerzője, de részleteket vett át korábbi szerzőktől. GYÖRFFY 1993. 179. 188-189.

alkotott, ekkor tehát jelen van a magyar kultúrában a hun-magyar azonosság kidolgozott hagyománya. Kérdés azonban: mi volt a magyar hagyományban Anonymus előtt a hun eredettudatról?

Mi volt Anonymus előtt?

Szóbeli hagyomány kérdése

Elgondolkodhatunk rajta, vajon a magyar hagyomány őrzött-e valamit a honfoglalás előtti időkből a hunokról. Kristó szerint a 13. század elején a domonkos missziók útvonala bizonyítja, mennyire elhalványult már Közép-Volga vidéken hagyott magyarság emléke. Riccardus jelentése szerint a domonkosok azt tudták, hogy a magyarok keletről érkeztek. Kristó szerint ez érv amellett, hogy az emlékezetben a lényeges dolgok is megkövethetnek.²³ Rámutathatunk azonban arra is: a magyar hagyomány annyit legalább megőrzött, hogy a magyarok keletről jöttek.

Írott források kérdése

Foglalkoznunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a 13. századi szerzők korábbi írott forrásokból meríthettek, - pl. az ősgestából – amikor a hun-magyar hagyományról írtak.

Hóman Bálint arra mutat rá, hogy „Anonymus és a hun-krónika írója nem ismerték egymás művét.” Egyezéseikből következtet arra, hogy a 11. században, Szent László korában írt forrás már tartalmazta a hun-magyar azonosság gondolatát. Hóman Bálint szerint Csehországban és Bizáncban azután terjed el a hun-magyar azonosság tudata, hogy házassági kapcsolatok szövönek Magyarország és köztük.²⁴

Györffy György szerint a „régi Gesta” is írhatott Attiláról, mint Pannónia uráról, de ebből nem vont le „további következtetéseket” a régi Gesta szerzője, az pedig nem bizonyítható, hogy a hunokról írt volna. Györffy szerint Anonymus fogalmazza meg először az Attilától való származtatást. Györffy szerint Anonymusnál jelenik meg Budavár és Attila várának (Ecilburg) azonosítása. A hun történet szerzője Anonymusból vesz át elemeket.²⁵

Kristó Gyula szerint a „XIV. századi krónikakompozíció – amelyik magában foglalta a Kézai Simonnak a XIII. század végén összeállított hun

²³ KRISTÓ 1983. 315–318.

²⁴ HÓMAN (1925) 2003, 67. 79.

<http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0007/index.html>

<http://mek.niif.hu/07100/07139/html/0007/0002/0004-325.html>

²⁵ GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések új válaszok.* Bp. (1948) 1993. 128–146.

történetét is – és Anonymus gestája közti egyezések valóban közös forrásra vezethetők vissza.” Ez a közös forrás szerinte a 12–13. század fordulóján keletkezett. Tartalmazhatta, hogy Budavár német neve Ecilburg. Kristó szerint nem állítható, hogy „akár ennyi, akár ennél több” ismeretet 12. század végénél korábbi magyarországi szöveg tartalmazott volna a hun-hagyományról.²⁶

Magam részéről elsősorban azt tartom hangsúlyozandónak, hogy az ősgesta/őskrónika, valamint a 12. századi gesták nem maradtak fenn önálló formában. Így óvatosan kell beszélnünk arról a kérdésről, hogy mit vehetett át tőlük Anonymus és a korban utána alkotó szerzők.

Figyelemre méltó forrás **Hersfeldi Lampert** évkönyve. Lampert a 11. sz. második felében alkotott. Elbeszélése szerint Salamon, magyar király anyja Attila kardját ajándékozza a német hadvezérnek, Nordheimi Ottónak, aki Salamont uralomra segítette. Mindez 1060 körül történhetett. A 11. század második felében alkotó Lampert műve megengedi azt az értelmezést, hogy akkor már volt Magyarországon Attila-hagyomány, Attila kardjaként tartották számon az értékes szablyát. Az ellenvélemény azonban arra mutat rá, hogy Lampert német szerző volt, így amit írt, az a német véleményt tükrözte. A kard egyébként most Bécsben van a Schatzkammer-ben őrzik. Jóval későbbi, mint Attila kora.²⁷ Veszprémy László szerint az ajándékozás idején még „semmilyen értéket nem tulajdonítottak egy ilyen tárgynak”, máskülönben „aligha váltak volna meg könnyűszívvel a dinasztiaalapító kardjától.”²⁸

1138. Dömösi társaskáptalannak szóló adománylevél. A dömösi társaskáptalant (prépostságot) még Könyves Kálmán öccse, Álmos herceg alapította 1107 körül, Antiochiai Szent Margit tiszteletére. Fia, II. (Vak) Béla 1138-ban megerősítette apja adományát, és újabb javakkal tisztelte meg a társaskáptalant. Az adománylevél 1329-ből való másolatban maradt ránk. Az adománylevél említi egy Attila nevű falut. Ma Attala, Somogy

²⁶ KRISTÓ 1983. 314–315.

²⁷ HERSFELDI LAMPERT: Évkönyvek, Ford., bev. jegyz, THOROCZKAY Gábor, In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*, Szerk. MAKK Ferenc, THOROCZKAY Gábor, Szeged 2006. 105–107. ;

GYÖRFFY (1948) 1993.128–129.; KRISTÓ 1983. 325–326.; VESZPRÉMY 2003. 29.

<http://mek.niif.hu/03100/03149/html/erdekess.htm>

V. István korában egyébként a cseh uralkodó ígéretet tesz Attila kincseinek visszaadására, amiket V. István testvére, Anna Csehországba vitt. Ez is példa arra, hogy magyarországi eredetű kincseket Attila kincseiként tartottak számon külföldön.

²⁸ VESZPRÉMY 2003. 33.

megyében.²⁹ Felmerülhet az a gondolat, hogy ekkor már volt Attila-hagyomány, hisz településnévként használták a nevét. Létezik azonban ellenvélemény is: eszerint német eredetű névről van szó, mely nem tükrözi a magyar hagyományt.³⁰

További érdekes forrás **Zsófia hercegnő levele**, melyet az admonti monostorból írt fivérének, II. Géza királynak (1141-1162). Hunok királyának nevezi fivérét.³¹ Adja magát az értelmezés: ekkor már volt hun tudata a magyaroknak. Felmerül azonban az ellenvélemény: Zsófia levele Admontban kelt, német szemléletet tükröz, nem magyarországit.³² (Admont ma Ausztriában van, Steiermark tartományban.)

A magyar uralkodócsalád Attila-hagyománya kérdésében érdemes szem előtt tartani az ún. bolgár uralkodólistát. A listán szerepel egy Irnik nevű személy. Attila fia Iordanes szerint Hernac, tehát Irnikhez hasonló szóalak. A bolgár listán azonban Irnik elődje Avitochol, nem pedig Attila. Amennyiben a listát Attila-hagyomány kifejeződéseként értelmezzük, és elfogadjuk, hogy a bolgárok körében jelen volt az Attila-hagyomány, elképzelhető, hogy hasonló hagyomány a magyar uralkodócsalád körében is megőrződhetett. Erre azonban az Anonymus előtti időből nincs adat. Az Árpád-ház korai Attila-hagyománya ellen szól, hogy Bíborbanszületett Konstantin műve szerint Levedi volt előkelő származású, nem pedig Árpád, és nincs benne szó az Attilától való származásukról.³³ A bolgár fejedelmi lista megbízhatóságával szemben is felmerülhetnek bizonyos kétségek, hisz egy 15. és két 16. századi kéziratban maradt ránk.³⁴

Rámutathatunk olyan 13. századi magyar forrásra is, mely az Attila-hagyomány hazai megléte ellen szólhat. IV. Béla 1250 körül a tatárok újabb betörésétől tartva levelet írt IV. Ince pápának: segítséget kért a tatárok ellen. Ekként írt „Totila keletről jött a Nyugat leigázására és főleg

²⁹ 1138. szeptember 3. A dömösi prépostság birtokai és szolganépei, In: Magyar történelmi szöveggyűjtemény, Szerk. Bertényi Iván, Budapest 2000. 381-389. 383.; KRISTÓ 1983. 321

Lásd még: <http://mek.niif.hu/01900/01954/html/index1229.html>

³⁰ KRISTÓ 1983. 321.

³¹ *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI-XIV. század*, szerk. MAKKAI László, MEZEY László, Budapest 1960. 113.

³² KRISTÓ 1983. 321.

³³ GOMBOCZ 1921. 21. Irnik a kígyó évének 9. hónapjában kezdi meg uralkodását, Attila 543-ban, a kígyó évében halt meg, lásd GOMBOCZ 1921.;

KRISTÓ 1983. 318-320.; KULCSÁR 1987-1988. 526.; BÓNA István: *A magyarok és Európa a 9-10. században*, Budapest 2000. 71.

³⁴ RÓNA-TAS 1997. 63.

Magyarország közepére helyezte székét.”³⁵ Totila itáliai keleti gót uralkodó volt, a bizánci Belizár és Narsesz ellen harcolt Itáliában (541–552). Itt Attila nevével mossa össze a levél írója.³⁶ A szövegből arra lehet következtetni, hogy IV. Béla nem vállal közösséget Attilával. A Nyugatra vészelyt jelentő uralkodónak tekinti, mint amilyenek az ő korában a tatárok. Az is figyelemre méltó azonban, hogy Béla a pápának írja a levelet, tehát a nyugati vélekedéshez kellett alkalmazkodnia. (Attila és Totila neve egyébként Viterbói Gottfried egy művében is egymás mellett állnak. („Sub quorum viribus Atili et Totila quondam regnantes multa regna in Italia et in Galliis desolaverunt.” Gotifredi Viterbiensis Memoria seculorum, Ed. G. Waitz, In: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (in Folio) XXII, Ed. G. H. Pertz, Hanovverae 1872, 102.) A források és értelmezési lehetőségeik áttekintése után lássuk most néhány általánosabb történeti véleményt a magyarság hun hagyományának kialakulásáról.

Hóman Bálint érvelésében szerepet kap, hogy a 12. századig a külföldi történetírásban nem általános a hun-magyar azonosság gondolata, tehát Hóman szerint hun-magyar azonosság gondolatát nem vehették át külföldről a magyarok. Hóman kifejti, hogy bolgár nép a „hún birodalom alattvalója volt”, „a magyar nép finn-ugor alaprétégebe egy kisebb számú ogur-török, vagyis óbolgár réteg olvadt be.” Bizonyosnak tartja, hogy „a magyarok ősei a rokon ogur-törökökkel (bolgárokkal) Attila birodalmának alattvalói voltak.” Megállapítja, hogy a hún-magyar azonosság gondolata ... a honfoglaló magyar nép, illetőleg a nép finnugor elemeivel a honfoglaláskor már teljes etnikai és nyelvi egységben összeforrt bolgár nemzetiségnek, elsősorban az Árpád nemzetségnek, keletről magával hozott, történeti tudaton alapuló, ősi hagyománya.” Ez az Attila-hagyomány a honfoglalás után további elemekkel bővült. A székelyeknek Hóman szerint ugyancsak volt Attila-hagyományuk.³⁷

Györffy György Marquart nyomában a Hunor nevet az onogur népnévre vezeti vissza. A bolgár királylista kapcsán rámutat arra, hogy a magyar források nem tudnak Irnikről, Attilát pedig nem Avitochol néven szerepeltetik. Amellett hoz érveket, hogy a magyaroknak nem volt keletről hozott hun-hagyományuk. Ahogy már fentebb rámutattunk, Györffy szerint a

³⁵ Lásd ECKHARDT Sándor: Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerk.: NÉMETH Gyula, Budapest 1940.; A teljes levelet lásd: *Tatárjárás*, szerk. NAGY Balázs, Budapest 2003.. Itt Totila helyett Attila neve szerepel.

³⁶ Hatházi Gábor: Attila és a nyugati világ. Bóna István a hunokról és Attiláról, II. rész. História, 1995. 8. sz. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/95-08/ch02.html>

³⁷ HÓMAN (1925) 2003. 83-84. 89-93. Hóman nagyban épít a következő írásra: Gombocz Zoltán: A bolgár kérdés és a magyar hún-monda, Magyar Nyelv 1921. 15-21.

„régí Gesta” is írhatott Attiláról, mint Pannónia uráról, de ebből nem vont le „további következtetéseket” a régi Gesta szerzője, az pedig nem bizonyítható, hogy a hunokról írt volna. Anonymusnál Györffy megállapítása szerint Viterbói Gottfried, Lübecki Arnold és Ansbertus véleményét kapja az olvasó. A hun-történet szerzője Anonymust is használta forrásként.³⁸

Horváth János arra mutatott rá, hogy a hun-történetet Kézai Simon dolgozta ki, nem pedig az V. István korabeli gesta szerzője, Ákos mester. Horváth szerint a magyarságnak volt csodaszarvas-mondája, hun eredet-hagyománya azonban eredetileg nem volt. Anonymusnál csak csírái vannak a hun hagyománynak.³⁹

Kristó Gyula szerint a magyaroknak nem volt ősi hun hagyományuk. A 12. sz. végén, Barbarossa Frigyes keresztes hadjárata (1189) idején írástudó emberek (Ansbertus, Lübecki Arnold) eljutnak Magyarországra, és említik Attila városát. Tőlük kerülhetett Magyarországra az a gondolat, hogy Attila városa Budán volt. Ez a hagyomány kerülhetett be Kristó szerint a 12–13. század fordulóján keletkezett alkotásba, majd Anonymus művébe.⁴⁰

Kristó szerint egyébként a székelyeknek volt hun hagyománya a 13. században. A székelyeknek szerinte nem volt tényleges közük Attilához, de történelmük során olyan közegben is éltek, ahol elsajátíthatták az Attila-hagyományt.⁴¹

Kulcsár Péter szellemesen mutat rá arra, hogy létezik „antropológiai, etnikai, etnográfiai, kulturális, történelmi nyelvi és megannyi másféle magyarság, hunság.” Arra is felhívja a figyelmet, hogy 11-12. században talán több elképzelés, monda létezhetett a magyarság eredetéről. „Ámde miért ne élhetnének egy nép tudatvilágában egymás mellett ellentmondá-

³⁸ GYÖRFFY 1993. (1948-ban megfogalmazott vélemény). 28-31. 126-146.

A régi gesta Györffy korábbi véleménye szerint 1060 táján, I. Endre idején keletkezhetett. Későbbi véleménye szerint a 11. század végén, 11-12. század fordulóján „foglalták írásba mai ismert krónikáink őseit.” GYÖRFFY 1993. 185.

Györffy korábbi véleménye szerint (1948) a hun-történetet V. István korában írták. Később elfogadta azt a nézetet, hogy mai formájában fennmaradt hun-történetnek Kézai a szerzője, de egyes részeit régebbi szerzektől vette át. GYÖRFFY 1993. 189.

³⁹ Horváth azt is kifejti, hogy a Kézainál szereplő Menroth neve a mondabeli Menumorout (Ménmarót) alakból ered, a hun történet vezéreinek nevei pedig telelülésnévi eredetűek. HORVÁTH 1963. 446-476.

⁴⁰ KRISTÓ 1983. 327-329.

⁴¹ KRISTÓ 2002. 37-43. A székelyek egyébként Kristó szerint eredetileg törökök beszéltek, később magyarosodtak el. Benkő Lóránd nyelvész szerint azonban „A törökségnek és a székelységnek egymáshoz nyelvileg és etnikailag csupán annyi köze van, amennyi a magyarság egészének.” A székelyek „nem török fajú nép.”

sos mozzanatok? Különösképp egy olyan, számos etnikumot vegyítő nép körében, mint a magyar.” Nem tartja elképzelhetőnek, hogy egy ember talált volna ki olyan hagyományt, mely egy nép történeti tudatát évszázadokra meghatározta. A források áttekintésével arra mutat rá, hogy a magyarokat említő korai szerzők tisztában voltak vele, hogy „újonnan felbukkant néppel állnak szemben”, a zavaros eredeztetések később jelentkeztek. Árpád egyik unokájának nevét, akit Konstantin 'Εἰλαχ formában szerepeltet, Kulcsár összefüggésbe hozza Attila nevével, emlékeztetve rá, hogy Anonymus Ecilburgu-nak nevezi Attila városát. Nézete szerint nem hihe-tő, hogy a nyugaton meglevő hun-magyar azonosítást Anonymus előbb leszűkíti az uralkodócsalád rokonságára, majd később ezt visszabővíti a hun és magyar nép azonosítására. Kulcsár szerint a magyarok nevezhették magukat hunoknak. A keresztény hitre térés után egy ideig nem írhattak a magyarországi szerzők a hun tudatról, később már igen. Kulcsár arra mutat rá, hogy az alánok kapcsolatba kerültek a hunokkal. Elképzelhetőnek tartja, hogy a „Kárpát-medencébe való visszatérés gondolata az ő révükön kerülhetett a kabar hagyomány elemek közé.”⁴²

Róna-Tas András *A honfoglaló magyar nép* című könyvében különválasztja az Attilától való származtatást a hun-magyar rokonítástól. A hun-magyar rokonításnak „nemcsak vélekedése, de az érvelése, sőt a szövegezése is nyugati forrásokból származik”. Feltételezi, hogy a honfoglalóknak volt Attila-tudata, de hozzáteszi, hogy bizonyítani nem tudjuk. Hersfeldi Lampert szerint nem „találhatta ki”, amit a kardról leírt. Járt is Magyarországon, ismerhette a magyar hagyományt.⁴³

Sándor Klára tartalmas összefoglalásában három részre bontja a kérdést: székelyek hun-tudata, uralkodócsalád Attila-tudata, magyar nép hun tudata. Székelyek hun tudatának meglétét elfogadja. Az uralkodócsaládnak 12-13. században lehetett Attila-tudata. A magyar népnek csodaszarvas mondája lehetett, hun tudata nem. A hun-magyar azonosság tudatát Magyarországon Kézai Simon dolgozhatta ki a csodaszarvas monda, a székely hun-tudat, az uralkodócsalád Attila-tudata, a külföldön olvasott hun-magyar azonosság gondolata és a külföldön olvasott, hunokhoz kapcsolódó szarvasüldözés-monda alapján.⁴⁴

Veszprémy László tanulmányában olvashatunk a délnémet Attila hagyományról és annak magyarországi kapcsolatairól. Nordheimi Ottó alakja mellett kitér Gunther bambergi püspök 1065-ben tett szentföldi zárán-

⁴² KULCSÁR 1987-1988, 523–545.

⁴³ RÓNA-TAS 1997. 326-329.

⁴⁴ SÁNDOR 2011. 321–364.

dokútjára. Megállapítása szerint az 1063-mas hadjáratban és az 1065-ös zarándoklaton az „Attila-kérdés legjobb <szakértői> vettek részt”. Szoros kapcsolatot lát „az 1063-ban történt kardadomány és az azt követő nagy, több ezer főt megmozgató zarándoklat között”. Veszprémy szerint Anonymus előtt már volt magyarországi hun-hagyomány, abban azonban bizonytalan, hogy ez a hagyomány bekerült-e a legkorábbi magyarországi krónikába. Megkérdőjelezhetőnek tartja az 1200 előtti hun/Attila hagyománynak a honfoglalás előtti időkkkel való folyamatosságát.⁴⁵

A külföldi forrásokban előbb szórványosan jelentkezik a hun-magyar azonosítás, még a 12. században sem általános. A honfoglalók körében meglevő Attila-hagyomány véleményem szerint elképzelhető, de kevés a forrás a kérdés biztos eldöntéséhez. Elképzelhető, hogy a honfoglaló magyarság körében több eredethagyomány is jelen volt. Magyarországon az Anonymus előtti időkből találunk olyan adatokat, melyek alapján valószínűsíthető, hogy megvolt Magyarországon az Attila-hagyomány. A magyar uralkodócsalád Attiától való száramztatása jelen van Anonymus gestájában. A hun-magyar azonosság hagyományát Kézai Simon fejt ki részletesen.

Egyéb:

A hun hagyománnyal kapcsolatban érdemes ismerni a 12–13. századi dán történetíró, Saxo Grammaticus művét. Az ő gestájában a dánok hunokkal harcolnak, királyuknak Hun volt a neve.⁴⁶ Figyelemre méltó Szent Orsolya legendája is. Eszerint Orsolyát és társnőit a hunok gyilkolták le Kölnben. Története Kézai gestájába is bekerült.⁴⁷

Jó tudni:

Admont a magyar kultúrtörténetben nevezetes az Admonti Biblia miatt is, mely korábban a csatári monostor tulajdona volt. A monostor kegyura, a Gut-Keled nemzetség tagja elzárlogosította, így került külföldre. A kegyúr kárpótolta a monostort.

Wehli Tünde: Az Admonti Biblia,

http://regi.oszk.hu/hun/kiallit/virtualis/3kodex/3kodex_admont_hu.htm

Képek az Admonti Bibliából:

http://regi.oszk.hu/hun/kiallit/virtualis/3kodex/3kodex_admontg_hu.htm

⁴⁵ VESZPRÉMY 2013. 28–33. 42–43.

⁴⁶ ECKHARDT Sándor: Attila a mondában. In: *Attila és hunjai*, szerk. NÉMETH Gyula, Budapest 1940. 183–184.

⁴⁷ ECKHARDT i. m. 164–165.

Admont arról is nevezetes, hogy ott őrizték azt a kódexet, mely Szent István király törvényének legkorábbi, 12. századi kéziratát tartalmazza. *Szent István király törvényeinek 12. századi kézírata az Admonti kódexben*, kísérőtanulmány GYÖRFFY György, bev. ford., jegyz. BARTONIEK Emma, Budapest 1988.

Kérdés:

Lübecki Arnold szerint mit ajándékozott III. Béla király az országán átvonuló Frigyes császárnak? Lásd *III. Béla emlékezete*, szövegvál., ford., bev., jegyz. KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc, Budapest 1981. 78. o.)

A Trójából való eredeztetés hagyománya

Következő fejezetünk azt szemlélteti, hogy más európai népeknek is megvoltak a regényes eredettörténeteik. Nyugati eredetmondákban több ízben találkozhatunk a Trójából való származtatással. Az áttekintésből kiderül, hogy a korabeli ember fel tudott vállalni olyan származástudatot, mely nem vágott egybe feltétlenül a mai fogalmaink szerinti „történeti valósággal”. Látni fogjuk, hogy a Trója-hagyománynak is van figyelemre méltó magyar vonatkozása. Összefoglalásunkban nagyban támaszkodhatunk Eckhardt Sándor ide vonatkozó tanulmányára.¹

A legismertebb eredethagyomány, mely Trójából származtat egy népet, bizonyára a **rómaiaké**. Titus Livius művében szerepel, hogy Aeneas Trójából előbb Macedóniába, majd Sziciliába érkezik, onnan megy tovább Itália földjére, ahol megalapítja a Várost.² Aeneas történetét később Vergilius foglalta eposzba, ez az Aeneis.³ Liviusnál Aeneas mellett Antenorról is olvashatunk: ő a trójaiakkal és enetusokkal az Adriai-tenger öbléhez költözik. Tőlük származnak a venetusok.⁴

Jordanes a 6. században írt gestát a gótok történetéről. Elbeszélése szerint Euryphilus - aki Telephusnak, egy gótnak tartott uralkodónak volt a fia - a trójaiak segítségére sietett, de megérkezése után nem sokkal meghalt. Telephus sikeresen harcolt a görögök (danaosok) ellen.⁵

A Trójából való származtatás hagyománya a középkorban és kora újkorban leginkább **Gallia lakóinál** vert gyökeret. Régi keletű hagyomány-

¹ ECKHARDT Sándor, *Sicambria: Egy középkori monda életrajza*, Minerva, 1927, 156–201; CSERNUS Sándor, *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. sz.)*, Bp., 1999, 144–146. GYÖRY János megállapítja, hogy „Madzsar Imre a Képes krónika franciás részleteit II. Géza krónikásától származtatja.” GYÖRY János: *Gesta regum, gesta nobilium: Tanulmány Anonymus krónikájáról*, Bp., 1948, 75; MADZSAR Imre: *A 11. Géza korabeli Névtelen*, Budapest 1926 (Értekezések a történeti tudományok köréből, 11).

A témához inspiráló volt Tóth Péternek, a Vándormondák... c. szemináriumom hallgatójának szemináriumi előadása, Dani Bianka hallgatóm munkája, Kovács Viktória előadása. Köszönet Dávid Lillának a hozzászólásáért.

² TITUS LIVIUS. *A római nép története a Város alapításától*, ford. KIS Ferencné, utószó BORZSÁK István, jegyz. RITÓÓK Zsigmond, Budapest 1968. 5–6.

³ P. VERGILIUS Maro: *Aeneis*, ford. LAKATOS István, Budapest 1962. 5. o; Lásd még VERGILIUS: *Aeneis* I–IV., szerk. ADAMIK Tamás, bev. ADAMIK Tamás, BOLLÓK János, Budapest 2001. 33–35.

⁴ LIVIUS 5.

⁵ JORDANES, *Getica: a gótok eredete és tettei*, kiad. KISS Magdolna, Budapest 2004. IX, 60. (Köszönet Kiss P. Attilának, aki felhívta rá a figyelmem.)

ról beszélhetünk. A 4. századi Ammianus Marcellinus, római történetíró, amikor a gallok származásáról ír, megemlíti egy véleményt, miszerint trójai menekültek vették birtokukba azt a vidéket.⁶ A 7. századi Sevillai Izidor a hispániai *Galleci* népet a trójai háborúban részt vevő Teukros görögjeitől származtatja.⁷ Fredegar 7. századi krónikája a frankokat származtatja Trójából.⁸ Hasonló fordulattal él a *Liber historiae Francorum*. Ez a krónika 726 körül keletkezett. Elbeszélése szerint, miután a görögök tízéves ostrom után elfoglalták Illion várát, Aeneas Itáliába menekült, Priamos és Antenor pedig a trójai menekültek egy részével elhajózott a Meotis mocsarainak vidékére. Meotis mocsarai mellett Pannóniába vonulnak, és ott megalapították Sicambria városát. Az alánok abban az időben fellázadtak a római császár, Valentinianus ellen, legyőzték az ellenük küldött sereget és behúzódtak a Meotis mocsarai közé. Valanetianus felajánlotta, hogy tíz éves adót elenged annak, aki be tud menni a mocsarak közé, és le tudja győzni az alánokat. A trójaiak más római népekkel együtt legyőzték az alánokat. Valentinianus császár elengedett nekik 10 évi adót, és új nevet adott nekik: frankoknak nevezte őket, ami szerző magyarázata szerint attikai nyelven vadat jelent. A tíz év letelte után a frankok továbbra sem akartak adót fizetni, és elbizakodottan megölték az adószedőket. A császár sereget küldött ellenük. A rómaiak legyőzték a frankokat, akik tovább vonultak nyugat felé.⁹

A trójai származástudat a franciáknál a kora újkorban is élt. Jean Lemair de Belges (1473-1525) 1512-ben megjelent művében (*Illustration de la Gaule et Singularités de Trois*, Képek Galliából és érdekességek

⁶ AMMIANUS MARCELINUS, *Róma története*, ford. SZEPESY Gyula, jegyz., utószó ADAMIK Tamás, Budapest 1993, 15. könyv, 9. cap.. 71. o.; A burgundok ugyanakkor Ammianus szerint úgy tudták, hogy a rómaiaktól származnak, 28. könyv, 5. cap., 502.; BÁLINT Csánád: *Az ethnosz a kora középkorban*, Századok, 140 (2006), 296-305. 290.

⁷ Arno BORST, *Der Turmbau von Babel*, Band II. Teil I. Stuttgart, 1958. 452.

⁸ *Chronicarum que dicuntur Fredegarii scholastici liber IV. Lib. III. cap. 2.* In: MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum*, 2, *Fredegarii et aliorum Chronica*. Ed. Bruno Krusch, Hannover, 1888. 93.; Bálint 2006. 289–290.

⁹ *Liber historiae Francorum*, In: MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum*, 2, *Fredegarii et aliorum Chronica*. Hannover, 1888. 241–244;

PLASSMANN 2006. 151–153, 175–179; CSERNUS 1999. 144.; Jordanes szerint egy általa gótnak tartott uralkodó részt vesz a trójai háborúban, IX, 60 (köszönet Kiss P. Attilának, aki felhívta rá a figyelmet); Jordanes, *Getica: a gótok eredete és tettei*, kiad. Kiss Magdolna, Bp., 2004. Hogy a frankok Pannóniából vándoroltak a Rajna mellé, arról Tours-i Gergely is ír. GREGOR VON TOURS, *Frenkische Gsschichts*, II, 9 — *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte*, CD-ROM, Berlin, 1998; BÁLINT 2006. 289-290.

Trójából) ír erről.¹⁰ De Belge a magyarokat a hunokkal veszi azonosnak, őket is a trójaiaktól eredezteti. A törökök testvéreinek tekinti őket, bár ellenségek a vallás miatt. Mindazonáltal szerinte a franciák és a britek a trójaiak „igaz és legitim vérének leszármazottjai”.¹¹ Figyelemre méltó, hogy a 16. századi költő többféle népet származtat a trójaiaktól, a származtatás többféle nép összefogására alkalmas nála.

A témát Pierre de Ronsard (1525-1585) is elkezdte kidolgozni Franciade című eposzában, az eposz azonban befejezetlenül hagyta. 1572-ben jelent meg az elkészült négy éneke. Előhangjában a következőképp szól: „Múzsza, Parnasszus ormainak éke, / nyelvem vezesd, s zengd a királyi vért te, / Franciától eredett franciát, / nemére trójait, Hektor fiát, ...”¹²

Felfigyelhetünk a **Sicambria** névre. A magyar krónikáshagyományban is találkozunk majd vele. A sugamber germán népcsoport volt. A rómaiak legyőzték, majd Galliába telepítették őket. Nevük a 4. századtól a frankok antikizáló neve lett. Tours-i Gergely (6. sz.) gestájában Reims érseke, Remigius Klodvigot (Chlodwig) frank királyt szólítja Sicambernek (sigamber), amikor megkereszteli: „*Hajtsd meg nyakadat szelíden, Sigamber, és imádd, amit fölégettel, és égesd föl, amit imádtál!*”¹³ A sigamber tehát a frank ember neve.

További emlékezetes előfordulása a sicamber népnévnek a Walterének. Eszerint Attila király udvarában túszként él három előkelő: Hildegund, burgund királylány, Walther és Hagen, aki a trójaiaktól származott. Megszöknek Attila udvarából, majd Walther és Hagen megverekszenek egymással. Súlyos sebeket ejtenek egymáson, Hagen levágja Walther jobb kezét, Walther kiüti Hagen fél szemét és kiveri jónéhány fogát. Ezután kibékülnek. A mű vége felé Walther így szólítja meg Hagent: félszemű Sicamber.¹⁴

¹⁰ R. SZILÁGYI Éva: Lemair de Belges, In: Világirodalmi Lexikon, VII. Főszerk. KIRÁLY István, Budapest 1982. 157.

¹¹ ECKHARDT 1927. 175-178.; CSERNUS 1999. 145-146.

¹² ECKHARDT 1927. 179-180.; BÁRDOS László: Pierre de Ronsard, In: Világirodalmi Lexikon, XII. főszerk. SZERDAHELYI István, Bp. 1991. 156-168. 16-167.; Pierre DE RONSARD: Frankiász, Invokáció, I. 1-4. sor, ford. NEMES NAGY Ágnes, In: Évezredek eposzai, szerk. KORMOS István, Budapest 1970. 336.

¹³ „Mitis depone colla, Sigamber; adora, quod incendisti, incende, quod adorasti” Gregorii episcopi Turonensis libri historiarum X. Lib. II. Cap. 31. In: MGH, Scriptores rerum Merovingicarum, Tomi I. Pars I. Curaverunt Bruno KRUSCH, Wilhelmus Levison, Hannoverae, 1951.. 77. ; TOURS-I GERGELY: Korunk története. A frankok története, Ford. bev., jegyz. MEZEI Mónika, ADAMIK Tamás, Pozsony 2010. II. könyv, 31. fej. (217. o.)

¹⁴ ECKHARDT 1927.; 163-164.;

Waltherii poesis, ed. Gregor Vogt-Spira, Stuttgart 1994. Pars III. 1435.

A **normann történetírásban** is jelen volt a Trójából való eredeztetés. St-Quentini Dudo, a normannok történetírója a 11. század elején alkotott. Ő a dánokat származtatja a trójaiaktól. Hazájuk, Dacia, Szkítia mellett helyezkedik el.¹⁵ Jumièges-i Vilmos Hódító Vilmost származtatta a trójaiaktól.¹⁶

Angliai eredetmondában is megtaláljuk Tróját. Geoffrey of Monmouth a 12. században írta meg *Gesta Regum Britanniae* c. művét. Eszerint Brutus, Aeneas ivadéka gyilkosság miatt arra kényszerült, hogy elhagyja Itáliát, és Lakedaimóniába utazott. Ott a trójai foglyok élére állt, és sikeresen harcolt a görög király ellen. Egyik híve javaslatára feleségül vette a király lányát, hajókat kért, és népével együtt eltávozott. Egyéb kalandok után Albion szigetére érkezett, ami róla kapta a Britannia nevet, népét pedig briteknek nevezték.¹⁷

Barbarossa Firegyes udvari káplánja, a német Viterbói Gottfried (1125k.- 1192k.) szerint a római és a német uralkodók egyaránt a trójai királyok leszármazottai. A római királyok és császárok Aeneastól erednek, aki Itáliába költözött, a német előkelők pedig az ifjabb Priamostól.¹⁸ Gottfriednél tehát jelen van a Trója-monda **német vonatkozása**. Másik művében fontos magyar vonatkozást is visz a Trója-mondába, erről majd később szólok.

Még a messzi **északon** is létezett Trója-eredetmonda. Snorri *Eddájának* prologusában szerepel, hogy Tyrkland (Turkia) leghíresebb udvara Trója volt. Tyrkland e szerint az elképzelés szerint a Fekete-tengertől északra, a Tanais (Don) folyó mellett terült el. Mennon volt a vár egyik királya, utódai közt szerepel Odin és felesége, Friggel. Ők Skandináviába települnek, ott Odin Sigtunnál várost alapít, élére 12 főnököt állít trójai minta szerint. Olyan törvénykönyvet ad ki, amilyen Trójában volt. Odin leszármazottai

http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost10/Waltharius/wal_txt3.html
MAKKAY János: A sárkány meg a kincsek. III. A Szent László legenda pihenési jelenete és kapcsolatai, *Századok*, (1996 II.), 4. sz. 754–756.; Népszerűsítő formában lásd *Germán kelta regék és modnák*, Feldolgozta és az előszót írta DÖMÖTÖR Tekla, Budapest 1965, 88-91.

¹⁵ PLASSMANN 248.

¹⁶ RÓNA-TAS 1997. 329.

¹⁷ GEOFFREY OF MONMOUT: *Gesta Regum Britannie*, Ed., transl. by Neil WRIGHT, Cambridge 1991, I. könyv.;

RÓNA-TAS 1997. 329.

¹⁸ GOTIFREDI VITERBIENSIS, *Speculum regum*, MGH SS. XXII, 21.; VÁSÁRY 2008.120.

az Ynglingarok, az ő népe és az Aesirek benépesítik Svédországot, Dániát, Norvégiát és Szászországot.¹⁹

Fentebb már megismertünk olyan nyugat-európai Trója-mondákat, melyekben már jelen volt némi magyar vonatkozás. Egy német történetíró világtörténeti művében ez a magyar vonatkozás jóval erősebb. Ez a szerző Barbarossa Frigyes káplánja, Viterbói Gottfried (1125k.- 1192k.). Világtörténeti műve a *Memoria saeculorum* (A századok emlékezete) másnéven *Liber memorialis* (Emlékezeti könyv). A 12. századi szerző szerint Trója pusztulása után Aeneas Itáliába ment, két másik trójai vezér azonban – az ifjabb Priamos és Antenor – az illír tengeren át elhajózott a „régi Magyarországba”, mely Európa és Ázsia határán a Maeotis mocsarak mellett feküdt. Ott építették fel Sicambiát.²⁰ Az elbeszélés hasonlít arra, amit a *Liber historiae Francorum*-ból már fentebb megismertünk. Ott azonban Pannónia volt Maeotis mellett, Pannóniában építették fel Sicambiát. Gottfried művének egy korábbi fejezete szerint két Magyarországról lehet olvasni: a régi Ázsia és Európa határán terül el, Maeotis mocsara mellett, az új pedig Pannóniában.²¹ Viterbói Gottfried fogalmai szerint tehát a trójai menekültek nem Pannóniába, hanem a régi Magyarországba vándoroltak, és ott építették föl Sicambiát.

A ránk maradt **magyar történeti hagyomány** nem használta fel a Trója-mondát a magyarság eredeztetésére.²² Anonymus gestájának előszavából tudjuk, hogy a névtelen jegyző írt Trója-történetet, de ez műve nem maradt fenn, nem tudjuk, mi állhatott benne.²³ A trójai származásmonda azonban utat talált a magyar krónikáshagyomány egyes változataiba. Kézai Simon átemelte művébe a velenceiek származástörténetét, miszerint

¹⁹ Omeljan Pritsak, *The Origin of Rus*, 1981, 661-681; idézi SZÁNTÓ Richárd, Skandináv források adatai a kelet-európai steppére, In: *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd, Budapest 2001, 172-180, 178. Snorri Sturluson *Eddájának* prologusát közli BERNÁTH István, *Skandináv mitológia*, Budapest 2005, 58-60. Köszönet Kiss P. Attilának, hogy felhívta rá a figyelmem.

²⁰ GOTTFREDI Viterbiensis *Memoria saeculorum*, Ed. G. WAITZ, In: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (in Folio) XXII, Ed. G. H. PERTZ, Hanoverae 1872, 104.; Lásd BENDEFY 1942 (1999) 455. (Gottfriedről lásd Képes Krónika 2004, 157.); VÁSÁRY 2008. 120.

²¹ „Ungarorum regna duo esse legimus, unum antiquum apud Meotidas paludes in finibus Asiae et Europe, et alterum quasi novum apud primum regnum in Pannonia derivatur, quam Pannoniam nonnulli novam Ungariam vocant.” Gottfredi Viterbiensis *Memoria saeculorum*, 102.; Lásd BENDEFY 1942 (1999) 455. ; VÁSÁRY 2008. 120-121.

²² Györy János szerint Anonymus a trójai származtatást „nem merte kapcsolatba hozni a magyarsággal”; GYÖRY 1948, 63.

²³ Lásd CSERNUS 1999. 144. 334, 35. jegyzet.

a velenceiek Trójából költöztek Aquileia területére. Miután Attila elpusztította a várost, a menekültek a mocsarak közé húzódtak, és megalapították Velencét.²⁴ Kézai minden bizonnyal járt Itáliában, és a fenti történet elbeszélésekor velencei krónikából meríthetett.²⁵

A 14. századi krónikaszerkesztésben felbukkan a frankoknak a trójaiaktól való származtatása. A *Képes Krónikában* Jáfet Gómer nevű fiáról nevezték el a galatákat, majd a gallokat. Az elbeszélés szerint a trójai menekültek Pannóniában megalapították Sicambriát, onnan mennek tovább Galliába. Parisról nevezik el városukat Párizsnek, vezérükről, Francióról nevezik el magukat frankoknak. A krónikás a Trója-monda felhasználásával hangsúlyozni tudja a franciák és a magyarok közti rokonságot is.²⁶

Thuróczy Jánosnál a 14. századi krónikaszerkesztésből ismerhető hagyományhoz újabb gondolatokat tesz hozzá: megemlíti azt a nézetet, hogy a törökök a trójaiak leszármazottai lennének, bár úgy tűnik nem ad hitelt ennek a nézetnek, és Szkítiából eredezteti a törököket. Másik, sajátos Trója-hagyományt is közöl: Aeneas Silvius Piccolomini műve alapján elbeszéli, hogy Tróját itáliaiak alapították. „Trója pusztulása után a nagy Aeneas... Itáliába tért vissza, ugyanoda, ahonnan elindult.”²⁷ Ez utóbbi elbeszélés a „hazatérő honfoglalók” mondafordulatának számát gyarapítja.

Érdemes felfigyelni rá, hogy az európai eredetmondák között akad olyan, mely a trójai menekülteket a Szkítiával azonosítható térségen, illetve Pannónián keresztül vezeti. Fredegarnál a trójaiak egy részétől származnak a türkök, az *Edda* pedig Tyrklandba helyezi Tróját.

Sicambira neve többször is felbukkan a magyar forrásokban. Kézai szerint a hunok Sicambriánál kelnek át a Dunán, hogy Macrinus és Detre ellen harcoljanak. Attila (Ethela) Sicambriát teszi saját városává. A németek Attila városának hívják, a hunok Budának. (Óbuda).²⁸ Attila városát egyébként Anonymus is említi, de ott nem szerepel a Sicambria név.

Az 1308-ból való Descriptio a kajászoí követ Sicambria és Székesfehérvár közé helyezi. Sicambria itt vélhetően Budával azonosítható. Ami-

²⁴ SIMONIS DE KEZA, 15-16. cap., 157–158. Kézai velencei krónikából meríthetett.

²⁵ Lásd Eckhardt Sándor, A Pannóniai hún történet keletkezése, *Századok*, 62(1928), 480–493.

²⁶ *Chronicon Hungarici compositio saeculi XIV*, 3. cap., SRH I, 244-245; ECKHARDT 1928, 188. Vö. GYÖRÝ 1948, 75.

²⁷ THURÓCZY 10. cap. 29. o. Bellus Ibolya: Thuróczy, 76. jegyzet. (Az ötletért köszönet Farkas András hallgatónak.)

²⁸ SIMONIS DE KEZA 13. cap.

kor Nagy Lajos édesanyja, Erzsébet klarissza kolostort alapított Óbudához közel, Sicambria néven említették a település.²⁹

Antonio Bonfini Óbuda fölé helyezi egy ősi város nyomait, melyet Sicambriának neveznek. Elbeszélése szerint a germániai sicamberekről kapta a nevét, akiknek légiója ott állomásozott. Mátyás király idejében állítólag egy követ is találtak ezzel a felirattal: „A sicamberek ide őrsegül helyezett légiója építette e várost, amelyet saját nevéből Sicambriának nevezett el.”³⁰ Nem sokkal később Petrus Ransanus is Sicambriának nevezi Óbuda fölött egy régi város romjait. A 16. században Oláh Miklós ugyancsak említést tesz a sicambriai romokról Hungaria c. művében (1536-1537), Istvánffy Miklós úgyszintén. A 18. században Schönvisner (Schönwiesner) István (1738-1818), régész, Aquincum kutatója nyilvánította hamisítványnak Bonfini szövegét.³¹

Kora-újkori munkák arról tanúskodnak, hogy Sicambria neve a magyar köznyelvbe is bekerült. I. Ferdinánd orvosa, Lazius Wolfgang romokat látott, melyekről azt mondták, hogy az volt Sicambria. Az ott levő falut Lazius szerint barbár módra Schambry-nak nevezték. Viterbói Gottfried *Speculum regum* c. művének seitenstetteni kéziratában a Czkamber településnév szerepel. A másoló 1439-ben született saját vallomása szerint. Verancsics Antal a 16. században latin műveiben a Sicambria alakot használja, magyar művében pedig a Skanboria változatot.³²

Még Trója neve is feltűnik Magyarországhoz közeli földrajzi névként. Petrus Ransanus ír róla, aki a nápolyi király követeként járt Mátyás király udvarában, és elkészítette A magyarok történetének rövid foglatát (*Epithoma rerum Hungararum*). A történelmi rész előtt földrajzi leírást ad Magyarországról, és leírja a Duna mentén levő városokat és mezővárosokat is. Megemlíti az ausztriai Petronella nevű települést, eként: „.... Petronella, melyet nagysága miatt lakosai egykor Troia minornak nevezte, ...”³³ Petronell közelében vannak a római Carnuntum romjai. Nem

²⁹ ECKHARDT 1927. 189.

³⁰ BONFINI I. 1. 41. o. , ECKHARDT 1927. 192–193.

³¹ Petrus RANSANUS: *Epithoma rerum Hungararum*, ed. Petrus KULCSÁR, Budapest 1977. Index II. 64.; Petrus RANSANUS: *A magyarok történetének rövid foglatata*, ford., utószó, jegyz. BLAZOVICH László, Sz. GALÁNTAI Erzsébet ; közrem. KULCSÁR Péter, Budapest 1999. II. fej. 35. o.; ECKHARDT 1927. 194. 195. 200.; Magyar Életrajzi Lexikon, főszerk. Kenyeres Ágnes, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

³² ECKHARDT 1927. 196-198. A Gesta Francorum 15. századi bécsi kéziratában szerepel a Scambria változat. Eckhardt 1927. 198.

³³ RANSANUS, Index III. 80.; Ransanus, *A magyarok történetének rövid foglatata*, III. fej. 47. o.

Ransanus az utolsó, aki följegyezte ennek a helységnek Trója nevét. 1585-ben Jacques Bongars, francia humanista és utazó Konstantinápoly felé utazva a magyar határon látta Carnuntum romjait. Bongars leírása szerint magyarul Kisch Troja annak a helynek a neve. Úgy tartották, hogy Attila pusztította el.³⁴

Különféle európai népek trójai eredethagyománya a magyarság szkíta hagyományához és hun eredeztetéséhez hasonlítható. A frankok és britek trójai származásmondája nem esik egybe azzal, amit ma ezeknek a népeknek a kialakulásáról tudunk, a korabeli ember azonban felvállalta ezt az eredethagyományt. A monda alkalmas volt rá, hogy az adott nép dicsőségét öregbítse, és úgy tudott hatni, mintha igaz volna. Láthattuk, hogy a franciák trójai eredeztetésének hagyománya a magyar szövegekbe is utat talált, Sicambria neve számos magyar vonatkozású forrásban felbukkant, sőt, a köznyelvbe is bekerült. A Kis Trója magyar nyelvű megnevezés ugyancsak használatos volt Petronell-Carnuntum helységre.

Feladatok, érdekességek:

Miről szól a Walther-ének? (Lásd Makkay János: A sárkány meg a kincsek. III. A Szent László legenda pihenési jelenete és kapcsolatai. Századok. (1996 II.), 4. sz. 754–756.)

Ki volt Snorri Sturluson?

Ki volt Jean Lemair de Belges? (Lásd Világirodalmi Lexikon)

Ki volt Pierre de Ransard? (Lásd Világirodalmi Lexikon)

³⁴ ECKHARDT 1927. 198–199.

Mondában, legendában magyarnak vélt személyek

A következő fejezetben nem olyan emberekről lesz szó, akik mai tudásunk szerint valóban magyarok lehettek. Azokat a személyeket idézzük fel, akiket a mondák, legendák magyarként tartottak számon. Ezek az elbeszélések azt szemléltetik, hogyan gondolkodtak az adott korban a magyarokról, milyen „sajtója” volt a korabeli magyarságnak.

A francia területek magyarságképéről árulkodik a **Roland-ének**. A fennmaradt szövege a 12. századból való, de már a hastingsi csatában (1066) énekelték a normannok. A Roland-ének szerint Nagy Károly harcol a szaracénokkal Hispániában, a szaracén seregben pedig magyarok is vannak. „... *pogány emír tíz hadrendet állít / elsőben lásd Malpröz óriásait / hun a másik magyar a harmadik*”. A gondolat nem teljesen elvetendő, hisz 942-ben valóban jártak magyarok Hispániában. Néhány foglyul esett magyart besoroztak a kalifa testőrei közé. Megtarthatták ruháikat, fegyverzetüket, de át kellett térniük az iszlámra. Minderről Ibn Hajján munkája tájékoztat minket.¹ A Roland-ének besenyőről, bosnyákról és avarról is ír Nagy Károly ellenfelei között,² de más olyan népeket is említ, melyek az adott összefüggésben különlegesnek számítanak, pl. szerbek, szorbok.

Sötét képet fest a magyarokról a Chanson de Hervis de Metz is. Ez a mű a 12-13. században keletkezett, de 10. századi magyar hadjárat emléket tükrözi. 917-ben magyar betörés ellen küzdő érsek emlékét őrzi. A Chanson d’ Antioch a keresztes hadjáratról szól. Itt Mosul emírének oldalán állnak a magyarok. Ebben az ábrázolásban benne lehet az első keresztes hadjárat élménye, melynek során a Magyar Királyságon átvonuló keresztes rablócsapatok összezsaptak a magyar erőkkal.³

A francia költészet korai művei tehát az ellenséges oldalon tartották számon a magyarokat. Ebben része lehetett a 10. századi magyar hadjáratok, a „kalandozások” emlékének, de az első keresztes hadjárat idején be-

¹ CSERNUS Sándor: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország. (13–15. sz.) Budapest 1999. 133. 134–135. o. 329. o. 6. 9. jegyzet.; *Roland-ének*, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, Budapest 1996. 91. o. 234. o. 3252–3254. ; ELTER István: Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról. Szeged 2009. 63. 88.; Ibn Hajján. Bevezetés és ford. Elter István. In : A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995., 65.

² Roland-ének, 90. o. 233. vsz. 3241–3242. sor.

³ CSERNUS 1999. 133–134. o. 329. o. 8. jegyz.; CSÁKÓ Judit: A XI. századi Magyarországon a francia kútfolk tükrében, *Fons* 18. évf. (2011) 2. sz. 147–208. 176–203.

következett összecsapásoknak is.⁴ Később azonban, mint látni fogjuk, szenteket, neves személyeket származtattak Magyarországról. Közéjük tartozik Szent Márton, Tours püspöke.

Szent Márton a Kr. u. 4. században élt. Első életrajzírója tanítványa, Sulpitius Severus volt. Az általa készített életrajzból tudjuk, hogy Márton Pannóniában, Sabaria nevű városban született, majd Itáliában nevelkedett.⁵ Márton tehát Pannóniából származott. Ez adhatott alapot hun, valamint magyar származtatásának. Király Ilona rámutat Severus művének olyan ófrancia fordításaira, melyek nem tartalmazzák az itáliai nevelkedést.⁶ A hét szent Alvó galliai legendája Márton alakját is szerepelteti. Eszerint Márton egy Florus nevű hun uralkodó leszármazottja. Florusnak három fia volt: Florus, Amnarus és Hilgrinus. A legidősebbnek, Florusnak fia volt Márton, akit eredetileg szintén Florusnak hívtak. A másik két fiútól hét fiú származott. Ők – Márton unokafivérei – Pannóniából Toursba kerültek, majd a Marmoutier kolostorában éltek. Egyszerre haltak meg, testüket pedig nem érte romlás, olyanok voltak, mint akik alszanak. Ők a hét Alvók. A legenda előzménye lehet az efezusi hét Alvó legendája, melyet a 6. században Nagy Szent Gergely már feldogozott. A Pannóniából származó hét Alvó története ennél későbbi – 8-9. századi – lehet. A 13. században Albericus, troisfontaine-i szerzetes krónikájában Márton nagyapja, Aumarus már Pannónia királya. Péan Gatineau a magyar királyról és Magyarországról beszél.⁷

Magyarországon is számon tartották Szent Márton pannóniai származását. Szent István legendája is megemlékezik róla.⁸ Bonfini részletesen szól Márton életéről, ír pannóniai, sabariai születéséről, de a magyar származásáról való hagyományt nem említi.⁹ Anonymus szerint Árpád magyarjai Szent Márton hegye – a mai Pannonthalma – közelében Sabaria forrásából isznak. A mai Pánzsa-patakot (Pándzsa-patakot) nevezték így a középkor-

⁴ CSERNUS 1999. 134–135.

⁵ KIRÁLY Ilona: *Szent Márton magyar király legendája*, Szombathely 2007. (Budapest 1929) 28–29. „*Igitur Martinus Sabaria Pannoniarum oppido oriundus fuit, sed intra Italiam Ticini altus est. ...*”

⁶ KIRÁLY 1929. 29.

⁷ KIRÁLY 1929. 30–31. 32. 52. Florus nevű hun királyfőről talán azért lehet szó, mert egy monda szerint Kr. u. 20 Flors és Sacrovir nevű gall vezérek álltak a rómaiak elleni lázadás élén. KIRÁLY 1929. 35.; CSERNUS 1999. 136–137.

⁸ Szent István király nagyobbik legendája, ford. Kisdi Klára, bev. jegyz. THOROCZKAY Gábor, In: *Az államalapítás korának írott forrásai*, szerk. Kristó Gyula, Szeged 1999. 282.

⁹ BONFINI 1.5.135 – 1. 5. 185.

ban.¹⁰ A középkorban is felmerült olyan nézet, hogy Márton szülőhelye Szent Márton hegye közelében levő Sabaria lett volna. Tóth Endre szerint „a középkorban Sabaria azonosítása soha sem volt kétséges. A 8. század végén éppen úgy tudták, hogy hol fekszik, mint Árpád-korban. Sohasem volt kérdéses, hogy a római kori Savaria a középkori Sabariával, azaz magyar nevén Szombathellyel azonos.”¹¹

Következő hősünk **Nagylábú Berta**, Pipin frank király felesége, Nagy Károly császár édesanyja. Király Ilona szerint Berta mondája összefügg Márton legendabeli származásával, hiszen a monda szerint Berta apja is egy magyar király, Floire. A 12. századi Viterbói Gottfried szerint Nagylábú Berta Magyarországról érkezett, anyja pedig görög volt, Hérakleiosz császár lánya. 13. századi elbeszélések szerint Blanchefleur volt Berta anyja, apja pedig Florie király. A 13. században több feldolgozása is született Berta mondájának: 1225 körül *Chronique saintongeaise* (Tote l'histoire de France), 1240 körül *Chronique rimée des Philipp Mousket au Tournai*, majd Adenet le Roi írt verses regényt Nagylábú Bertáról (*Berte aus grans piés*). Adenet egyébként Flandria grófja, Gui de Dampierre szolgálatában állt, szórakoztatóinak királyaként, innen a Roi, vagyis király mellékneve. Nagylábú Berta mondája szerint az az ember, aki Bertát Magyarországról Pippinhez kíséri, kicseréli a királynőt a saját lányára. Bertát az erdőbe viszik, hogy megöljék. Akiknek végre kellene hajtaniuk a parancsot, megkegyelmeznek neki. Berta egy ember házában él tovább, annak lányaival együtt. Később, mikor anyja eljön meglátogatni, felismeri, hogy a palotában élő nőnek nem nagy a lába, tehát nem lehet Berta. Nagy lábáról felismeri az igazi Bertát. Hogy Bertának nagy lába van, amögött talán a germán hitvilág egy nőalakja, Hattyúlábú Freya figurája rejlik. Egy másik magyarázat szerint Felső-Itáliában a 11-12. században élt egy Berta nevű jótekingy királyné, akit jótekingyságáról „gran pietá”-nak neveztek. Ezt érthették a franciában nagylábúnak „grans piés”.¹²

¹⁰ ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei*, 50. cap. Ford, és jegyzeteket írta VESZPRÉMY László, Budapest 1999. 42. 67. o. 293. jegyzet.;

¹¹ TÓTH Endre: *Szent Márton Sabariában és Pannoniában*

[http://hu.viasanctimartini.eu/cgi-](http://hu.viasanctimartini.eu/cgi-bin/via/index.cgi?view=ck&tID=700&nID=45009&nyelv=hu)

[bin/via/index.cgi?view=ck&tID=700&nID=45009&nyelv=hu](http://hu.viasanctimartini.eu/cgi-bin/via/index.cgi?view=ck&tID=700&nID=45009&nyelv=hu) (2014. április 7., 14:38:06)

¹² KIRÁLY 1929. 79–80.; CSERNUS 1999. 136.;

Pipin felesége „Eius sponsa fuit grandis pede nomine Berta: / Venit ab Ungaria, set Greca matre reperta, / Cesaris Eraclii filia namque fuit.” Gotifredi Viterbiensis, Pantheon, MGH SS. XXII. 206.

Berta mondájában szereplő görög vonatkozás – anyja Hérakleiosz császár lánya – arra is utalhat, hogy a korabeli nyugati gondolkodás összefüggésben látta a Magyarországot és a Bizánci Birodalmat.¹³ Nagy Károly édesanyja, – Bertrada – egyébként a kritikai történetírás szerint Heribert (laoni) grófnak a lánya volt, 725 körül született. Bertrada nagyanyja, az idősebb Bertrada alapította a prümi kolostort 721-ben.¹⁴

A magyar származásúvá tett hősök közt szerepel **Szent Honoratus**. Ő az 5. században élt. Monostort alapított Lérins szigetén, a Földközi-tengeren, majd Arles püspöke lett. Tanítványa, Arles-i Hilarius írt az életéről, de nem nevezte meg Honoratus hazáját. A 12-13. században latin nyelvű, regényes prózai életrajz készült róla. Ebben Honoratus apja Andrioc, a kunok fejedelme, Nicomedia királya, a konstantinápolyi császár, Leo öccse. 1300 körül Raimond Féraud provanszál nyelven versebe foglalta Honoratus történetét. Honoratus apja nála Andrioc, Magyarország királya és Kumánia hercege. A fiú neve eredetileg Andrioc, aki szarvast üldözve remetéket talál. Ők megismertetik a herceget a keresztény hittel. Az ifjú később maga is remete lesz, és fölveszi a Honoratus nevet.¹⁵ Szépen végigkövethető a hagyomány bővülése, valamint itt is kitűnik a magyar és a bizánci vonatkozás összekapcsolódása.

Kopasz Károlyról a 14. században keletkezett magyar vonatkozású alkotás (verses regénynek és chansos de geste-nek is tekintik). Eszerint Mélisant de Hongrie pogány király, **Kopasz Károly** (Charles le Chauve) néven francia király lesz. A fiát, Fülöpöt megvádolják, hogy meg akarta

„Mater enim eius Berta, cum esset filia filie imperatoris Eraclii, de genere imperatorum Romanorum, et Grecorum fuit...” Gotifredi Viterbiensis, *Speculum regum*, MGH SS. XXII, 21.

Marianne RUMPF: Berta, In: *Enzyklopädie des Märchens*, Bd. 2., Berlin, New York, 1979, Hrg. Kurt RAUKE, 155-162.; C. Cremonesi: BERTHA, In: *Lexikon des Mittelalters* I/10, München, Zürich 1980, 2022.;

Berta alakját kapcsolatba hozták a német mesevilág Perchta nevű figurájával. B. Kellner Perchtáról írt szócikkének jegyzetében olvasható gondolat szerint ez a Jakob Grimmre visszavezethető azonosítás nagyon spekulatív. Beate KELLNER: Perchta, In: *Enzyklopädie des Märchens*, Bd., 10. Berlin, New York, 2002. 721-727. 726. 4. jegyzet.

¹³ Stefan ALBRECHT: Das Griechische Projekt Andreas II, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 2. szám, 440–460. 445–446. http://www.militaria.hu/uploads/files/46222800_1380290527.pdf

¹⁴ E. HLAWITSCHKA: Bertrada. In: *Lexikon des Mittelalters* I/10. München, Zürich 1980. 2038.;Lásd még RUMPF szócikkét, RUMPF 1979.

¹⁵ SZ. JÓNÁS ILONA: *Szent Honoratus 13. századi verses legendája*. 293-309. In: *Uő: Sokszerű középkor. Természet, társadalom, kultúra.*, szerk. NAGY Balázs, NOVÁK Veronika. ; SZ. JÓNÁS Ilona: Az európai Szent István-kép kialakulása. In: *Uo.* 243–252. 250–251.; CSERNUS 1999. 137.

mérgezni apját. Fülöp ekkor Magyarországra jön. Megházasodik, fia születik, ő Dieudonné. Dieudonné felesége egy magyar úr lánya - Supplante - lesz. Az ő fiuk Dagobert király, aki új dinasztiát alapít. Dieudonné és felesége remeték lesznek, majd rablók áldozatává válnak. Haláluk után mindkettőjüket szentként tisztelik, Saint Honoré és Sainte Foi néven.¹⁶

Magyarország megítélésének pozitív fordulatában bizonyára szerepet játszott magyar szentek ismertté válása, köztük Szent Istváné és Szent Erzsébeté. III. Béla és Capet Margit házassága alapul szolgálhatott a franciaországi hősök magyar származásáról való mondáknak.¹⁷

Magyar származásúnak tartották a portugál királyi családot is. A dinasztia őse Henrik (**Dom Henrique**). VI. Alfonz (1072-1119), Kasztília királya az 1090-es években a muzulmánok elleni harchoz francia és burgund lovagokat hívott Hispániába. Köztük volt Henrik, I. Vilmos burgund gróf fia. Alfonz király hozzá adta a lányát, Terézt (Dona Tereza), és megtette a Mincho és Duoro folyók közti térség grófjává. Ez a terület a mai Portugália északi része. Henrik tehát a kasztíliai király vazallusa volt. Henrik fia, Alfonz Henrik később függetlenítette magát a kasztíliai uralom alól, és 1139-ben portugál királlyá emelkedett (1139-től, haláláig, 1185-ig király).¹⁸

Az 1690-ben keletkezett Monarquia Lusitana négy véleményt hoz Henrik eredetéről. Az egyik szerint Lotaringiából származott. A másik vélemény Rodrigo Ximenez de Rada, toledói érsek művére vezethető vissza, aki szerint Henrik „ex partis Besontinis” való. Ezt X. (Bölcs) Alfonz, 13. századi kasztíliai uralkodó saját történeti művében Bizáncként értelmezte. A harmadik vélemény ugyancsak Rodrigo Ximenez fenti szövegét értelmezi: a Besontinis szó eszerint a burgundi Besançon-ra vonatkozik. A Monarquia Lusitana más szerzőkkel együtt ezt a nézetet tartotta legvalószínűbbnek. A negyedik változat szerint Dom Henrique magyar volt.¹⁹

A kritikai történetírás szerint VI. Alfonz veje, Henrik burgundiai származású volt. Miért homályosulhatott el a mondában burgundiai származása? Rákóczi István ezt a későbbi portugál politika francia-ellenes irányával magyarázza. Amikor I. János (Dom João) 1385-ben trónra került, Kasztí-

¹⁶ CSERNUS 1999. 138–139.

¹⁷ SZ. JÓNÁS 293–294.

¹⁸ Peter BÁN: Additional Material to the Portugese cult of the Saint of the Arpad-Dynasty, In: *A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történettudományi Tanszékének Évkönyve*, 1988, 1. szám, 125-134.; 125-126.; RÁKÓCZI István: Egy történelmi tévedés anatómiája, In: *Magyar-portugál kapcsolatok*, Felelős szerk. RÓZSA Zoltán, összeállították LUKÁCS Laura, RÁKÓCZI István, Budapest 1987. 55-75. 68-69.

¹⁹ RÁKÓCZI 1987. 57-58.

lia-ellenes politikába kezdett. Mivel a kasztíliaiak a franciákkal álltak szövetségben, a portugál uralkodónak nem állt érdekében a franciaországi származtatás. (Ebben az időben folyik a százéves háború: a kasztíliaiak a franciákat támogatják, a portugál uralkodó az angolokkal működik együtt.) A magyarországi származtatás hagyománya Rákóczi István vizsgálódása szerint a 15. század elején alkotó Fernão Lopes művére vezethető vissza. Nála a magyar király elsőszülött fia Dom Henrique. Később Duarte Galvão (1446-1517) is beépítette a magyar hagyományt Alfonso Henriques tetteiről szóló művébe: nála Dom Henrique a magyar király második fia.²⁰

Fölmerül a kérdés: mért éppen Magyarországról származtatták királyuk őseit a portugál szerzők? Messze esik Portugáliától, a magyarok is harcoltak nem keresztény népekkel, tovább léteztek magyar-francia, magyar-burgund kapcsolatok, portugál királyfi Dom Pedro, I. János (Dom João) király negyedik fia harcolt Magyarországon a husziták és a török ellen.²¹ Bán Péter arra mutat rá, hogy az Árpád-ház és a Portugália burgundiai uralkodócsaládja valóban rokonságban állt egymással, hisz Dénes király felesége, Portugáliai Szent Erzsébet II. András magyar király dédunokája volt. Dénest azonban kiközösítette a pápa a templomos lovagrend feloszlatása miatt. A legenda csak akkor kristályosodott ki, amikor 1383-ban kihalt a valódi Burgund dinasztia. A trónra kerülő I. János törvénytelen fia volt Péter királynak, és felesége jogán uralkodott. Szüksége volt a legitímációra, és a szent uralkodóelődre.²²

Amikor Dom Henrique földi maradványait a Bragai katedrálisban helyezték nyugalomra, ezt írták a sírjára: „Dom Henriquenek emeltetett ez a sírbolt, aki Magyar Király fia, s Portugália grófja volt, akkor amikor e királyság és királyai még csak kezdetét vették.”²³

Magyar szempontból figyelemre méltó a portugál királyi családról 1530-1534 közt készült képes családfa. Mánuel király (1495-1521) második fia, Ferdinánd készítette. Damião de Gõi gyűjtött adatokat hozzá. Henriket Szent Istvántól, Magyarország királyától származtatja (El Rey Estevao de Vngria), de rajta vannak más, magyar történelemből ismert személyek is (Géza, Imre, Vazul, Péter). A családfa összeállítója nagyban építhetett a 14. századi magyar krónikaszerkesztés által közölt hagyo-

²⁰ RÁKÓCZI 1987. 62. 65-66.

²¹ RÁKÓCZI 1987. 70-73.; BÁN 1988. 125-134.;

²² BÁN 1988. 131.

²³ RÁKÓCZI 1987. 74.

mánya. A készítettő Ferdinánd infáns ugyanúgy második fiú volt, akár csak Dom Henriques.²⁴

A portugál királyi család magyar származáshagyománya bekerült a világirodalmi jelentőségű portugál eposzba is. Szerzője Luís de Camões, 16. századi költő. 1572-ben jelent meg eposza, *A lusiadák*. Hőse Vasco Da Gama, aki Afrika déli partját megkerülve elhajózik Indiába. Útja során Afrika partjainál Vasco Da Gama találkozik Melinde királyával, és elmeséli neki a portugál történelmet. Elbeszélésében megemlékezik róla, hogy Dom Henrique a magyar király második fia volt. „Közöttük Henrik (egy magyar királynak/ volt a második derék fia, mondják) / Portugáliát kapta, mely nem állt nagy / hírben még, nem volt nagyértékű jószág; / s még egy jeleként jóindulatának / a grófhhoz nőül adta Spanyolország / uralkodója Terézt is, a lányát, / hogy véle vegye át új tartományát.” A szöveg Duarte Galvão művére vezethető vissza.²⁵ Camões művének további versszaka is tartalmaz magyar vonatkozást. Itt a portugálok zászlaján levő ábrákat mutatja be Paulo da Gama az indiai Katuálnak. „Nézd ezt a zászlót, s az első királyok / dicső ősatyját látod festve rajta. / Mi magyarnak tekintjük őt, de mások / úgy vélik, hogy Lotharingia sarja.” Ez a gondolat André de Resende Vincentinus művében levő latin mondat szabad fordítása.²⁶

Érdemes megemlíteni egy másik – Camões-nál valamivel korábbi – 16. századi portugál művet is: João de Barros, *Crónica do Iperador Clarimundo*, mely 1520-ban jelent meg. Eszerint a portugál uralkodók Clarimundo leszármazottjai, Clarimundo pedig Budán töltötte ifjúkorát. A bevezető szerint a szerző magyarból fordította művét, bár arra is rámutat, hogy ismeretei nagy részét egy német nemestől, Carlim Delamor-tól szerezte.²⁷ Clarimundo tehát újabb példa a kalandos, mondaszerű magyar vonatkozásokra.

Nyugat-európai mondákban a magyarok eredetileg olyan formában jelennek meg, hogy pogány, gonosz oldal színét teszik még sötétebbé. Ebben szerepe van a magyar kalandozó hadjáratok és az első keresztes hadjárat idején történt összeütközések emlékének. A magyarság keresztény hitre térésével, a magyar szentek ismertté válásával valamint nyugat-európai és a magyar uralkodócsalád közötti házassági kapcsolatok hatására a ma-

²⁴BÁN 1988. 126-131.

²⁵Luís de CAMÕES: *A lusiadák*, Ford. HÁRS Ernő, Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 1997. III. ének, 25. stanza. RÁKÓCZY 1987. 57. (Melinde a mai Malindi, Kenyában. Lásd *A lusiadák* fenti kiadását, HÁRS Ernő és RÁKÓCZY István jegyzetei, 367. o. 57. jegyzet.

²⁶CAMÕES: *A lusiadák*, VIII. ének, 9. versszak, 392. o. 9. jegyzet; „Nostri historici, Pannoniae regis filium fuisse dicunt, Hispani Lotharingum faciunt.” RÁKÓCZY 1987. 59. o.

²⁷RÁKÓCZY 1987. 60-61.

gyarokról alkotott kép is megszépül. Szent Mártont, Szent Honoratust, Nagy Károlyt és a portugál uralkodócsaládot is magyar származásúnak tették meg a mondák és a legendák. Láthattuk, hogy ezeknek a hagyományoknak több esetben megvolt a valóságalapja: Szent Márton valóban Pannóniában, a későbbi Magyarország területén született; a portugál uralkodócsalád származtatása mögött ott állhattak a létező francia-magyar, burgund-magyar, portugál-magyar kapcsolatok, valamint Dom Pedro királyfi magyarországi szerepvállalása; Floire királyról és Szt. Honoratusról való elbeszélések mutathatják Bizánc és Magyarország közötti kapcsolatról való ismereteket. A fenti mondák, legendák példázzák, a középkori Magyar Királyság megbecsültségét Nyugat-Európa szemében.

A magyarság nevei (Vázlatos áttekintés)

Aki olvasta J. F. Cooper indiánregényeit, felfigyelhetett rá, hogy a főhősnek mindig más a neve.¹ Utalhat ez az egyén tulajdonságainak változására, és arra is, hogy mire figyelnek fel az őt megismerő különböző emberek. Nemcsak személyek, hanem népek történetében is megfigyelhetjük a névváltás jelenségét. Ha a magyar történelemről való forrásokat tanulmányozzuk, tapasztalhatjuk, hogy számos különböző név valószínűleg ugyanarra a népre, a magyarokra vonatkozik. A tartós önelnevezésnek fontos szerepe van abban, hogy egy embercsoportot egy népnek tekintsünk.² Érdekes tehát egy rövid fejezetet szánni a magyarság elnevezései-
nek is. Erről a témáról már Hóman Bálint is alapos tanulmányban értekezett, az utóbbi időkben Róna-Tas András szánt tartalmas könyvfejezetet ennek a kérdésnek. A következő fejezetben jórészt az ő munkájára támaszkodok. Róna-Tas rámutatott arra, hogy meg kell különböztetni egy nép önelnevezéseit és azokat a neveket, melyeket mások alkalmaztak rájuk. A magyarság esetében érdemes továbbá különbséget tenni a történelmileg hiteles és az irodalmi elnevezések között.³

Madzsgar

A Dzsajháni-hagyományból ismerhető a következő alak: M . dzs. g. r : Madzsgar:

Róna-Tas András arra mutat rá, hogy az „arabban a g betű (gain) csak egy kitett pontban különbözik az ʿain betűtől, mely egy sajátos, a torokban, a garatizom (farinx) segítségével képzett zöngés réshangot jelöl.” Akár *madzsaʿar*, *madzsʿar* olvasat is elképzelhető az arab írás szerint, „ha a g-re

¹ Hogy Cooper regényhőseinek soknevűsége összefüggésbe hozható az identitáskereséssel, arra Kovács Sándor előadása hívta fel a figyelmet.; Ehhez az összeállításához ismérő volt Dávid Lilla előadása, Varga Viktória ötletei.

² RÓNA-TAS András: A néppé válás az újabb kutatások tükrében. In: *Honfoglalás és néprajz*, Budapest 1997. 24-26. (RÓNA-TAS 1997. rövidítéssel továbbra is *A honfoglaló magyar nép* c. kötetét hivatkozom.)

³ HÓMAN Bálint: A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban, In: Uő: *Történetírás és forráskritika*, Máriabesnyő – Gödöllő 2003. 183–237. (Első kiadása a Történeti Szemle 1917 évfolyamában.) RÓNA-TAS 1997 209-212.;

kitett pont is feleslegesen került oda”. A madzsgar (madzsagar, *madzsa^car*) alak a „kazárok által a magyarok elnevezésére használt népnév arab rögzítése” lehet.⁴

Magyar

Vizsgálódásunk elején érdemes megemlékezni a Muajerisz nevű személyről, akivel a 6. századi Malálasz és a 9. századi Theophánész írásaiban találkozhatunk. Az elbeszélés szerint a „hunok” királya, Gordász keresztény hitre tért. Fivére, Muajerisz fellázadt ellene, és megölték Gordászt. A szövegben levő hunok valószínűleg az onogurok. Györffy György által szerkesztett szöveggyűjtemény jegyzete szerint további bizonyításra szorul, hogy Muajerisz neve kapcsolatba hozható-e a magyar népnévvel, Róna-Tas András pedig elutasítja az összefüggést Muajerisz és a magyar nép neve között. 587-ben említett Matzaron erőd Róna-Tas szerint szintén nem kapcsolható a magyar népnévvel.⁵

A magyar népnév első előfordulási közé tartozik egy görög eredetire visszavezethető szláv forrás: eszerint az „peonoknak nevezett ugorok (ugri) magukat *magernek* nevezik”. Moravcsik Gyula szerint a szláv szö-

⁴ Dzsajhání hagyomány. In: *A honfoglalás korának írott forrásai*, Szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged 1995. 29–48.; RÓNA-TAS 1997. 227–229. 237–238. (Továbbiakban RÓNA-TAS 1997.)

⁵ Malálasz és Theophánisz, ford. Moravcsik Gyula, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, 53. jegyzeteket lásd 270–271.;

MORAVCSIK Gyula: Muagerisz király, *Magyar Nyelv* 23 (1927) 258–271. Moravcsik szerint Muagerisz kutrigurok királya volt, és neve a Megyer törzs nevével azonos.; RÓNA-TAS 1997. 230.

Bendefy szövegértelmezése szerint Chorenei Mózes „Arménia földrajza” c. művében kum-, vagy kuma-magyarokól ír, a név „Kud- vagy Guda-Makarok” olvasata szerinte téves olvasat. Ez alapján Bendefy az 5. századra teszi a magyar népnév első említését. (BENDEFY 1942. 31.) Paulik Ágnes újabban kiadta az örmény földrajzi munka steppetörténeti részeit. Szerinte „úgy tűnik, a 7. században íródott” a forrás, „ebből a korból pedig egyedül” Ananias Sirakaciról tudható, hogy felkészültsége és érdeklődése alapján ilyen művet írhatott. Paulik kiadásában szerepel a *gudamakar* népnév (45. o.), de nem értelmezi, hogy kik ők. PAULIK Ágnes: „A világ bemutatása”. Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről, In: *Források a magyar történelem ismeretéhez*, Szerk. RÓNA-TAS András, Bp. 2001. 28–68.

Lásd még: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*, I/2. Szerk. Hajdú Péter, Kristó Gyula, Róna-Tas András, Budapest 1976. 267. A vonatkozó rész Schütz Ödön munkája.

veg 12. századi görög eredetire vezethető vissza.⁶ Anonymusnál: többször is előfordul a „magyar” szó különféle formákban: moger, dentumoger, hetumoger, sobamogera.

Bíborbanszületett Konstantinnál A birodalom kormányzásáról néven ismert művében felsorolja a magyar törzsneveket: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.⁷ Feltűnő, hogy a magyar források nem szólnak ezekről a törzsekről. Emléküket a Kárpát-medencében településnevek őrzik. A megyer: megerész név Róna-Tas András szerint mejerisznek ejtendő, de hozzáteszi, hogy j sok esetben dzs.⁸

Reguly Antal 1841-ben mutatott rá arra, hogy a *magyar* népnév előtagja a vogulok önelnevezéséhez hasonló. Vogul önelnevezés *manys* (**mancsa*) alakra vezethető vissza. A magyar szó előtagja, 'mancs', egy értelmezés szerint embert jelenthet. Iráni eredetű lehet, manu = ember. Gulya János szerint a manu nem egyszerűen ember, hanem az égi, isteni hatalommal szemben álló ember.⁹ A magyar népnév második tagja, az –er, –eri férfit jelenthet. Róna-Tas szerint az-er elem nem török eredetű, finnugor szóként értelmezi, nézete szerint egy *er* nevű népre vezethető vissza. „A népnév mai alakja *ar*, ma így hívják az udmurtokat a tatárok, csuvasok, valamint a cseremiszek.” Nézete szerint a manyscsa és az er ugor csoportok egyesüléséből jött létre a magyarság.¹⁰

Bertha Árpád elmélete szerint a *madzser* a bandzser, bancser névből eredhet. A 10. sz. elején Tabari említ egy népnevet, mely ilyesféleképp

⁶ *magarě* többes szám, RÓNA-TAS 1997. 230.;

MORAVCSIK Gyula: Görögnyelvű monostorok Szent István korában, In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I. kötet*, szerk. SERÉDI Jusztinián, Budapest 1938, 387-422. 399-400.; THALLÓCZY Lajos: Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon, *Századok* 30 (1896) 199-206.; Elbeszélés a latinokról. 15. századi gyűjtemény. Ford. FERINCZ István, In: *A honfoglalás korán ak írott forrásai*, Szerk. Kristó Gyula, Szeged 1995. (A szláv szövegeket gondozat H. Tóth Imre.) 178-179.;

Megemlítendő még a Mogurdi személynév, mely „egy 1086-os oklevél 1130 és 1140 között készült másolatban” maradt fenn, de Róna-Tas András szerint nem valószínű, hogy a magyar népnévvel kapcsolatba hozható. RÓNA-TAS 1997. 230.

⁷ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: *A birodalom kormányzásáról*. Ford. MORAVCSIK Gyula, Budapest 2003.

40. cap. 174/175. o.

⁸ RÓNA-TAS 1997. 236.

⁹ GULYA JÁNOS: A magyarok önelnevezésének eredete, In: *Honfoglalás és nyelvészet*, Szerk. KOVÁCS László, VESZPRÉMY László, Budapest 1997. 85-97.; RÓNA-TAS 1997. 234.

¹⁰ RÓNA-TAS 1997. 235. 237. 246.

oldható fel. Bertha a bandzser nevet törökből magyarázza, „fő hely” a jelentése.¹¹

Németh Gyula 1930-ban megjelentetett elmélete szerint a következő a törzsnevek ejléntése: Nyék: sövény; Megyer: *Mańs-Ember*; Kürt: *Hótorlasz*; Gyarmat: *Feltartóztathatatlan*; Tarján: *Alkirály*; Jenő: *Miniszter*; Kér: *Óriás*; Keszi: *Töredék*¹² Más magyarázat is létezik azonban. Bertha Á.: elmélete szerint a törzsek nevének jelentése a törzsek elhelyezkedésével függ össze.¹³

Szavartoi aszfaloi

Bíborbanszületett Konstantin A birodalom kormányzásáról (De administrando imperio, DAI) műve szerint a magyarokat (türköket) korábban szavartoi aszphaloi néven nevezték.¹⁴ Az *aszphaloi* szó értelmezhető görögből „erős, szilárd, biztos” jelentéssel, de léteznek más értelmezések is. Konstantin másik művében, a De Ceremoniis-ban említi a Σερβότιοι népet, ez a szóalak azonban különbözik a DAI-ban közölt Σάβαρτοι formától. Muszlim források szerint 750 körül jelen volt a Kaukázusban egy sāwurdīya nevű nép, örmény forrásokban pedig 850 körül megjelenik a sevordik’ nép. Róna-Tas András rámutat egy Kairóban előkerült héber levélre. Ez az ún. „kijevi levél” említi egy Szimszon Jehudah nevű embert, akit szavartinak nevez a levél.¹⁵

¹¹ BERTHA Árpád: Eltéő nézetek a magyar tözsnevek eredetéről, In: *Honfoglalás és nyelvészet*, 211–219. 216–218.

¹² NÉMETH Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Budapest 1991. Közzéteszi BERTHA Árpád.

¹³ BERTHA 1997. 211–219.

¹⁴ Konstantin: 38. cap. (170/171. o.)

¹⁵ RÓNA-TAS 1997. 221-223. 325.; Lásd még ZIMONYI István: A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében, 2012. http://real-d.mtak.hu/597/7/dc_500_12_doktori_mu.pdf. 121-122. 140-179. Konstantin szerint a savartoi nép egy része Perzsia vidékére költözik. Zimonyi rámutat arra, hogy kétséges, mit jelentett Perzsia Konstantinnál, és ez kétségesse teszi azt is, hogy kereshetjük-e a Kaukázus táján a savartoi népet.

Türk

A történelmi türkök 552 és 740 körül játszanak fontos szerepet Belső Ázsiában. Írásbeliségükről tanúskodnak az orkhoni feliratok.¹⁶

Bizánci szerzők türknek szokták nevezni a magyarokat. Hispániai arab szerzőnél (Ibn Hajján) is megvan ez az elnevezés, talán hispániai muszlimok és Bizánc kapcsolatával magyarázható.¹⁷

Liudprand, cremonai püspök *Antapodosis* c. művében a Turc nevet is használja a magyarokra. Liudprand is járt Bizáncban, lehetséges, hogy bizánci hatásra használja ezt az elnevezést.¹⁸

A tihanyi apátság alapítólevelében (1055) egy tavat hívnak így: turku.¹⁹

Ungri, Hungarus

Az a névváltozat, amellyel külföldi nyelvekben a magyarokat illetik, az onogur névből származhat, melynek jelentése 10 ogur. Szláv közvetítéssel kerül a németekhez. A h-kezdőbetűs változat a franciáknál jelenhetett meg. Latinból átvett szavak elején a franciák gyakran nem ejtenek h-t, de írják. Előfordul, hogy átvett szavak esetében, ahol eredetileg nem írtak h-kezdőbetűt, a francia ír h-t, de nem ejti. Ez történhetett a magyar népnév-nél is. Reginónál, a Dado-levelben (Hungri), az itáliai Liudprandnál is található h-s alak.²⁰

A Hungri és Hungarus névalak mondákkal is összefügg. A bibliai személytől való eredeztetést tárgyaló fejezetben szóltunk már az ún. Dado levelről. A levél szerzője fejtegeti, hogy az újonnan rájuk tört népet azért hívják Hungri-nak, mert éhínség miatt kellett elhagyniuk régi hazájukat.

¹⁶ Lásd *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. Györffy György, Bp. 2002. 55-77. Kakukk Zsuzsa fordításában.

¹⁷ Elter István: A magyarok elnevezései arab forrásokban. In *Honfoglalás és nyelvészet*. 1997. 99–103. 100–101.

¹⁸ LIUDPRAND: *Antapodosis* II. 26. cap. In: Cremonai Liudprand történeti művei. Jurkovich Emil, Gombos F. Albin és Gaál Lajos fordításai t felhasználva fordította: Süttő Szilárd. In: Peter Classen – Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Budapest 2005. 365.

¹⁹ ZELLIGER Erzsébet: A Tihanyi Alapítólevel. *Pannonhalma* 2005. C/6.

²⁰ RÓNA-TAS 1997. 217–219.; A dánok és svédek egyébként német közvetítés folytán a h nélküli alakot használják (Ungarer, Ungrare), az angolok és spanyolok a h kezdőnaggal ellátott alakot (Hungarian, Hungaro). A holland nyelv a francia és a német hatásnak is ki van téve, ezzel magyarázható, hogy a hollandok mindkét alakot használták (Onger, Honger > Hongaar). HÓMAN 2003 (1917) 191.

Anonymus szerint a „hunugari” nevet Hung váráról kapták, amit elfoglaltak, Kézai Simon szerint a Hung folyóról.²¹

A 11. századi al-Bakrī művében *unquluš* alakban fordul elő a magyarok neve, mely a magyar népnév Andalúziában használt formája lehetett.²²

György szerzetes folytatója: 10. sz. 60-ad éveiben, görögül írt mű. Három néven is nevezi a magyarokat: **türkök, hunok és ungrok**. A madeónok elleni harc, mellyel kapcsolatban említi őket, 836-838 körül játszódott. Ez a magyarság első ismert szereplése. (A Mitrofán-prológ szerint 811-ben a bolgárok oldalán harcolt egy nép a bizánciak ellen. Király Péter ezt a népet magyarnak tekinti, Szádeczky-Kardoss Samu avarnak. Lehetséges, hogy ez a magyarok első ismert szereplése, de nem biztos.)²³

A bibliai személytől való eredeztetés hagyományát tárgyaló fejezetben szóltunk már arról a héber nyelvű munkáról, mely Szefer Joszippon néven ismeretes, és a 10. század közepén készült, Itáliában. Togarma fia között számon tart egy ugr nevű népet, ez a név minden bizonnyal magyarokat jelöli.

862-ben bukkannak fel a magyarok Ungri néven a St. Bertini évkönyvben. Már a 8. században is előfordulnak azonban Ungarus, Hungarus személynévek. (Sankt Gallen-i, weissenburgi forrásokban.) Figyelemre méltó, hogy személynévekről van szó. 860 körül Német Lajos oklevele említi *marcha uuangariorum*-ot, a Dunántúl nyugati határán. Itt onugurokra vonatkozhat a szöveg (onogurok határa).²⁴

madzsúsz

Al-Udzrí, 11. századi hispániai muszlim szerző nevezi így a magyarokat. 844-ben Hispániát támadó vikingeket is így nevezték. A szó óperzsa szóra vezethető vissza: mágus-t jelent. Elter István szerint egy időben a

²¹ Anonymus *Gesta Hungarorum*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS Dezső. Budapest 1975. 13. cap.; Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Fordította: Bollók János. Osiris, Budapest 1999. 25. cap.; Simonis de Keza, 25. cap. *SRH* I. 165.

²² ZIMONYI 2012. 178.

²³ György barát krónikájának folytatása, ford. MORAVCSIK Gyula, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, Kortársak és krónikások híradásai. Szerk. Györffy György. Budapest 2002. 102–105. 103.

²⁴ KIRÁLY Péter: A magyarok elnevezései a korai európai forrásokban. In: *Honfoglalás és nyelvészet*, 111–118. Ehhez kapcsolódóan lásd még László Gyula: *A „kettős honfoglalás”*, Budapest 1978. Kritikájaként lásd: Kristó Gyula: *A kettős honfoglalás elméletéről*. *História*, 5 (1983) 1. szám, 26–27.

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1983-01/historia-1983-01-kettos>

zoroaszterhívők neve, majd azokra használták, akik nem muszlimok, nem zsidók, nem keresztények, tehát muszlim szempontból pogányok.²⁵

baskír (basgird)

A név Maszúdi művében is jelen van.²⁶ A 12. századi hispániai mór utazó, Abu-Hámid al-Garnáti művében is hasonló alakban (basgird) említi a kárpát-medencei magyarokat.²⁷ 13. századi útleírásokban a keleti Magyarországra vonatkoztatva is találkozunk Baskíria nevével. A Plano Carpini-ből száramzó Johannes a pápa követeként kereste fel a mongol Güjük kánt. Carpini szerint Baskíria azonos Nagy Magyarországgal.²⁸ Hasonlóképpen ír Willelmus Rubruk, aki ugyancsak járt a mongolok birodalmában – ő Mengü kánnál, és IX. Lajos, francia királynak írta meg úti beszámolóját.²⁹ Róna-Tas András arra figyelmeztet, hogy a mai baskírok hagyományai, családfái „legjobb esetben is csak a mongol korig nyúlnak vissza. A XIV-XV. századtól kezdve azután jól figyelemmel tudjuk kísérni vándorlásaikat, a területükre bevándorló más törzseket, kapcsolataikat.”³⁰

avar

Fuldai évkönyv a 9. sz. végén avarokkal azonosítja a magyarokat: „Avari, qui dicuntur Ungari”.³¹ Amint azt a hun-hagyományról szóló fejezetben már vázoltam, a 10. században Widukindnél is megjelenik a hunok, ava-

²⁵ ELTER 1997. 99–103.101–102.

²⁶ *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged 1999. 53. 58. (Ford: Czeplédi Károly, Kmoskó Mihály.)

²⁷ *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában : 1131-1153* / közzétette: O. G. BOLSAKOV, A. L. MONGAJT. Arab nyelvből ford. IVÁNYI Tamás ; jegyz. kieg. CZEGLÉDY Károly. – Budapest, Gondolat, 1985. 55–66.; RÓNA-TAS 1997. 224–225.

²⁸ Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. Ford. Gy. Ruitz Izabella. VII./9. VIII./20. In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*, Szerk. GYÖRFFY György, Budapest 1986. 141. 163. o.;Carpiniról lásd fenti kötet 411.

²⁹ V./5.; „Innen, Baskíria tartományából jöttek a hunok, akiket később magyaroknak neveztek, s ezért hívják Nagy-Magyarországnak.” XXI. 2.; „Baskíria, azaz Nagy-Magyarország” Rubruk útleírása 1255-ből. Ford. Gy. RUITZ Izabella. In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése.*, 216. 259. 313. Rubrukról lásd GYÖRFFY Gy. bevezető szövegét: 55–57. 438–439.

³⁰ RÓNA-TAS 1997. 223–224.

³¹ KULCSÁR 1987–1988. 527.

rok és magyarok közti folytonosság gondolata. Avarok a 9. század második felében még éltek a Kárpát-medencében.³² Talán a kései avarok is részt vettek a magyarság kialakulásának folyamatában?

Figyelemre méltó László Gyula egy felvetése: „... forrásaink fordításakor ne egységesítsük „magyar”-ra a különböző népneveket, hanem hagyjuk meg ungrnak, türknek, magyarnak, baskírnak, szavárdnak, ahogy éppen a forrásokban található, mert nem bizonyos, hogy e népnevek mind egyetlen népre, a „magyarra” vonatkoznak, az bizonyos, hogy ezekből lesz a magyar nemzet, de hogy mikor és hogyan, az külön történeti kérdés.”³³

Egyéb nevek

Parthusoknak nevezte a magyarokat a *Carmen de bello saxonico* szerzője. A szöveg 1075/1076 telén keletkezett, IV. Henrik királynak a szászokkal 1073 és 1075 közt való konfliktusáról szól.³⁴

Az 1100 körül alkotó Flavigny-i Hugó (Hugo Flaviniacensis) egy helyen a **szaracénokkal** azonosítja a magyarokat: A 917. évnél írja, hogy Rudolf király lett, majd uralmának 21. évében megölték a magyarok: „*Rodulfus rex. constitutus est, et 21. regni sui anno ab Ungaris id est Sarracenis interfectus est*”. 899-nél különbséget tesz a két nép között: „*Ungari ab aquilone, Sarraceni a meridie et finibus Hispaniae prorumpentes*.” Hugó forrásában talán agarenusokról volt szó, amit ő szaracénokként értelmzett.³⁵

Anna Komnéné, bizánci császárlány apjának állít emléket Alexiász című művében. Archaizáló a népneveket használ. A keresztes sereget kel-

³² A forrás, a *Conversio* a 870-es évek elején keletkezett, és hunok fennmaradásáról szól a pannóniai részekben. Róna-Tas rámutat arra, hogy a szöveg szóhasználata szerint a hunokon itt avarok értendők. RÓNA-TAS 1997. 254. Lásd még: A Bajorok és Karantánok megtérése, In: *Források Salzburg kora középkori történetéből*, ford. jegyz, előszó, bev. NÓTÁRI Tamás, 2005. 177–200. 182.

³³ LÁSZLÓ 1978. 180–181.

³⁴ *Carmen de bello Saxonico*, Lib. I. Ed. O. HODER-EGGER, In: *MGH*, Scriptorum (Folio), XV, 2. Hannover, 1888. 1230.; T. STRUVE: *Carmen de bello Saxonico*, In: *Lexikon des Mittelalters*, II/7. München, Zürich 1983. 1510; HÓMAN 2003 (1917) 186. 221.

³⁵ *Chronicon Hugonis monachi Virdunensis et Divionensis, abbatiss Flaviniacensis*, Lib. I. In: *MGH*, Scriptorum (Folio), VIII, Ed. G. H. PERTZ, Hannover, 1848, 357.; HÓMAN 2003 (1917) 186. 221.; KULCSÁR 1987–1988. 529–530.

táknak mondja, de pl. gétákat is szerepeltet. **Dáknak** nevez egy népet, amik alatt valószínűleg a magyarokat érthetjük.³⁶

A fentieken kívül számos más nép nevéként is szerepelnek magyarok: ilyen a szkíta; hun; agarénus; paion; szarmata; jazig; gepida; géta; masszagéta.³⁷

Áttekintésünkben láthattuk, hogy a magyarokra különböző források mennyi eltérő nevet használtak. Önellenvezésként a „magyar” honosodott meg, külföldiek ajkán pedig az Ungar, Hungarus alakok változatai terjedtek el leginkább. A magyarokra használt számos név közül bizonyos esetekben régi népek nevét vonatkoztatták népünkre. Egyes esetekben elképzelhető, hogy – miként László Gyula felveti - olyan nép emlékét őrzik a magyarokra használt nevek, melyek részt vehetett a magyar nép kialakulásában.

Feladat, érdekesség:

Honnan ered az emberevő szörny neve a francia mesékben

Eckhardt Sándor szerint? És honnan nem?

Eckhardt Sándor: Az emberevő magyarok meséje, Magyar

Nyelv 23 (1927) 246-258.

³⁶ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, szerk. MORAVCSIK Gyula. 1988. 103–105.

³⁷ RÓNA-TAS 1997. 238–239.

Távolról jött népek kettős ábrázolása. János pap népe

Különleges népek ábrázolásánál visszatérő fordulat, hogy előbb rokon-szenvesen, majd taszítóan mutatják be őket. Ezt figyelhetjük meg a szkíták, a tatárok és a cigányok ábrázolásánál is.

A szkítákról szóló fejezetben már szoltunk a „kettős” szkítaképről: előbb eszményi, igazságos embereknek, majd elképesztően vadnak, emberevőnek festik le őket különböző szövegek pl. Ambrosiaster, Exordia Scythica, valamint Béla király névtelen jegyzője. Hasonló kettősséget fedezhetünk föl a 12-13. századi szerzőknél a keleti nomádok ábrázolásakor.

Freisingi Ottó krónikájában leírja a szíriai Gabala püspökének, Hugónak beszámolóját. Eszerint egy bizonyos János nevű király és pap, aki nesztoriánus keresztény volt, és népével együtt „Perzsián és Arménián túl kelet legszélén lakozott”, megtámadta a perzsák és médek királyát, a Samiárd testvéreket, és elfoglalta fővárosukat, Ekbatánát. Az elbeszélés szerint János pap az Evangéliumban említett napkeleti mágusok leszármazottja volt. El akart jutni Jeruzsálembe, de nem sikerült, meg nem tudott átkelni a Tigris folyón.¹ Gabala (Dzebal) püspöke 1145-ben jelent meg III. Eugén pápa előtt Viterbóban, akkor hallhatták tőle a fenti híreket. János pap hadi sikereiről való hírnek megvolt a történelmi alapja. Jelü-Tasi, a karakitaj nép vezére 1141-ben Szamarkandról északra legyőzte a szeldzsuk török Szalandzsar szultán seregét. Jelü-Tasi megdöntötte a szeldzsuk törökök Karahánida birodalmát, és megalapította a karakitaj birodalmat. Tehát Jelü-Tasi lehetett a nyugati forrásban felbukkanó János pap megfelelője, Szalandzsar szultán pedig a Samiárd testvéreké. Gebala püspökének beszámolója szerint János pap nesztoriánus keresztény. A nesztoriazmus valóban jelent volt Belső-Ázsiában. Maga Jelü-Tasi és a karakitajok ugyan nem voltak keresztények, birodalmukban azonban éltek keresztények, így a najmanok és a kereitek.²

¹ Freisingi Ottó: VII. könyv, 33. fejezet, 360-361.; GYÖRFFY György: Napkelet fölfedezése, In: *Julianus barát és a Napkelet fölfedezése*, szerk. GYÖRFFY György, Bp. 1986. 9. ;Denis SINOR: The Mongols and Western Europe, In: *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, London 1977, 513-544. 516-517; GOMBOCZ 161-162; Axel KLOPPROGGE: Ursprung und Ausprägung des abendländischen Mongolenbildes im 13. Jahrhundert: ein Versuch zur Ideengeschichte des Mittelalters. Asiatische Forschungen 122, Wiesbaden 1993. 72-73.

² GYÖRFFY, Napkelet fölfedezése, 9-11.; VÁSÁRY 2003. 121. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/regi-belso-azsia/ch04s03.html>

1221-ben, a keresztes hadjáratok során kelt szárnyra a hír, hogy János pap utóda, Dávid király megtámadta a muzulmánokat, és kelet felől készül felszabadítani a Szentföldet. Akit Dáviddal azonosíthattak, bizonyára a mongol uralkodó Dzsingisz kán (Temüdzsin) lehetett. A mongolok 1219-ben valóban megdöntöttek egy jelentős muszlim államot, a Horezmi Birodalmat. Pelagius bíboros és Vitry Jakab püspök levelei révén elterjedt a hír Európában Dávid királyról. A keresztesek számára is reményt jelenthetett a távoli szövetségesbe vetett remény. 1221-ben Vitry Jakab azt hirdette Damietta körüli kereszteseknek, hogy a „két India királya”, Dávid a keresztesek segítségére siet majd, és legyőzi a szaracénokat.³ Vitry Jakabnak Dávid királyról való ismeretei egy olyan műre vezethetők vissza, mely eredetileg arabul készült, majd franciára, végül latinra fordították: *Relatio de Davide rege Tartarorum Christiano*.⁴

Riccardo de San Germano a következőképp ír az 1223. évnél: „A magyar király követei révén figyelmeztette a pápát, hogy egy bizonyos Dávid király, akit a köznép János papként emleget, embereinek korlátlan sokaságával orosz földre jött.”⁵ Itt felismerhető az 1220-as évek elején zajló mongol hadjárat emléke. Dávidot és János papot ez a hagyomány egy személynek tekinti.

Albericus, Trois-Fontaines-i ciszterci szerzetes is ír János papról és Dávid királyról. Évkönyvében az 1165-évnél írja, hogy János pap, az indiaiak királya leveleket küldött különböző keresztény uralkodóknak, különösen Mánuel és Frigyes császároknak.⁶ Az 1221-es évnél már támadó hadjáratról olvashatunk: János pap, akit Dávid királynak neveztek, megtámadta Perzsiát. Albericus szerint olyan hír is érkezett Franciaországba, hogy Dávid király vagy a fia megtámadta Kumániát, mely Magyarországon túl fekszik a rusz területeken. Sokakat megölt a ruszok és a prutánok közül, és elpusztította Tornax városát. Albericus szerint sok hihetetlen

Sinor szerint viszonylag kevés jelentősége van annak, hogy a karakiájok győzelme adta-e a történelmi alapot a János-pap mondához. SINOR 1977. 517.

³ SINOR 1977. 517; Uő: A mongolok nyugaton, In: *Tatárjárás*, Szerk. NAGY Balázs, Bp. 2003. 311–338. 313, jegyzetek a 335. o-n. Sinor Axel KLOPPROGGE fent hivatkozott könyvét jelöli meg továbbvezető irodalomként.

⁴ SINOR 1977. 517.

⁵ SINOR 2003. 313.

⁶ *Chronica Alberici monachi trium fontium*, Ed. P. Scheffer-Boichorst, *MGH. Scriptores* (Fol.). 23. Vol.. Ed. G. H. PERTZ, Hamnnoverae 1874. 848. KLOPPROGGE 1993. 90. János pap levelét Klopprogge részletesen elemzi. Kiadása, melyre Klopprogge hivatkozik: Friedrich Zarncke: *Der Priester Johannes. Erste Abhandlung: Abhandlungen der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften Bd.7, Leipzig 1879. 827-1030.; Zweite Abh. ebd. Bd. 8. Leipzig 1878. 1–86. I. 872–934.*

dolgot mondanak Dávid királyról, amit azonban csak kevesen fogadnak el. „mondják ugyanis némelyek, hogy se nem keresztények, se nem szaracénok.”⁷ Albericus szavaiban tehát már fölsejlik a reményt keltő hírek mögött rejtőző valóság: a gyors sikereket elérő keleti nagyhatalom talán nem is keresztény. Albericus azonban úgy tűnik, nem támogatja ezt a véleményt. Az 1222. évnél Dávid király népének visszavonulásáról ír. Itt már azt is megjegyzi, hogy a magyarok és a kunok tatároknak nevezik Dávid király seregét. Amint ezek a tatárok meghallották Damietta elestének hírét, és a tenger szigetein át visszatértek hazájukba.⁸

A kezdeti remények után a nyugati világnak szembesülnie kellett azzal, hogy a mongolok pusztító és hódító céllal lépnek fel a keresztény területekkel szemben.⁹ Albericusnál az 1237. évnél olyan elbeszélést találunk, mely igyekszik összeegyeztetni a derék János papról szóló mondát a pusztító mongolok valóságával. *„Ebben az időben ugyanis a tatárok, egy bizonyos barbár nép, János pap hatalma alatt éltek. Mikor János pap a médek és a perzsák elleni háborújában segítségül hívta őket, látták, hogy ők az erősebbek, ezért János papot megölték, és országának nagy részét elfog-*

⁷ Annos 1221. Hic scribit summus pontifex Honorius omnibus archiepiscopis Galliarum, cardinalem Pelagium scripsisse a partibus transmarinis, quod rex David, qui presbiter Iohannes appellatur, vir timens Deum, in manu potenti Persidem ingressus et soldano Persidis bello campestri devicto terram eius per 24 dietas invadens et occupans in ea tenet quamplures munitas civitates et castra; in isto quoque anno nunciatum est in Francia, quod idem rex David vel eius, ut quidam dicebant, filius iam venerat in Comaniam, que est ultra Hungariam et in partibus Russie. Ubi quasdam terras incredulorum destruxit et maxime Cumanorum, et habuit ibi fortissimum bellum per menses 5; de Russis etiam sibi resistentibus multa milia, de Prutenis quoque paganis absque numero interfecit; et quod magna civitas Tornax, id est Ornacia, ab eis destructa est, ad quam mercatores de longinquis partibus ibant; et ferebatur, quod in exercitu eorum erant 40 reges, archiepiscopi vel episcopi 60; et moratus est idem rex David circa partes illas fere per biennium; et multa alia de eis incredibilia sunt dicta sed hec pauca sufficiunt; dicunt enim quidam, quod neque christiani sunt, neque Sarraceni.” ALBERICUS 911.

GYÖRFFY, Napkelet fölfedezése, 20. 23-24.; SINOR 2003. 313.

⁸ „Supra dictus rex David et exercitus eius quos Hungari et Cumani Tartaros vocabant – et adhuc sequaces eorum in partibus transmarinis Tartar cognominantur. – cum audissent Damietam esse perditam, per insulas maris prout melius potuerunt in patriam suam recesserunt et tota fama que de illis sparsa fuit in brevi evanuit.” Albericus, 912.; SINOR 2003. 313.

⁹ Berend Nóra: A kereszténység kapujában, Máriabesnyő 2012. 59. A 76. o-n további irodalmakra hivatkozva.

lalták. Ezért királyt állítottak maguk fölé, mintha ő volna János pap, és ez időtől fogva sok rosszat követtek el a földön."¹⁰

Albericuséhoz hasonló gondolatokat találunk a 14. századi Andrea Dandolo, velencei krónikásnál is: „*Régen, amikor a tatárok az indiaiak fennhatósága alatt éltek, Csingisz tanácsára fellázadtak az indus királynak, János papnak Dávid nevű fia ellen, akit elfogtak, az országát pedig elfoglalták. A királyt aztán kivégezték, ...*”.¹¹

Lássuk azoknak a véleményét, akik maguk is jártak keleten mongol uralkodóknál. Plano Carpini, a pápa követe 1247-ben írta jelentését a tatárok földjén tett útjáról. János papot Nagy-India uralkodójaként, és a tatárok ellenfeleként szerepelteti. Leírja furfangos hadicselét, mellyel sikerült legyőznie az ellene küldött tatár sereget.¹² Willelmus Rubruk ugyancsak járt a tatárok földjén, 1255-ből való a beszámolója. Ő már több kritikával állt hozzá a János papról szóló mondáéhoz: „*E havasok között egy síkságon élt egy nesztoriánus, nagy hatalmú pásztor, és ura a najmannak mondott népnek, mely nesztoriánus keresztény volt. Gürkán halálával ez a nesztoriánus megtette magát királynak, a nesztoriánusok János királynak nevezték, és tízszerre annyit híreszteltek róla, mint amennyi az igazság. ...Én áthaladtam a legelőin, de néhány nesztoriánus kivételével senki semmit nem tudott felőle.*”¹³ A monda elemei Rubruknál is jelen vannak, de ott van nála a mondában való kétkedés és a saját tapasztalatának hangsúlyozása is. Láthattuk, hogy Rubruk úti beszámolója után, a 14. században még továbbra is élt az a felfogás, hogy a tatárok fellázadtak János pap fia, Dávid ellen.

A 16-17. századi forrásokban a cigányokról is tapasztalhatjuk a fentiekhez hasonló kettős képet.¹⁴ Különleges népek - szkíták, tatárok, cigányok - előbb rokonszenves majd taszító bemutatása tehát visszatérő motívum a középkori, kora újkori szerzők műveiben.

¹⁰ ALBERICUS monachus Trium Fontium, Krónika a város alapításáról egyészen az 1241. esztendőig, 1237-1239 (részlet), Ford. CSONKA Ferenc, In: *Tatárjárás*, Szerk. NAGY Balázs, Bp. 2003. 38.; *Chronica Alberici monachi trium fontium*, MGH. Scriptores (Fol.). 23. Vol. 942.

¹¹ ANDREA DANDOLO: Velencei krónika Szent Márk püspökségétől 1342-ig (részletek), Ford. CSONKA Ferenc, In: *Tatárjárás*, 39.

¹² PLANO CARPINI, V. cap. 117. o.

¹³ RUBRUK XVII. 243-244. Röviden János pap népeként említi a najmanokat a XXVII. fejezetben, 279. o.

¹⁴ Sir Angus FRASER: *A cigányok*, Budapest 2000, 95.

Magyarok a Kárpát-medencén kívül

A közösségtudat erejét mutatja, hogy egymástól távolra került népcsoportok, népiüktől messzire szakadt emberek megőrzik az egy néphez való tartozás tudatát. Arra is érdemes odafigyelni, hogy a népétől távol került embereket mely néven nevezi a környezetük. Ebben a fejezetben olyan személyekkel, embercsoportokkal foglalkozunk, akik a középkori Magyar Királyság területétől távol éltek, de a források magyarként tartják őket számon.

A „kalandozó” hadjáratok korából vannak rá adataink, hogy foglyul esett magyar harcosok külföldön találtak új hazára. Erről tanúskodik Ekkehard, a Sankt Gallen-i szerzetes krónikája. Ekkehard a Sankt Gallen-i monostor történetéről írt krónikát. Elbeszélte a magyarok Sankt Gallen-i támadásának esetét is, mely 926-ban történt. Ebben az elbeszélésben szerepel Heribald, a együgyű szerzetes, aki nem menekült el a magyarok közeledténél hírére. A magyarok, amikor rátaláltak, ütötték ugyan, de borral is itatták. A közeli erődöt az elbeszélés szerint sikertelenül támadták a kalandozók. Egyikük sebesülten foglyul esett. A forrás szerint: „A magyar megkeresztelkedett, megnősült, fiai születtek.”¹ A mai Svájc területéről tehát van adatunk olyan kalandozó magyarra, aki a hadjáratok során külföldön maradt.

Calabriából, Dél-Itáliából, 1050-ből van adat egy Ungros nevű emberre. Rhégion (Reggio di Calabria) metropolis brebionja, vagyis a metropolis fennhatósága alá tartozó intézmények javairól való nyilvántartás említi meg őt. A nyilvántartás felsorolja a Negyven Szentekről elnevezett öregek otthonának földjeit. Az egyik parcellát ekként jellemzi: „Ungros birtoka, amely szőlőt foglal magába és mintegy két modios nagyságú földet.” Az említett Ungros hadifogoly leszármazottja lehetett, de lehetett olyan harcos is – vagy annak leszármazottja – aki bizánci szolgálatban kerülhetett Itáliába.² Itáliába került magyar foglyokról több forrásban is olvashatunk. A Soracte hegyi Szt. András kolostor krónikája 1000 körül megemlékezett egy Reatina (Rieti) városánál vívott csatáról, melyben József, a longobárd

¹ EKKEHARD: Sankt Gallen-i történetek, ford. HORVÁTH János. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. GYÖRFFY Gy. Bp. 2002. 221–229. 226.; Ekkehard, Ford. Dér Terézia, Sz. Galántai Erzsébet. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.. KRISTÓ Gyula, Szeged 1995.

² OLAJOS Teréz: Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez, *Antik Tanulmányok* 33 (1987-1988) 1. sz. 24–26.

vezér magyarokat győzött le, és foglyokat ejtett.³ Bíborbanszületett Konstantin Ceremoniákról írt könyvében beszámol róla, hogy Rómanosz Lekapénosz császár 935-ben 84 türköt küldött Lombardiába. Ők a 934. évi kalandozó hadjárat során eshettek a bizánciak fogságába.⁴

II. Baszileosz, bizánci császár 1025-ben csapatokat küldött Szicíliába, és magyarok is voltak köztük.⁵ 1076-1077-ből egy adásvételi szerződés tájékoztat bizonyos Ugros birtokáról.⁶

Hispániából is tudunk ott maradt magyarokról. Ibn Hayyān muzulmán szerző beszámolójából ismerjük azt a rablóhadjáratot, amit a magyarok 942-ben a Córdoba-i Kalifátus területére vezettek. Ibn Hayyān szerint a muszlimok megverték a támadókat, és öt türk (magyar) foglyot vittek a kalifa elé. A kalifa testőrei közé sorozta be őket. Eredeti külsejüket megtarthatták, de át kellett térniük az iszlám hitre.⁷

Orosz forrásokból tudunk magyarországi Mózes, György és Efrém történetéről, akik a 11. század elején a Kijevi Rusz területén éltek. Novotorzsoki Efrém legendája szerint három magyar testvér, Mózes, György és Efrém bojári rangban szolgálták Vlagyimir fejedelem fiát, Borisz herceget. Az elmúlt idők elbeszélése (Poveszty Vremennih Let) és a Tver-i krónika szerint György testével védte urát, amikor Szvjatopolk martalócai rátámadtak, ám a gyilkosok mindkettőjük életét kioltották. Magyarországi Mózes a lengyelek fogságába esett, miután Vitéz Boleszláv 1018-ban elfoglalta Kijevet. Mózes később hazakerült, és szerzetesként élt tovább. Efrém menedékházat alapított a vándorok számára Novotorzsoknál. Efrémet és Mózeset később szentként tisztelték Oroszországban.⁸

³ Benedicti, Sancti Andreae monachi Chronicon, 30. cap., In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores (in Folio) III, Ed. G. H. Pertz, Hannoverae 1839. 714. ; OLAJOS, 1987-1988, 25.

⁴ OLAJOS 1987-1988. 26.

⁵ „Hoc anno descendit Ipso chitoniti in Italiam cum exercitu magno, id est Russorum, Guandalorum, Turcorum, Burgarorum, Vlachorum, Macedonum aliorumque, ut caperet Siciliam.” *Annales Baresenses*, a 1027, *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores (in Folio) V, Ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1844, 53, Olajos 1987-1988, 26.

⁶ Olajos 1987-1988, 26-27.

⁷ ELTER István: Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról. Szeged 2009. 63. 88.; Ibn Hajján. Bevezetés és ford. Elter István. In : A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1995., 65.

⁸ FERINCZ István: Magyar Mózes és Efrém – Az ortodox egyház szentjei, In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*, Szerk. H. TÓTH Imre. Szeged 1995. 37-44. 37-44. Poveszty Vremennih Let. Az elmúlt idők történései (elbeszélése). Honnan ered Rusz föld, ki volt első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld. Ford. FERINCZ

Az Árpád-korban számos magyar királylány ment férjhez külföldi uralkodókhoz. Az ő kíséretükben más magyarok is elkerülhettek távoli tájakra. II. András lánya, Jolánta Hódító Jakab aragón király felesége lett. Jolántával több magyar ment Hispániába. Pl. Dénes fia Dénes, szepesi ispán. Fél évszázad múlva, 1286-ban még megemlítenek egy Bernat de Hungria nevű személyt, mint Callora birtokosát. A valenciai székesegyház egyik kanonokja 1272-ben Magyarországi Miklós volt. 1277-ben, egy adásvételnél Saurina de Hungria nevű asszony szerepel. Nemcsak személynevek őrzik a magyarok emlékét Hispániában. Vajay Szabolcs megemlíti, hogy a gyönggyel fűzött kelemszöveget *opera ungara* néven jelölték, a bancelonai finomhímzés neve pedig *punt d'Hungria*.⁹

A Magyarországon kívülre szakadt, Árpád-házból származó szentek, boldogok, tiszteletre méltó személyek száma igen bőséges.

- Piroska, Szent László lánya. Eiréné néven Komnénosz János bizánci császár felesége. Keleti keresztények szentként tisztelik.
- Prágai Boldog Ágnes, klarissza apáca. III. Béla lánya, Konstancia összeházasodik I. Ottokár cseh királlyal, gyermekük Ágnes.
- Jolánta, IV. Béla lánya, Boleszláv kaliszi herceg özvegye, klarissza apáca. (Lengyelország ekkor nem egységes állam: részfejedelemségekre tagolódott. Ezek egyike a kaliszi fejedelemség.)
- Szent Kinga, IV. Béla lánya, V. Boleszláv krakkói herceg özvegye.
- Szent Erzsébet, II. András lánya, Lajos, tübingi örgróf felesége.
- Boldog Gertrúd, premontrei apáca, Szent Erzsébet lánya.
- Portugáliai Szent Erzsébet: II. András dédunokája. (II. András lánya Jolánta. Jolánta és Hódító Jakab fia III. Péter, aragón király. III. Péter lánya Erzsébet, Dénes, portugál király felesége.)
- III. András lánya, Erzsébet. Töss-ben lesz domonkos apáca. Töss a mai Svájc területén van. Legendája szerint, amikor gyóntatója megkérdezi tőle, honnan való, így vallott magáról: „Erzsébet nővér vagyok Budáról”. Erzsébetet ugyan nem avatták szentté, de Magyarországon és a domonkos rendben boldogként tisztelték.¹⁰

ISTVÁN. (Kézirat. Köszönet a kézirat használatáért.) ; Marton Szabolcs: Adalékok a régi Magyarország őrökési szokásairól (XI–XVI. sz.). Kézirat.

⁹ Uő: *Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjainak meghonosodása Valencia visszavétele idején.* In: *Királyok messzi földről.* Szerk. RAMON Sarobe, TÓTH Csaba, Bp. 2009. 243-257

¹⁰ Az Árpád-családdal rokon szentekről és boldogokról lásd KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*, Budapest 2000, kötetének végén levő családfákat. Árpád-házi ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája, Ford. PUSKELY Mária SSDN, In: *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból*, II., Szerk. MADAS Edit, KLANICZAY

Fordítsunk figyelmet a Kárpát-medencétől keletre, a nem keresztény világban élt magyar emberekre, csoportokra is!

Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzásáról* írt művében olvasható, hogy amikor a Levédiába élő türköket – vagyis magyarokat – besenyő támadás érte, a nép kettévált. Egy részük Etelközben, más részük a Perzsiával határos térségben telepedett le. Az utóbbiakat Konstantin szerint a „türkök régi nevén mostanáig szávártü ászfalúnak hívják”. Konstantin azt is leírta, hogy „*A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatták őket és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.*”¹¹ A Kárpát-medencei magyarok tehát kapcsolatot tartottak a keleti magyarokkal, akik Konstantin szerint Perzsia határvidékén éltek.¹² Vajon meddig volt élő ez a kapcsolat?

A 13. század elején domonkos szerzetesek keltek útra Magyarországról a keleti magyarok felkutatására. Utazásaikról abból a beszámolóból értesülhetünk, melyet Riccardus szerzetes készített 1237-ben (A szöveget Cseles Márton jezsuita szerzetes találta meg a Vatikánban 1695-ben. Desericzky Ince adta ki 1745-ben.) Ekként kezdődik: „*A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött... Annyit tudtak a régiek írásaiból, hogy keleten laktak, de hogy hol vannak, nem is sejtették.*”¹³ Ebből az következik, hogy a 10. század közepén, Konstantin idejében hiába volt kapcsolattartás a nyugati és keleti magyarok között, a 13. századra a Kárpát-medencei magyarok körében már elhomályosult, merre élhetnek a keleti testvéreik. Fentebb, a trójai eredeztetési hagyományokat tárgyaló fejezetben már szóltam a 12. századi Viterbói Gottfriedről, aki a Maeotis mellé helyezte a keleti Magyarországot. Hasonlóképpen gondol-

Gábor, Budapest 2001. 310-330. 315. Lásd még PUSKELY Máriától a legendához írt bevezetőt. In: *Legendák és csodák...*, 308-309.

¹¹ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: *A birodalom kormányzása*, 38. fejj., ford. MORAVCSIK Gyula, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Budapest 2002, 115–116. o. ; BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: *A birodalom kormányzása*, 2003. 171. 173. 175.

¹² Izgalams kérdés, hogy Konstantin, vagy forrása mit értett Perzsia alatt. Zimonyi István fölveti annak elhetőségét, hogy Horaszánról van itt szó, vagy általános értelemben Keletről. ZIMONYI 2012. 165–19.

¹³ A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből, Ford. GYÖRFFY György, In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*, Szerk. GYÖRFFY György, Budapest 1986, 61–70. 61.; VÁSÁRY 2008. 126.

kodott a 13. századi Bartholomeus Anglicus, Vicentius Bellovacensis is. Két Magyarországról tudott a 14. századi Iacobus de Guisia. A 12. századi Viterbói Gottfried bizonyára korábbi írott forrásból merített, mert ezt írja: *legimus*, olvassuk.¹⁴ Vajon az ő felfogásáról sem tudtak a 13. századi magyar szerzetesek?

Riccardus szövege szerint először egy Ottó nevű szerzetes vágott neki az útnak három társával. Az ő útvonalukat pontosan nem ismerjük, mindössze annyit, hogy *„tengeren és szárazföldön, több mint három esztendeig keresték”* a magyarokat. Egyedül Ottó tért haza a közülük: *„Ő egy pogány országban talált néhány azon nyelven beszélőt, akik révén megbizonyosodott afelől, hogy mely vidéken laknak, de tartományukba nem jutott el.”* Hazatérése után nyolcadik napra meghalt, *„miután megkeresésük minden útját-módját elmagyarázta.”*¹⁵ Ottó halála után indult el Julianus barát csapata a magyarok keresésére, minden bizonnyal az Ottó által megjelölt irányba.

Riccardus művéből megtudjuk, hogy Julianus csapata Magyarországról Konstantinápolyba, onnan pedig a Fekete-tenger keleti oldalára utazott, ahol hosszabb időt töltöttek az alánok között. A jelentés nem szól róla, hogy ezen a vidéken magyarokat találtak volna. Julianus végül észak felé fordult, és az Etil (Volga vagy Káma) folyó mellett találta meg az ott élő magyarokat, és magyarul beszélt velük. Miért mentek először keleti irányba, a Kaukázus vidékére? Ottó bizonyára ezt az irányt jelölte meg. Elvileg elképzelhető, hogy Ottó is a Volga vidéki magyarokkal találkozott, de olyan ismeretet szerzett a magyarok hollétéről, amit félreértett. Elképzelhető például, hogy informátora így tájékoztatta: nagy hegy mellett élnek a magyarok. Informátora az Urálra gondolt, a szerzetesek pedig a Kaukázusra magyarázták. Elképzelhető azonban az is, hogy Ottó azokról a magyarokról szerzett tudomást, akik Konstantin szerint Perzsia határvidékén telepedtek le. A Kaukázus vidékén lehetett a hazájuk. Tóth Gábor mutat rá arra, hogy Julianusék útja a Fekete-tengeren át a kor viszonyaihoz képest is meglepően sokáig – 33 napig – tartott. Tóth Gábor szerint Julianus és társai a kaukázusi magyarok felé igyekeztek, de a Kaukázustól nem észak-

¹⁴ GOTIFREDI Viterbiensis Memoria seculorum, Ed. G. Waitz, In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores (in Folio) XXII, Ed. G. H. Pertz, Hanovverae 1872, 102.; BENDEFY 1942 (1999). 455. 456. ;VÁSÁRY 2008.120-124.

¹⁵ A Julianus első útjáról készült jelentés, 61. 62.

ra, hanem délre keresték őket. Minden kikötőben érdeklődtek felőlük, ezért tarthatott olyan sokáig az utazás a tenger túlsó partjára.¹⁶

Vajon miért nem találtak magyarokat Julianusék a Kaukázus területén? Mint fentebb írtam, lehetséges, hogy Ottó is félreértett valamit, és ő is a Volga vidéki magyarokról szerzett tudomást. Elképzelhető azonban az is, hogy Ottó informátora még tudhatott a kaukázusi magyarokról, de mikorra Julianusék odaértek, már nem éltek ott. Elképzelhető, hogy elsöpörte őket az a mongol hadjárat, mely az 1220-as évek elején pusztított ezen a vidéken. ...¹⁷ Figyelemre méltó az az ellentmondás is, hogy Konstantin szerint ezeket a magyarokat szávártü ászfalúnak hívták. Lehetséges, hogy különféle neveken emlegették magukat?

A kaukázusi magyarok dolgában figyelemre méltó Kristó Gyula egyik megállapítása: arra mutat rá, hogy magyar törzsszövetségbe különböző nyelveken beszélő népcsoportok tartoztak. „A legnagyobb valószínűség szerint a magyar nomádállamot leképező kevert nyelvű népesség volt a Volga vidékén és a Kaukázuson túl, s alaptalan arra gondolni, hogy egy soknyelvű nomád birodalomból amilyen a magyar volt, valamilyen csoda folytán tisztán magyar nyelvű személyek szakadtak el...”.¹⁸ Ha azt a lehetőséget vesszük alapul, hogy egy nyelvet beszéltek a különvált népek, az évszázadok során a kaukázusi magyarok könnyen feladhatták régi nyelvüket a másnyelvű környezetben. Az összetartozás tudata attól még élhetett.

A 13- 14. században domonkos és ferences szerzetesek figyelemre méltó kíséreltetek tesznek a keleti népek keresztény hitre térítésében. A hittérítéssel kapcsolatos forrásokban találunk utalásokat a keleti magyarokra is. IV. Ince pápa 1253-ban keleti népek közt tevékenykedő domonkosokhoz címezte buláját. Ebben más népcsoportok mellett megemlíttette Nagymagyarországot, sőt a tatár fogságban levő keresztényeket is („... Hungarorum majoris Hungariae, Christianorum captivorum apud Tartaroros...”). IV. Sándor 1258-ban a fe-

¹⁶ TÓTH Gábor: Julianus útja a keleti magyarokhoz, *Belvedere Meridionale*, 20 (2008) 3–4, 17–33. 17–19.

<http://www.nyest.hu/renhirek/julianus-barat-az-alanok-foldjen> (2014. január 18., 11:33:05)

VÁSÁRY 2008. 125–126.

Lásd még ZIMONYI István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*, 2012. 251. http://real-d.mtak.hu/597/7/dc_500_12_doktori_mu.pdf

¹⁷ <http://www.nyest.hu/renhirek/julianus-barat-az-alanok-foldjen>

Tóth szerint a kaukázusi magyarokat az 1223-as mongol támadás szórhatta szét. TÓTH 2008. 20.

¹⁸ KRISTÓ Gyula: *A magyar nemzet megszületése*, Szeged 1997, 152–153.

rencesekhez írt. A fenti bullához hasonlóan ő is megemlítette Nagymagyarországot, de azt is hozzátett: a Dunán túl: „... Hungarorum majoris Hungariae, (trans Danubium)...”. IV. Miklós bullái is megemlékeznek róluk: „... Ungarorum majoris Ungariae, Christianorum captivorum apud Tartaroros...” (1288, 1291.)¹⁹ Ezek a források nem szólnak arról, hogy pontosan merre élhettek ezek a keleti magyarok, a *Nagymagyarország* fordulat pedig inkább a Julianus által megtalált magyar területre látszik utalni. Figyelemre méltó lehet az is, hogy bizonyos 13. század végi, 14. század eleji pápai bullák számos keleti népet felsorolnak, de a magyarokat nem említik.²⁰

A 14. századból is van azonban olyan pápai levél, mely minden bizonnyal a keleti magyarokat említi. XXII. János pápa 1329-ben Avignonból írt levelet egy magyar királyok törzséből származó uralkodónak. A levél megszólításból a *Jeretann* változat olvasható ki – *Dilectis filiis Jeretanni* –, a levél további részéből a *fili Jeretamir* alak. Ezzel a megszólítással kezdődik: „*Kedvelt gyermekeinknek, Jeretánnak és minden keresztény magyarnak, malakitának és alánnak üdvözlét!*” A levél szerint Jeretann „*Magyarország katolikus fejedelmeinek, királyainak leszármazottja*”. Bendefy László szerint kaukázusi magyarokról van itt szó, hiszen az alánnokkal és malkaitákkal említi őket együtt a levél. A malkaiták szerinte az alánnok egyik csoportja, akik a Terek mellékfolyójáról, a Malka folyóról kapták nevüket²¹ Lényegében ezt a nézetet találjuk Kristó Gyulánál is. Ő a Perzsia határára érkező magyarok vezető-

¹⁹ BENDEFY László: A magyarság kaukázusi őshazája (Gyertyán országa), Budapest 1942, (reprint 1999), 449–451.; BENDEFY László: Kummagaria, A kaukázusi magyarság története, Budapest 1941. 60.;

Bendefy nagy ismeretanyagot mozgat könyveiben, ám az a feltételezése, mellyel összefüggésbe hozza a kaukázusi Madzsart a magyarokkal, és a Kaukázusba teszi az őshazát, kritikával kezelendő. Munkásságáról érdekes kritika:

<http://www.nyest.hu/renhirek/bendefy-laszlo-a-kaukazusi-magyarok-kutatoja> (2014. január 18., 11:31:09)

²⁰ VIII. Bonifác 1299; V. Orbán 1369; XI. Gergely 1374; XI. Gergely 1374. Bendefy 1942. (1999.) 452-453.

²¹ „Dilectis filiis Jeretanni et universis christianianis Ungaris, Malchaytis ac Alanis salutem.” „... quod tu, fili Jeretamir, de stirpe Catholicorum Principum Regum Ungariae descendisti;”. , BENDEFY 1942 (1999) 445-446: latinul; 16-17: magyar fordításban közli a levelet. Bendefy a levél másolatát is közli könyvének függelékében, I. tábla. (Bendefy szerint a Jeretamir alak másolási hibából fakad. A névnek Jeretány a helyes olvasata. Könyvében több helyütt Gyeregyán néven említi.) Lásd uo. 17-21. Érvei közt szerepel, Tamás útvonala Szamarkandba, a „mons giganteus de Albors” vidékének keresztényeihez való ajánlás, valamint arról való forrás, hogy 1324-1334 közt Estokis volt Baskiria mongol főfejedelme. Lásd még Bendefy 1942. 309-316.

TARDY Lajos: A keleti magyarok madzsar neve, *Antik Tanulmányok*, 28 (1981) 2. sz. 205-210. 206. 5. j: Reg. Vat. 93, 21v – 22r ; BENDEFY 1941. 58–64.

jeként tartja számon Jeretamirt. (Ő ezt a névalakot használja, nem a Jeretannt.)²² A pápai bullában mindenesetre nincs szó róla, hogy Jeretann uralkodója volna a keleti magyaroknak, bár ez a királyi vérből való személy esetében feltételezhető. Érdekes kérdés lehet az is: maga Jeretann vajon a keleti magyarok leszármazottja, vagy a Kárpát-medenceieké?

Jeretann püspököt kért népe számára a pápától. A pápa Tamás püspököt, (*Semiscantensem Episcopum*, Szamarkand püspökét) Domonkos-rendi szerzetest küldte hozzájuk, akit a levél szerint az ottaniak már ismertek. Tamás 1330-ban utazott, majd egy Thaddeus nevű ferences szerzetest neveztek ki Jeretann országába püspöknek. Ő 1331 és 1334 közt töltötte be ezt a tisztséget, később Kaffa püspöke lett.²³

Figyelmet kell fordítanunk a térség egyik hajdani városára, mely magyar szempontból feltűnő nevet viselt: Madzsar volt a neve. Azon a vidéken állt, ahol a Bujvola folyó a Kuma folyóba ömlik, a Kaukázustól északra. Abū-l-Fidā arab utazó 1321-ben elsőként említi ezt a települést, melyre a *Kummadž.r* nevet használja. Ibn Battuta, marokkói utazó, aki a Közel-Keleten, Kelet-Európában, Indiában, Kínában, a maláj szigeteken, Adalúziában és a Szaharában is járt, útja során 1325-ben Madzsarba is eljutott: *el-madž.r* néven nevezi. 14. századi érméken is megjelenik a település neve.²⁴ A térségben több olyan településnév is található, melyek a magyar népnévvel hasonlóan csengenek. Németh Gyula találóan mutat rá arra, hogy ezek a nevek a mongol hódítás utáni időkből valók. Németh Gyula szerint nincs elfogadható bizonyíték arra, hogy a Madzsar nevű városban valaha magyarok éltek.²⁵ Mivel XXII. János Jeretann-nak szóló

²² KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*, 2001. 47.

²³ BENDEFY 1942 (1999):205.

²⁴ NÉMETH Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 1930, Közzéteszi BERTA Árpád, (Budapest 1991²), 306. Németh arab betűkkel is hozza az arab neveket.;

„Ezekhez az országokhoz tartozik továbbá Kūmmāgar. Ez egy város a Berke tatár birodalmában, közel a Vaskaputól al-Azaq (Azov) felé vezető út közepéhez; al-Azaq-tól keletre, a Vaskaputól nyugatra, mindkettőtől dél felé.” KMOSKÓ Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről, Földrajzi irodalom I/3., Szerk. ZIMONYI István, Budapest 2007. 129.

IBN BATTÚTA zárandokútja és vándorlásai, válogatta BOGA István, ford. BOGA István és PRILESZKY Csilla, lektorálta, bev. jegyz. GERMANUS Gyula, Budapest 1964, 189-192.

Bendefy 1941. 62-66. 70.; BENDEFY 1942.127. 129-133.; www.nyest.hu/renhirek/madszar-a-fovaros (2014. január 18., 11:35:49)

²⁵ NÉMETH 1930 (1991²), 312;

A Kuma menti Madzsar helységnév Róna-Tas András szerint személynévi eredetű lehet: Róna-Tas rámutat arra, hogy mongol hercegek, hadvezérek a magyarok fölötti győzelem emlékére olyan nevet kaptak, mely a magyar népnévvel összefügg (Madzar, Madzartaj,

levele említ magyarokat, így valószínűsíthető, hogy eredetileg Madzsarban is éltek magyarok, de később beolvadtak az ottani népek közé. A Madzsar nevű várost 1395-95-os hadjárat során pusztították el Timur Lenk csapatai.²⁶

Figyelmet érdemel, hogy a 14. században a lengyel király, III. (Nagy Kázmér) kérésére nevez ki V. Orbán pápa a Johannes Speculi nevű lengyelországi ferencset Madzsar püspökévé. Amennyiben Lengyelországban tudtak erről a kaukázusi városról a 14. században, joggal feltételezhetjük, hogy a Kárpát-medencében is tudtak a létéről ebben az időben.²⁷ Kérdés, kerül-e elő erre vonatkozó adat?

Ha Julianusék már nem találtak magyarokat a Kaukázus vidékén, kérdés, hogyan kerülhettek oda magyarok a 14. századra? Elképzelhető, hogy maguktól költöztek oda, vagy oda telepítették őket a mongolok. Érdekes kérdés lehet az is, hogy milyen nyelven szólhattak.²⁸ Ha Ottó barát közülük való emberrel beszélt, az amellet szólhat, hogy egy nyelvet beszéltek a Kárpát-medencei magyarokkal. Ahogy azonban fentebb is utaltunk rá, bizonytalan, hogy Ottó kikkel találkozott, kikről hallhatott. Az évszázadok során mindenesetre könnyen elveszíthették korábbi nyelvüket a kaukázusi magyarok.

Madzsar kultúrtörténete nem ér véget a középkorral. A 1724-ben Turkolly Sámuel, Oroszországba került hazánkfia a cári hadsereg tisztjeként a Kaukázusban járt. Rokonaihoz Asztrahánból írt levelében szólt az egykori városról. A levelet később Torkos József adta ki eredeti latin nyelven és fordításban: „*Mivel az Historicusok írják hogy Magyarok*

Madzsarkaj). Róna-Tas szerint személyek székhelyét a személyekről nevezték el. Így szerinte a Kuma menti Madzsar is személynévi eredetű lehet. Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép, Bp. 1997. 232.

Ferences kolostor is volt Madzsarban. Püspökökről is tudunk, akik az 1300-as években Madzsar-ban tevékenykedtek: Nicolaus 1360 körül, ő vagy domonkos volt, vagy ferences; Johannes Speculi Lengyelországból való ferences, majd Nicolaus de Nuemburch angol domonkos 1366 és 1377 között. 1380 táján a püspökségnek el kellett elhagynia Madzsar városát, és más területre költözött. A 15. század elején szűnt meg a Kaukázusban a keresztény püspökség. Bendefy 1941. 64. 93–106; BENDEFY 1942. 184–209. 316–321. (Bendefy hivatkozta:

Golubovich: Biblioteca Bio-bibliografica della Terra santa dell' Oriente Francese. Ouracchi-Firenze, I-V.

²⁶ BENDEFY 1941. 112. 113.; BENDEFY 1942. 282–286.; www.nyest.hu/renhirek/madzsar-a-fovaros (2014. január 18., 11:35:49)

²⁷ BENDEFY 1941. 100–102.

²⁸ Bendefy „hajlandó... azt hinni”, hogy magyarul beszéltek a 14. században is. Az erre vonatkozó adatok azonban, ahogy ő is megvallja, gyengék. BENDEFY 1942. 60–62. A Rubruk által talált keresztény magyarokról lásd lentebb.

*Hunnusok Scithiabol jöttek Európában, én ezen országban tudakoztam, hol laktanak azon Magyarok lakó helyekre rá akadtam, Lokasok vol a Volga vize mellet, igen fövényes és erdőtlen helyen; Mind azon által szép házakban laktanak, mivel mais a földben kályha darabok találtatnak, a kiből nállunk uj keresztyén korsot tsinálnak, a téglák pedig igen szélesek és szépek: mellyből meg esmerhetni, hogy derek házakban laktanak. A Magyarok királya pedig lakot Kuma nevű folyó víz mellet, kinek Palotái jollehet rongyosok, de mais fen állanak, és azon falu helyet, itt valo Pogány nyelven hívják Magyarnek. Magyar-nyelven pedig sehol sem beszélnek, sem Magyar faluk sohult nintsenek. Amint pedig a Magyar kalendarium írja, hogy négy Száz negyven ött esztendőben vissza tértek Scithiában azon Magyarok le telepedtenek a Chrimi Tatárok között, mostis Chrimben a Tatár Chan protectioja alatt hét Falukban voltamis olyan ország pedig, az hol Magyarul beszélnek több nintsen a mi Magyar országunknál...*²⁹ Zavaróan hat, hogy előbb a Volga vizéről ír, majd a Kuma folyóról. Létezik olyan értelmezés, hogy a Kuma elírás lehet a Káma folyó helyett. Emellett szól, hogy Turkolly a Volga vidékén élő népek szokásainak leírásával folytatja a fenti idézetet.³⁰ Elgondolkodtató mindenesetre, hogy a Kaukázus-vidéki Kuma nevű folyó mellett tényleg volt Madzsar nevű város, Turkolly pedig járhatott azon a vidéken, hisz Asztahánból címezte a levelét. Az idézetből az is megjegyzésre méltó, hogy Turkolly nem talált magyar nyelvű népeket keleten.³¹

Bél Mátyás evangélikus lelkész az Oroszországban élő, magát magyar-nak valló S. Th. Bayertől szerzett ismereteket a kérdésben. Bayer a helyszínen járt emberektől - Gustave Gaerber, Joh. Gmelin - úgy tájékozódott, hogy a Kaukázustól északra egy város romjai láthatók, mely a Mazarok lakóhelye (Hanc vrbem et sedem *Mazarorum*.)³²

A 19. század elején Julius Klapproth, német nyelvész is járt a térségben. Könyvet is írt utazásairól: *Reise in den Kaukasus und nach Georgien*

²⁹ KRIZSÁN László: Őshazakeresők, <http://terebess.hu/keletkultinfo/krizsanos.html> (2014. 01. 15. 17:25) Lásd még SÁNDOR 2011. 401–402.

OSzK Fol. Hung. 298, Részletet idéz belőle és hivatkozva MARTINKÓ András, „Magyar” vártól Magyarvárig: Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise, ItK, 1964, 425–447. 426. Martinkó 1964. Martinkó nem megy bele a levél hitelességének kérdésébe. (Lásd még BENDEFY 1941. 114–115.)

³⁰ SÁNDOR 2011. 402.

³¹ MARTINKÓ 1964. 428.

³² MARTINKÓ 1964. 426. Bél Mátyás a következő művében tette a közzé a Bayerral való levelezését: *Adparatus ad Históriám Hungáriáé* (Posonii, 1735. 408–415. 415. Lásd MARTINKÓ 196e. 426.; SÁNDOR 2011. 403.

unternommen in den Jahren 1807 und 1808. . . I. (1812), II. (1814 Halle und Berlin). Megemlíti benne a Kuma folyó menti Madzsar romjait, bár ő nem tartotta magyar eredetűnek. Könyve Vörösmarty Mihálynak is forrásul szolgált. A *Zalán futásának* szerzője ugyanis elbeszélő költeményt kezdett írni *Magyarvár* címen a Kuma vize melletti egykori várról, és annak Dalma nevű uráról. 1828-ban, a Koszorú című lapnál jelent meg, ami elkészült belőle, Vörösmarty azonban nem fejezte be, a mű töredék maradt. 1840-ben újra elővette Kuma vidékének témáját, ezúttal *Az áldozat* c. színművében.³³

Térjünk vissza a keleten maradt magyarokhoz. Mint már fentebb utaltunk rá, Julianus barát – ha a Kaukázus vidékén nem is – az Etil folyó mentén rátalált a keleti magyarokra. Az Etil általában a Volgát jelöli, régbben a Volgába ömlő Káma folyót tekintették a Volga felső folyásának. Riccardus barát által készített jelentés számol be erről. Julianus hazatérése után másodszorra is nekivágott az útnak, hogy eljusson a Volga-vidéki magyarokhoz, de a nagy mongol támadás küszöbén már nem jutott el hozzájuk. Második útjáról szóló jelentés szerint a tatárok teljesen elpusztították őket.³⁴ Ebből a második jelentésből tudjuk meg azt is, hogy amíg Julianus Rómában járt, addig újabb négy domonkos indult el a keleti magyarokhoz. A tatárok elől menekülő magyarokkal találkoztak, és elkezdtek téríteni őket. A szuzdali fejedelem azonban megtiltotta nekik, és kiutasította őket a fejedelemségéről. A négy szerzetes közül kettő a mordvinok földjére utazott, és nyomok veszett. A két szerzetes utánuk küldte a tolmácsukat, de őt megölték a mordvinok. Itt a jelentés átvált többes szám első személybe: „*Én pedig és társaim... visszatértünk Magyarországra.*”

³³ GERE Zsolt: „Hat gím jöve sebtén elébe” (Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogás a *Zalán futását* követően) *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104 (2000), 3-4, 454-496. 463-471., bő irodalmi hivatkozásokkal; MARTINKÓ 1964, 425-447. Vörösmartyra Horvát István *Rajzolatok* c. könyve is hatással lehetett, mely ugyancsak említi a Kaukázus vidékén levő *Madshar* várost. HORVÁT István: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből*, Pest 1825, (Reprint 2001.) 77. cap.

Hogy Vörösmarty nem fejezte be ezt a művét, abban szerepe lehetett annak is, hogy Jerney János 1829-ben megjelent munkájában Klaproth véleményéhez csatlakozva nem tartotta Madschart Magyararral. Jerney később, 1843-ban megjelent írásában már változtatott ezen a nézetén. MARTINKÓ 1964. 443-44. 447.; SÁNDOR 2011. 403-404.

³⁴ Julianus második útjáról szóló jelentése 1237-38-ból, Ford. GYÖRFFY György, In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*, Szerk. GYÖRFFY György, Bp. 1986, 71-82. 71. 80. 81.; RÓNA-TAS 1997. 330.

Julianus Rómából visszatérve bizonyára rendtársai után sietett, és a két megmaradt szerzetessel együtt tért haza a Magyar Királyság területére.³⁵

Nagy-Magyarország letiprásáról szól Plano Carpini is, aki a pápa követeként 1245-ben indult a tatárok földjére, és 1247-ben készítette el a jelentését. Művének másik helyén a tatárok által legyőzött országként tarjta számon Nagy-Magyarországot, melyt Baskíriával azonosít. Megemlíti a Kunországgal szomszédos országok között is.³⁶ Willelmus Rubruk 1255-ben ugyancsak többször említi Magna Hungariát, amit ő is Baskíriával azonosít. A baskírokról meg is jegyzi, hogy „ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a magyarok.”³⁷ Rubruk keresztény magyarokkal, sőt, volt klerikusokkal is találkozott útja során.³⁸ A klerikusok bizonyára a Kárpát-medencéből valók. Figyelemre méltó, hogy Rubruk olyan keresztény magyarokkal is találkozott, akiknek kételyeik voltak, üdvözülhetnek-e, ha isznak kumiszt. Az oroszokról, görögökről, alánokról ugyancsak azt olvassuk Rubruknál, hogy vallási okból nem isznak kumiszt.³⁹ Kérdés, itt is kárpát-medencei magyarokról van-e szó? A fent említett magyar klerikusok mindenesetre visznek kumiszt Rubrukéknak.

Felmerül a kérdés: A Volga-menti magyarokat vajon teljesen elsöpörte a mongol hadjárat, vagy később is maradtak keleten magyarok? A csisztopoli temetőben találtak egy volgai bolgár sírfeliratot 1311-ből, mely feltünteteti az elhunyt Iszmail apjának nevét is, és Madzsar Redzsep néven említi. Róna-Tas András arra mutat rá, hogy a Redzsep név a radzsab hónap nevéből származik. Annak a gyereknek volt szokás ilyen nevet adni, aki abban a hónapban született. Eszerint Iszmail nagyapja már muzulmán lett volna. Kristó Gyula fölveti annak lehetőségét, hogy Iszmail a Kárpát-medencében született, a mongol hódítás során elrabolták, a volgai bolgárok muszlim hitben nevelték, ő pedig a Madzsar nevet adta a fiának. Ebben az esetben a Madzsar személynév a Kárpát-medencei magyarságra

³⁵ Julianus második útjáról szóló jelentése, 80-81; Györffy: Napkelet fölfedezése, 40-41.

³⁶ Plano Carpini úti jelentése 1247-ből, ford. GY. RUITZ Izabella, In: *Julianus barát*, 1986, V. cap, 127. o.; VII.cap. 141.o.; IX. cap. 163. o.

³⁷ Rubruk útleírása 1255-ből, In: In: *Julianus barát...*, 1986, V. cap. 216. o.; XXI. cap. 259. o.; XXIX.cap. 313. o.; A nyelvről. XXI. (259.)

³⁸ RUBRUK útleírása 1255, XI. (228. o.); XXXV. (354. o.); Magyar szerzetes: XXXVIII. (373.); Mengü udvarában magyar legény, aki ismeri a ferences rendet: XXVIII. (285-286. o.); Egykori klerikusok: XX. (257. o.); Keresztény magyar foglyok Karakorumban XXX. 10. fej. 324. o.; Magyar rabszolgákról ír XVIII. fejezetben (248. o.), itt nem írja, hogy milyen vallásúak. ; <http://mek.oszk.hu/06100/06172/html/julianus0020.html>

Lásd BENDEFY 1942. 454.

³⁹ RUBRUK XI. 228. o.; X. 227. o.

emlékeztet. Kristó szerint nem lehet tényként kezelni, hogy a csisztopoli felirat Madzsar neve a Magna Hungaria magyarjainak nevével függene össze.⁴⁰ Orosz szerződésszöveg 1483-ból említi a *mocsarin* nevű népet. Ez a volgai magyarok emlékét őrizheti.⁴¹

Aeneas Sylvius Piccolomini (II. Pius pápa) földrajzi művében (*Cosmographia*) ír egy veronai emberről, aki a Tanais (Don) forrásvidékén olyan embereket talált, akik egy nyelvet beszéltek a Duna menti magyarokkal. Vajon Julianus magyarjainak leszármazottjai lehettek, a „mongol korban szétszóródott” „magyar töredékek”? Felmerült, hogy vogulok, osztyákok lettek volna, de az ő nyelvük Vásáry István szerint a 15. században már nagyon különbözött a magyartól, nem merülhetett fel a két nyelv azonosítása.⁴²

Bonfini is leírja művében a veronai ember tapasztalatát, Pius pápára hivatkozva. Hozzáteszi, hogy Mátyás király „szarmata” kereskedőktől halott ezekről a keleti magyarokról. Szerette volna őket Pannóniába „csábítani” de ezidáig nem sikerült.⁴³ A szarmata kereskedők lengyelek lehetnek. Aeneas Sylvius és Bonfini írásai alapján mondható, hogy egy magyar népcsoport túlélhette a mongol hadjáratot, és még a 15. században is ott éltek keleten.

Felvetődhet azonban a kérdés: a veronai ember és a lengyel kereskedők meg tudták-e ítélni, hogy a szóban forgó keleti népcsoport valóban azt a nyelvet beszéli, mint a Kárpát-medencei magyarok? Elképzelhető, hogy hallottak valamit a Jugria nevű térségről, melyet később a névhasonlóság alapján – jugri, ugri – szokás volt összefüggésbe hozni a magyarokkal. Miechowi Mátyás művében már úgy jelenik meg Jugria, mint a keleten maradt magyarok hazája.⁴⁴ Talán veronai utazó és a lengyelek is halottak valamit Jugriáról, a Duna melletti magyarok hazájához hasonlóan hangzó országról, és ezért gondolhatták, hogy magyarul beszélőket találtak keleten?

Keleti magyarokra vonatkozhat egy adásvételi szerződés 1310-ből, a Krím félszigetről, Kaffából. A szerződés szerint egy 17 éves lányt, Catharinát adtak el. Gabrevius Bibia de Sancto Ambrosio 25 líráért adta el Nicolosénak, Johannes Rubeus közjegyző özvegyének. A lány származását így adja meg a szöveg: „*de proienie maiariorum*”. A krími olasz forrásokban az Ungarus kifejezés is előfordul, itt azonban *maiar*-ról olvasunk.

⁴⁰ ZIMONYI 2012. 49.; RÓNA-TAS 1997. 233.; KRISTÓ 1997. 139–140.

⁴¹ RÓNA-TAS 1997. 230. Lásd még Uő: 330–335; ZIMONYI 2012. 49.

⁴² VÁSÁRY 2008. 20–22.

⁴³ BONFINI 62. o.

⁴⁴ Jugriáról lásd VÁSÁRY 2008. 22–36. 73–87. 128–129.

Tardy Lajos rámutat arra, hogy a velencei és genovai rabszolga-kereskedelem korai időszakában a *de proienie* fordulatot környező népekre használták (pl. abházok, alánok, gótok, stb.). Az Ungarus kifejezés vélhetően a Kárpát-medencei magyarokra volt használatos. Eszerint Catharina nem Kárpát-medencei, hanem keleti magyar lehetett.⁴⁵

Újabb időben lehet hallani a kazahsztáni madijar nemzetségek nevééről, mely hasonlóan cseng a magyar népnévvel. A kazahsztáni nemzetség madijar neve és a magyar népnév kapcsolatát kritizálja Baski Imre tanulmánya, mely a Csodaszarvas c. folyóiratban jelent meg 2009-ben. Baski rámutat arra, hogy a perzsa „yar” barátot jelent. Ez kapcsolódhat a Mahdi névhez. A kazahsztáni nemzetség madijar neve tehát úgy tűnik, nincs kapcsolatban a magyar népnévvel.⁴⁶

Igazolható azonban Egyiptom déli részén, Núbiában élő magarabok magyar eredete. A magarab szó a *magar* népnév és az „ab” szó összetétele: „ab” törzset jelent a núbiai nyelven. A magarabok a Wádi Halfában élnek, 1935-ben Almásy László Afrika-kutató számolt be róluk egyik írásában. Magyarul már nem tudnak, de számon tartják magyar származásukat. 1965-ben Fodor István látogatott el hozzájuk, és 7000 főre tette létszámukat. 2011-ben Zimonyi István találkozott a magarabokkal. Őseik a 15-16. században kerülhettek oda. Mátyás király idejében, 1483-ban Lázói János jeruzsálemi zarándoklata után járt Egyiptomban, és találkozott ottani magyarokkal. Ezek a magyarok az egyiptomi mameluk uralkodó szolgálatában álltak. Mátyás király követek útján kapcsolatot tartott a kairói szultánnal, mert szövetségest látott benne az oszmán törökökkel szemben. Pécsváradi Gábor ferences szerzetes 1516-ban Jeruzsálemben találkozott magyarokkal. Ők Szelim szultán seregének voltak a tagjai, amikor Szelim Egyiptom elfoglalására vonult. A 16. század vége felé, a török hódítások során erőd létesült a Nílus első és második kataraktája között, Quaszr Ibrahim nevű helyen. A források megemlékeznek egy Magar Ibrahim nevű tisztviselőről, aki Száj-ban volt tisztviselő 1595-ben. 1627-ben halt meg. Bizonyára a 16. század végén került Núbiába. A magarab szájhagyomány ősapjukként említi Ibrahimot.⁴⁷

⁴⁵ TARDY 1981, 2. sz. 205–210.

TARDY Lajos: A tatárországi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században. Budapest 1980.

⁴⁶ BASKI Imre: Madijar: magyar eredetű néptörzsek a kazakoknál? Csodaszarvas 2009. III. kötet 189–208.; A témához lásd még BÁLINT Csanád: Magyar néptörzsek Kazahsztánban? *Századok*, 143 (2009) 6. sz. 1483–1490.

⁴⁷ ZIMONYI István: Magarabok és Qaszr Ibrahim. Egy magyar közösség Núbiában, In: *A Szaharától a Földközi-tengerig. Belvedere Meridionale* (szerk. MOLNÁR Gábor), 25

A középkor során több helyen éltek magyar személyek, csoportok a Kárpát-medencén kívül. Szólnak a források a 10. századi „kalandozások” során hadifogolyként külföldre került magyarokról. Voltak, akik külföldre férjhez ment királylányok kíséretében szakadtak távolra. Utódaik esetében előfordult, hogy viselték a származásukra utaló ragadványnevet. Az Etil folyó menti magyarokról elmondható, hogy beszélték a kárpát-medencei magyarok nyelvét. Rámutathattunk a Núbiába került magyarokra is. Az ő esetükben a magyar népnév azután is használatban maradt, hogy a magyar nyelvet már elvesztették.

Feladat:

Olvassuk el Bíborbanszületett Konstantin *A birodalom kormányzása* c. művének 38. fejezetét, és Riccardus írását Julianus utazásáról! Keressünk összefüggéseket, ellentmondásokat, tegyünk föl kérdéseket a szövegekkel kapcsolatban!

Hány szerzetescsoport indult el a keleti magyarok keresésére? Milyen rendhez tartoztak?

Kiket ismerünk név szerint a keleti magyarokat kereső szerzetesek közül?

Gyűjtsük ki Rubruk útleírásából a magyar vonatkozású részeket! Milyen szépirodalmi műveket ismerünk Julianus utazásáról?

(2013) 1. sz. 86-89.; Almásy László: *Levegőben homokon...* Budapest 1937. 104-108. Hivatkozva: MOLNÁR Gábor: A Líbiai-sivatag magyar óriása. Almásy László Ede élete és munkássága. In: *A Szaharától a Földközi-tengerig. Belvedere Meridionale* (szerk. MOLNÁR Gábor), 25 (2013) 1. sz. 65-72. 68.
http://www.belvedere.meridionale.hu/lapszamok/zip/2013_tavasz.pdf

Idegenekkel szembeni politika és Szent István Intelmei

Különböző kultúrák erkölcsi tanulságot hordozó történeteiben visszatérő fordulat, hogy a vendéglátás erényes dolog. Emellett arra is számos példa hozható, hogy az uralkodónak hasznára váltak a jövevények. A továbbiakban először a vendéglátás erényes voltát hangsúlyozó szövegekre hozok néhány rövid példát, amelyek a régi ember szellemiségét érzékeltethetik. Ezután a jövevények hasznos voltát hangsúlyozó királytükör, az Intelmek néhány vitás kérdését járom körül, amelyek az önazonossággal és idegenséggel kapcsolatosak.

Vendéglátás mint erény

A vendéglátás fontosságát a Biblia is hangsúlyozza. A Teremtés könyvéből felidézhető Ábrahám és Lót példája, Józsue könyvéből Rácháb története. Az Evangéliumban Krisztus az irgalmasság egyéb cselekedetei mellett az idegen befogadását is elvárja.¹ A pogány mitológiából Philemon és Baucis históriája állítja elénk példaként a vendégszeretet fontosságát, a bibliai Lót történetéhez hasonló formában. Később az egyházatyák is folytatták a vendégszeretetre intés hagyományát, és Szent Benedek is írt egy fejezetet Regulájában a vendégfogadásról.²

Középkori történetek, életrajzok szintén hangsúlyozzák az idegen gyámolításának erényét. Einhard szerint Nagy Károly szerette a jövevényeket.³ Hasonlóképp ír II. Boleszláv cseh fejedelemről a 12. század elején

¹ Teremtés könyve 18,1–15, 19,1–29.; Józsue 2,1–21, 6,17–25; Máté 25,35. A Biblia idegenfelfogását vizsgálva egyaránt találkozunk az elutasítás és a befogadás gondolatával is. A vallás tisztaságának, az egyistenhitnek a megőrzése érdekében az Ószövetség elkülönülést követel a kívülállókkal szemben. Kivonulás 20,5; Másodtörvénykönyv 1–6. Az idegenekkel szembeni nyitottabb szemlélet is jelen van azonban az Ószövetségben: „A veletek lakó idegen olyan legyen számotokra, mint a közületek való, és szeresd úgy, mint saját magadat, hiszen ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén.” Leviták 19,34. Lásd még pl. Ámosz 9,7.; Királyok második könyve 5; Jónás könyve.

² BALOGH József: 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben, *Irodalomtörténeti Közlemények* 37. (1927) 1–10.. 5.; Szent Benedek Regulája, Ford. Söveges Dávid. Pannonhalma 2005. 53. cap. 83–84.

³ „Amabat peregrinos.” Einhardus, Vita Caroli magni, Monumenta Germaniae Historica (MGH), Scriptores rerum Germanicarum 7. Editio quinta. Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz. Hannoverae et Lipsiae 1905. In: *Quellensammlung zur Mittelalterlichen*

alkotó Prágai Kozma.⁴ A lengyel mondavilágból ide sorolható a szántóvető Piast példája.⁵ Elbeszélő műveken kívül utasításokat tartalmazó művek – a Karoling királytűkrök, sőt törvények – is felszólítanak a vendégszerezetre. Megemlítendő a 7. századi Pseudo-Cyprianus De XII. abusivis saeculi (A világ 12. visszaélése) c. intelme, amely előírja az özvegyek, árvák és jövevények védelmét.⁶ Hasonlóképp szólnak a 9. századi királytűkrök is. Smaragdus, verduni apát 820 körül írt tűkre, a *Via regia* Nagy Károly fiát, Pipint, Aquitánia királyát oktatta. Ugyancsak neki szólt Orleans püspöke, Jonas által 831-ben írt királytűkör, a *De institutiones regia*. Ezek a szövegek is előírják a királynak a jövevények védelmét.⁷ Karoling kapitulárék konkrétabb kérdésben is állást foglaltak: utasítottak a normannok elől menekülőket befogadására.⁸

A nemzetségtől távolra került jövevény könnyen juthatott kilátástalan helyzetbe. Jól példázza ezt a német nyelv egyik szava: Elend a mai németben nyomort jelent. Jelentése azonban összefügg az idegent jelentő középkori szóval „ellende”.⁹ Az idegenbe szakadt ember rászorult az intézményes védelemre és az emberek jóakarására.¹⁰ Amikor azonban az uralkodók jövevényeket fogadtak be, tettük nem pusztán jótékony cselekedetként értékelendő: adott esetben az állam számára hasznos hajtó politikai lépés is lehetett.¹¹ Az első ezredforduló korában emlékezetesen fogalmazza meg

Geschichte. (CD-ROM.) Berlin 1998; Einhard, Vita Karoli Magni. In: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet IV–XV. század*, szerk. SZ. JÓ-NÁS Ilona, Budapest 1999.

⁴II. Boleszlávról lásd Böhmenckronik des Cosmas von Prag. In: *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte*, Fortsetzung, (CD-ROM) Berlin 1999.

⁵ GALL NÉVTELEN: *A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei*, ford., bevezető jegyzetekkel ellátta BAGI Dániel, Budapest 2007.90–98.

⁶ A De XII. abusivis saeculi c. munkát nem a 3. századi észak-afrikai Cyprianus írta, hanem egy 7. századi, ír szerző (ezért Pseudo-, vagyis Ál-Cyprianus.); BALOGH József: 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben, *Irodalomtörténeti Közlemények* 37. (1927) 1–10. 2., 5.; BALOGH József: Szent István politikai testamentuma, *Minerva* 9. (1930) 129–156.. 150–151.; SZÜCS Jenő: Szent István intelmei. Az első magyarországi államelméleti mű. In: Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc–Kardos József. Budapest 1988. 32–58.1988. 32–58., 37., 51., 85. jegyzet.

⁷ SZÜCS 1988. 37., 51. 85. jegyzet; BALOGH 1927. 1–10.. 5.

⁸ BÉKEFI Remig: Szent István király Intelmei. *Századok* 35. (1901) 922–990.959.

⁹ „Ich setze den Fuß in die Luft und sie trug.” Umgang mit Fremde und Heimat in Gedichten Hilde Domins.Würzburg 2003. 16–17.

¹⁰ BALOGH 1927.1–10., 5.

¹¹ A fent említett bibliai Rácháb történetében is jelen van az érdek: a rossz hírű jerikói nő menedéket ad Józsué kémeinek, de megesketi őket, hogy ha majd Izrael fiai elfoglalják a várost, megkímélik a családját. Miután Józsué emberei elfoglalják Jerikót, mindenkit

ezt a gondolatot az a „könyvecske” melyet Intelmek (Admonitiones) címen tartanak számon.¹²

Jövevény tartóztatása hasznos: Intelmek

A szövegben Szent István látja el tanácsokkal fiát és örökösét. István nagyobbik legendája ezt a művet Erkölcsstanító könyvecskének nevezi, ám a vallási-erkölcsi mondanivalón túl államelméleti szöveggént is tárgyalható. Tíz fejezete közül a hatodikban foglalkozik részletesen a vendégfogadással: „A vendég és a jövevény férfiakban olyan nagy haszon rejlik, hogy méltán lehet számon tartani a Királyi méltóság hatodik helyén.”¹³ Az Intelmek tehát egyebek mellett abban mond újat a korábbi királytükrokhöz képest, hogy rámutat a jövevények támogatásában rejlő politikai *haszonra*.¹⁴ Röviden a 10. fejezet is kitér a külföldiek iránti jóindulatra,¹⁵ ám itt nincs szó a hasznosság elvéről.

legyilkolnak, Rácháb házanépét azonban megkímélik. Az asszony története megelőlegezi az evangéliumi kijelentést: A vámosok és az utcanők megelőznek titeket az Isten országában. Máté 21,31–32.

¹² Szent István nagyobbik legendája szerint a király fia számára erkölcsstanító könyvecskét állított össze – „*libellum de institutione morum constituit*”. A legendaszöveg a „*verbis eum admonitionis spiritualis alloquitur*” – „lelki intelmek szavaival bízta őt”- szófordulatot is használja, ennek alapján szokás Admonitiones, vagyis Intelmek néven is illetni a szóban forgó királytükroket. Legendae S. Stephani regis, Legenda maior, 15. cap. SRH I. 391.; *Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus de institutione Morum.* = Szent István. Intelmek I. A szöveget gondozta és fordította Havas László, Debrecen 2004 VII.

¹³ Intelmek, 6. cap. /35. Másik fontos sajátossága a világi előkelők megbecsülésére való felszólítás.

¹⁴ Balogh József fent idézett munkájában erre még nem mutatott rá. Deér József hangsúlyozta, hogy az Intelmek keresztény szemlélettel összhangban „gyakorlati politikai” gondolatokat is megfogalmaz a VI. VII. VIII. fejezetekben. DEÉR József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez, *Századok* 76 (1942) 435–452. 440–441.; Guoth Kálmán 1943-ban írt munkájában (GUOTH Kálmán: Megoldandó kérdések az Intelmekben, *Századok* 77 (1943) 1–40.) különbséget tesz az Intelmek 6. fejezetében és a 10. fejezetben levő vendégszeretetről szóló gondolat között: a 6. fejezet a hasznosságot emeli ki, a 10. az irgalmat.; Szűcs Jenő ugyancsak rámutat arra, hogy az Intelmek 6. fejezetében jelen van a vendég befogadásához kapcsolódó politikai haszon gondolata. SZÜCS 1988. 42. 43.; Lásd még BAGI 2005. 208.

¹⁵ Intelmek 10. cap. 48/49.

Mit értünk a „regnum” szó alatt?

A 6. fejezet sokat idézett mondata: „*Nam unius linguae uniusque moris Regnum inbecille est et fragile.*”¹⁶ Régebbi fordításban így olvassuk: „Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyöngé és törékeny”.¹⁷ Újabb fordításokban a *regnum* kifejezést a *királyság* szóval adják vissza.¹⁸ Olyan értelmezéssel is találkozunk, mely szerint ebben az esetben királyi kíséret, királyi udvar volna a *regnum* megfelelője. Szörszálhasogató ez a különbségtétel? Vagy lényeges eltérést rejtenek maguk mögött a különböző fordítások és értelmezések? Az utóbbi évtizedek során többen foglalkoztak a *regnum* értelmezésével, és eltérő eredményekre jutottak. Fejtegetésem első részében ezért ezeket az értelmezési lehetőségeket vizsgálom. Az alábbiak során látni fogjuk, hogy további kérdések függnék ezzel össze: milyen mennyiségben, milyen eloszlásban beszélhetünk István királyságában külföldi jövevényekről?

Mályusz Elemér mutatott rá arra, hogy a *regnum* szó királyi kíséretként értelmezendő. A király tehát *nem* arra utasít, hogy külföldiek tömegeit kellene az országba hozni. Azt hangsúlyozza, hogy kíséretében tartson maga mellett külföldi lovagokat, papokat, akiknek ebben az országban nincs rokonságuk, így rá vannak utalva a királyra, mindenben tőle függenek.¹⁹ Szűcs Jenő ugyancsak ezt a gondolatot viszi tovább. Figyelmeztet a Rómával példálózó szövegrész *nobiles et sapientes* (nemesek és bölcsek) fordulatra: vagyis külföldi lovagok és papok támogatására számított a

¹⁶ Intelmek 6. cap. 36.

¹⁷ BALOGH 1927. 5. Békefi Remig és Kurcz Ágnes szintén „ország” szóval adták vissza a *regnum*-ot. BÉKEFI 928.

¹⁸ „Az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny.” Erkölcökre oktató könyvecske. Ford. Bollók János. In Szent István király Intelmei és Törvényei. Budapest 2002.³. 29.: „Az egy nyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő Királyság ugyanis gyenge és törékeny.” HAVAS 37.

¹⁹ Mályusz Elemér: Az egynyelvű ország. *Századok* 75. (1941) 113–139. Mályusz szerint István után a 11–12. században a magyar uralkodók magyarosítani igyekeztek a külföldi betelepülőket, a zsidókat kivéve. Szétszórtan telepítették le őket, hogy hamarabb beolvadjanak. A 13. században változott a telepítési politika. Akkor azért telepítették őket tömbökben (pl. Erdélyben a szászokat), hogy a nagybirtok ne szerezhesse meg ezeket a területeket.

Szekfű Gyula szerint az Árpád-házi uralkodók nem törekedtek az idegenek beolvasztására. Eleinte azért telepítették őket külön, mert kis csoportokban jöttek az országa. Szekfű Gyula a magyar királyság idegenekkel szemben barátságos jellegét hangsúlyozta szemben Mályusszal, aki szerint az Árpád-házi uralkodók a 11–12. században a külföldi jövevények beolvasztására törekedtek, a zsidókat kivéve. A Szekfű–Mályusz vitát tágabb összefüggéséhez lásd ERŐS 2000.

király.²⁰ Vekerdi József is hasonló véleményt fogalmaz a Bollók János által készített fordítást mélató cikkében: hangsúlyozza, hogy a *regnum* nem fordítható országgént, ehelyett a királyi udvar, királyi kíséret kifejezések alkalmazandók.²¹

Mályusz elméletét a maga korában sem fogadta el mindenki. Guoth Kálmán amellet szálit síkra, hogy *regnum* országgént értelmezendő, hiszen István nem csak egy szűk körnek, hanem „az egész országnak volt a királya”. Az 5. fejezet attól óvja a trónörököszt, hogy másoknak adatik a *regnum*. Guoth szerint itt nem lehet szó csupán a kíséretől: a kifejezés magára az országra vonatkozik. Azon a véleményen van, hogy a 6. fejezet a telepések beköltözésének fontosságát hangsúlyozza, akik tömegesen özönlöttek az országba. Mivel István idejében nem beszélhetünk telepeshozgalomról, Guoth arra a következtetésre jut, hogy az Intelmek abban a formában, amelyben előttünk áll, nem készülhetett Szent István idején.²²

A közelmúlt szakirodalmában sem fogadta el mindenki maradék nélkül a *regnum* = királyi kíséret elvet. Kubinyi András csak részben ad igazat Mályusz értelmezésének. Szerinte az Intelmek bizonyos pontján királyságként értelmezhető a *regnum*. Ilyen szövegösszefüggés a „sine dubio maximum detrimentum tuum patitur regnum” = kétségtelenül igen nagy kárt szenved a te királyságod. Az „auge regum” fordulatban viszont Kubinyi szerint is királyi kíséretet jelent a *regnum*, hiszen a béke pártján álló István nem kívánhatta az ország területi növekedését.²³ A „tuum ... auge Regnum” ellenben így is fordítható: „gyarapítsd királyságodat”²⁴. Nem területi növelésre utasít tehát a szöveg, hanem a jólét növelésére. A *regnum* ebben az esetben *királyság* szóval is visszaadható.

²⁰ SZÜCS 1988.

²¹ Vekerdi József: *Regnum unius linguae: Megjegyzések az Intelmek új fordításához. Századok* 138. (2004)/2. 495–499.

²² GUOTH Kálmán: Egy forrás két történet szemlélet tükrében. *Századok* 76 (1942). 43–64.

²³ Kubinyi András: Nemzetiségi és vallási tolerancia a középkori Magyarországon, In: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest 1999. 123–138. 123–138., 126. Kubinyi idézi Holub József gondolatait: szerinte a *regnum* földrajzi egységet, királyi hatalmat, királyságot és a 11–12. században azokat a nemeseket, aki elkísérik a királyt a hadjáratokba. *La Représentation politique en Hongrie au Moyen Age*. In: *Études présentées à la Commission Internationale pour l’Histoire des Assemblées d’États* 18. (1958) 80. Idézi Kubinyi 126. Harald Zimmerannra is hivatkozik, aki szintén felvetette, hogy a *regnum* szót „királyságként, és nem királyi kíséretként kell azonosítani.”

²⁴ Intelmek 38–39.

Hiteles-e a szöveg?

Mielőtt tovább folytatom a regnum-királyság körüli fejtegetést, nem mehetünk el szó nélkül Guoth felvetése mellett: vajon Szent István korában keletkezett-e az Intelmek szövege? A fennmaradt kéziratok a 15–16. századból valók. Ez tápot ad azok gyanújának, akik a szöveg hitelében kételkednek. Tekintve, hogy a fejezetek rövid kivonatai Szent István nagyobbik legendájában is olvashatók, a legendaszöveg megírása előtt valamilyen formában léteznie kellett az Intelmek szövegének. Ezt Guoth sem tagadja. Hogy abban a formában, amelyben ma előttünk áll, létezhetett-e Szent István korában, már képezheti vita tárgyát. Formája, a rímes próza a 11. században volt divatban,²⁵ de ehhez hozzátehetjük: a 13. század elejére helyezett Anonymus gestájában is felcsendülnek a rímek. Önmagában a rímes próza tehát még nem bizonyítja a 11. századi keletkezést. A kérdés nem könnyű voltát mutatja, hogy Deér József 1942-ben még tagadta az interpoláció lehetőségét, később azonban már pártolta.²⁶ Guoth az Intelmek szellemisége alapján érvel amellett, hogy későbbi betoldások lehetnek benne. Az erények hangsúlyozása azonban a Karoling idők szellemiségében volt jelen, a király mellett álló tanácsadók szerepére pedig a 10. század végéről lehet példát hozni.²⁷ Szent István korára jellemző a szöveg azon megállapítása is, hogy Magyarországon még fiatal a kereszténység. Az idegenek hasznosságáról való gondolat ugyancsak beleillik István korába, hiszen István országába érkeztek külföldi vendégek, és a király épített a munkájukra.

A Magyarországra érkezett jövevények eloszlása és mennyisége

Elfogadható az a nézet, hogy a király nem telepes tömegeket akart az országba hívni.²⁸ Ehhez azonban érdemesnek tartom hozzátenni: a királyságba hívott papok és lovagok közül nyilván nem tartózkodott mindenki folyamatosan a király közelében. Valószínűbb, hogy az uralkodó hű embereinek egy részét kinevezte a fontosabb püspökségek, apátságok, ispánságok élére. Jó példa erre Szent Gellért pályafutása. Bizonyos ideig a király köze-

²⁵ Az Intelmek stílusát, rímes prózáját Horváth János vizsgálta (HORVÁTH 1954.)

²⁶ Az interpoláció gondolatát Deér József először tagadta, és a szöveg eredetisége mellett szállt síkra. (DEÉR 1942. 435–452.) 1971-ben azonban azt vallotta, hogy a 11. században nem jöttek idegenek Magyarországra „*ex diversis partibus et provinciis*”, tehát a szöveg nem származhat a 11. századból. KUBINYI 1999. 126.

²⁷ SZÜCS 1988. 42–43.

²⁸ SZABADOS György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*, Szeged 2011. 289.

lében élt, mint a trónörökös nevelője, majd remeteségbe vonult, később azonban megkapta a marosi püspökséget. Azt mondhatjuk: az a személyi kör, amely az uralkodótól függött, valószínűleg lefedte azt a területet, amely fölött az uralkodó hatalmat gyakorolt. Vagyis a kíséret lefedte az országot.²⁹

Ha arra vagyunk kíváncsiak, mekkora szerepet szánt Szent István a jövevényeknek, az Intelmeken kívül érdemes István király törvényére is odafigyelni. A törvény szerint nem szabad más hospeseit elvenni. „*Ha valaki jóakarattal vendéget fogad fel, és neki tisztességes ellátást nyújt, (a vendég) ne hagyja el mindaddig kenyéradóját, s ne álljon be más valakihez vendégül, még ez a megállapodás szerint ellátja.*”³⁰ Egy törvény szövegét vizsgálva mindig kérdés lehet, mennyiben valósult az meg a maga korában. A törvényalkotó szándéka és a helyzet, amely őt a törvény kiadására bírta, azonban kihüvelyezhető a szövegből. Eszerint pedig nemcsak az uralkodó tarthatott magánál külföldről jött embereket, hanem más előkelők szűkebb-tágabb környezetében is jelen lehettek vendégek.³¹ Ezt figyelembe véve több jövevénnel számolhatunk, mint amennyire Mályusz Elemér és Szűcs Jenő írásai alapján következtethetnénk.

Mit érthettek régen a „regnum” szó alatt?

Vizsgáltuk a *regnum* szó fordítási, értelmezési lehetőségeit; érdemes azt is végiggondolni, mit érthettek a korabeli magyarok a *regnum* szó alatt. *Királyság* szavunk a Schlägeli szójegyzékben bukkan fel először az 1400-as évek elején.³² Maga a szó nyilván korábban is létezhetett. *Ország* szavunk korai előfordulását a Halotti beszédben, 1195 körül találjuk: *munhi*

²⁹ Lásd http://laudator.blog.hu/2009/05/23/egynyelvu_oroszag_vagy_egynyelvu_udvar_hozzaszolasat.

³⁰ Szent István törvényeinek XII. századi kézírata az Admonti kódexben. Ford. Bartoniek Emma. István törvénye. 24. cap. „*De his, qui hospites alterius sibi tollunt. Si quis hospitem cum benivolentia accipit et nutrimentum sibi honeste inpendit, quamdiu secundum propositum nutritur, non deserat suum nutritorem, nec ad aliquem alium suam deferat hospitalitatem.*” In: ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: a törvények szövege*, (Pápa 2002). Budapest 1904.

³¹ GYÖRFFY György: *István király és műve*, Budapest 2000.³ (Első kiadás 1977.). 510.; Guoth szerint a vonatkozó törvénycikk „jelentéktelennek tünteti fel” a „telepesek” szerepét. GUOTH 1943. 1–40.. 31. Én azt tartom fontosnak, hogy a törvény egyáltalán megemlíti a jövevényeket.

³² *Magyar nyelv történeti etimológiai szótára*, Főszerk. BENKŐ Lóránt, szerk. KISS Lajos–PAPP László, Budapest 1970., II. 471.

uruzag.³³ Madas Edit prédikációirodalomról szóló könyvében olvashatunk egy latin szövegváltozatot, mely a legközelebb állhat a Halotti beszéd vonatkozó részéhez. Ez a Hartvik-féle Agenda pontificalisban található. A magyar könyörgés így végződik: „adjon neki mennyei országba utat”. Az Agenda szövegében ezt találjuk: *perducere dignetur ad regnum celorum*.³⁴ Eszerint 12. század végi magyarban a *regnum* megfelelője az *uruszág*, *ország* volt. A 1466-ból való Müncheni Kódex a Máté szerinti Evangélium *regnum caelorum* fordulatát így adja vissza: „mennyeek országa.” A *regnum* országgént való fordítása tehát hagyomány volt a magyar nyelvben.³⁵ Az *uruszág* egy úr-hoz való kapcsolódást, tehát egyeduralmat fejez ki, akárcsak a görög *basileia* vagy a latin *regnum*. Györffy György az *úr* szót törzsfőnökként értelmezi, *ország* szavunkat pedig a latin *ducatus*, hercegség megfelelőjének tartja.³⁶ A fenti párhuzam alapján azonban az *uruszág* *regnum*ot is jelenthet. Ezért pontosabbnak érzem, ha az országot – *uruszágot* – az úr-hoz tartozó politikai egységként értelmezzük. Ennek nagysága attól függött, mekkora hatalommal bírt a fölötte rendelkező *úr*. Az *ország* szó mai jelentése nyilván más: ma nem érezzük bele az egyeduralom jelentést, hanem földrajzi egységként értjük az országot. A *regnum* korabeli megfelelőjeként azonban elfogadhatónak érzem az *uruszág* kifejezést.

Ha fellapozzuk Niermayer tekintélyes latin szótárában a *regnum* szócikket, kilenc különféle jelentést találunk benne: a fenség, fiskus, a királyság nagyjai, korona, koronacsillár, trón, törzsterület, hercegség, grófság egyaránt szerepel a lehetséges jelentések között.³⁷ A számos eltérő értelem

³³ Először személynévként fordul elő: „*In villa Kuceu ... vrsag*” 1138/1329.; Ezt követi a halotti beszédben való előfordulás (1195). TESZ II. 1095.; „*oggun neki munhi uruzagbele utot.*” Ó-magyar olvasókönyv. Jakubovich Emil–Pais Dezső. Pécs 1929. (1995) 70.

³⁴ MADAS Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig*, Debrecen 2002. 101–102. A Pray-kódexben, a Halotti Beszéd és Könyörgés után következik egy hasonló tartalmú és felépítésű Sermo. Ebben azonban nincs meg a fenti *munhi uruzag* párhuzama, arra az Agenda pontificalis-ban található párhuzam. 83–102.

³⁵ A Müncheni Kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás, 103.; Müncheni Kódex (1466). A négy evangélium szövege és szótára. Décsy Gyula olvasata alapján Szabó T. Ádám. Budapest. 1985. 23.

³⁶ GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. I–II. *Századok* 92(1958)/1–4. 12–87., 565–615. 585.

³⁷ NIERMEYER, J. F. –Kieft, C. van de: *Mediae Latinitas Lexicon Minus*. Überarbeitet von J. W. J. Burgers. Brill, Leiden–Boston 2002. 1177.

arra figyelmeztet, hogy amikor a szó jelentése fölött töprengünk, nem hagyható figyelmen kívül az adott szövegekörnyezet.

Az Intelmek bevezetőjében a Regna a konzulság, hercegség, ispánság, püspökség és egyéb méltóság sorába kerül.³⁸ A Regnum tehát itt méltósággként, királyi méltósággként van jelen. A későbbiek során többször jelenik meg olyan szövegekörnyezetben a Regnum szó, mely megengedi a királyi méltósággként való értelmezést.

Találunk azonban olyan szövegösszefüggést is, amelyben a Regnum már kevésbé fordítható királyi méltósággként: „*te ipsum sine dubio sanas tuumque Regnum honorifice gubernas,*”³⁹ vagyis saját magadat kétségkívül meggyógyítod, és királyságotat tisztességgel kormányzod. A Regnum itt olyasvalami, amit kormányozni lehet: embercsoportot, államot, királyságot érthetünk rajta. A tanács fontosságát hangsúlyozó 7. fejezet szerint a tanács – *consilium* – ... *determinantur Regna*...⁴⁰ Kurcz Ágnes fordításában „dönt el királyi sorsokat”⁴¹ Bollók Jánosnál „szabja meg az ország határait”,⁴² Havas László szerint „szabja meg a Királyságok határait”.⁴³ Amennyiben a *determino* szót a határok megjelölésére vonatkoztatjuk, a Regnum ebben a szövegösszefüggésben területegységként értelmezendő, amelynek határai vannak.⁴⁴ Hangsúlyozandó, hogy Bollók János a 6. fejezetben királysággként fordítja a Regnum szót, ebben az esetben azonban országgként adja vissza.

Figyelemre méltóak a Regnum azon előfordulásai, amelyek a mennyországgra vonatkoznak. A katolikus hit megtartására intő első fejezet szerint, akik a hitet nem tartják meg, sem itt nem uralkodnak tisztességgel „sem az örök királyságban vagy koronában nem lesz részük”⁴⁵: „*nec hic honeste regnant nec aeterno Regno uel Corona participantur*”⁴⁶ Az utolsó fejezet

³⁸ „*Regna, consulatus, ducatus, comitatus, pontificatus caeteresque dignitates*”, Intelmek, Prologus, 6.

³⁹ Intelmek II. fej. 26.

⁴⁰ Intelmek VII. fej. 38.

⁴¹ KURCZ 53. Megemlítendő, hogy Kurcz Ágnes fordítása adja vissza legjobban az eredeti rímes prózát.

⁴² BOLLÓK 29.

⁴³ HAVAS 39.

⁴⁴ Érdemes ezzel összevetni a főemberekről és vitézekekről szóló 9. fejezetet, melyben ők a királyságnak 9 ... *augmentatores marciarum* (Intelmek 9. fej. 30.) = határok növelői (HAVAS I. fordításában: „gyarapítják a határmenti területeket (vagy: a királyságok – monarchiarum – megerősítői).” HAVAS 31.; Bollók fordításában: „a határtartományok erősségei” BOLLÓK 26.

⁴⁵ HAVAS 17.

⁴⁶ Intelmek I. fej. 16.

fontos erények felsorolása után ugyancsak egy mondatban kapcsolja össze a földi uralmat és az örök boldogságot. „...sine quibus ualet hic regnare nec ad aeternum pertingere Regnum”⁴⁷ „...ezek nélkül sem itt nem uralkodhat senki, és az örök királyságba sem juthat.”⁴⁸ Figyelmet érdemel az „örök korona” említése. Az Újszövetség több helyén korona jelképezi az üdvösséget.⁴⁹

A Regnum többi előfordulása az Intelmekben véleményem szerint királyi méltóságként és királyságként – mint államalakulat – is értelmezhető.⁵⁰

Vekerdi József kigyűjti az Intelmek szövegében azokat a fordulatokat, amelyeket a regnum szimonimájaként értelmez: *regalis dignitas, regia dignitas, regalis corona, corona regum, regale palatium, regia, regium solium, régimen, trohni honor, aula, tribunalia regum*. Értelmezése szerint ezek a „királyi udvarra vonatkoznak, nem az országra.” A területre szerinte a monarchia kifejezés utal.⁵¹ Fentebb azonban láttuk, hogy felmerültek más értelmezések is. Szűcs Jenő szerint a királyi hatalmat fejezi ki szinonimákkal a szöveg: palota, trón, regalis dignitas, régimen, korona.

⁴⁷ Intelmek X. 50.

⁴⁸ BOLLÓK 33.

⁴⁹ Apo 2:10. *coronam vitae*, ton stephanon tész zóész (Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.)

Apo 3:11. *venio cito tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam* (Ragaszkodj ahhoz, amid van, hogy senki el ne vegye koronádat.)

⁵⁰ „*multa mala passus est in Regno*” (Intelmek, Prologus, 10. „...sok bajt kellett kiállnia országlása idején”, Havas L. fordításában.

„*si uis beatus vivere et tuum Regnum honestare*” (Intelmek III. fej. 28.) = ha boldogan akarsz élni és a királyságodnak tisztességet szerezni

„*Illi enim sunt Regni propugnaculum*” (VII. fej. 30.) = ők a királyság sáncai

„*Inobedientia enim totius Regni pestilentia*” (VIII. 42.) = engedetlenség az egész királyság pestise

„*huius climatis tenere Regnum*” VIII. 44.) = ezen a klímán, (a földnek ezen az égövén) megtartani a te királyságod

„*alienis tuum tradetur Regnum*” = idegeneknek adatik a te királyságod

„*ut tuum Regnum per omnia pacificum*” (32.) = a te királyságodat mindenben békés legyen

„*si uis Regni habere honorem*” (32.) = ha akarod, hogy a királyságodnak tisztessége legyen

„*omnia Regna ornant et magnificant aulam*” (VI. 36.) = mind királyságokat ékesítik és nagyvá teszik az udvarokat

„*unius linguae uniusque moris Regnum*” (VI. 36.) = az egy nyelvű és egy szokású királyság

„*maximum detrimentum tuum patietur Regnum*” (VI. 38.) = igen nagy romlást szenved a te királyságod

⁵¹ VEKERDI 495–496.

Ezek a kifejezések az egyes fejezetek elején fordulnak elő: ezek azok a dolgok, melyeket az adott fejezetben tárgyalt helyes magatartás ékesít. Elképzelhetőnek tartom, hogy a korabeli ember fejében nem különültek el olyan élesen a királyi hatalom, királyság, ország és királyi udvar fogalma, mint a mai gondolkodásban.⁵² Az Intelmekben a regnum nemcsak az uralkodó szűkebb kíséretére utalhatott, hanem a tágabbra is: az uralkodó hatalma alatt álló politikai egységre, vagyis a királyságra, az országra.⁵³

A fentiekhez hozzátehetjük: az Intelmek szerzője a Római Birodalmat hozza fel példaként, amikor a vendégek fontosságáról ír. A Birodalommal nem annyira a szűk udvari közösség állítható párhuzamba, inkább egy tágabb politikai egység.

A jövevények mennyiségéről

Amíg Mályusz, Szűcs és Vekerdi értelmezése szerint István idejében a jövevények aránylag szűk csoportja, papok és lovagok jöttek a királyságba, addig Györffy György nézete némileg eltér ettől. Szerinte Géza fejedelem idején papok és fegyveresek költöztek az országba, István uralma alatt azonban „országos mozgalommá” növekedett „minden rendű-rangú hospesek bevándorlása”. Hangsúlyozza, hogy nem a lakatlan területek benépesítése volt a cél, hanem a „királyi udvar gazdasági termelésének sokoldalúvá” tétele.⁵⁴ Településeket is megjelöl, ahová szerinte még a 11. század elején költöztek németek. Szatmárnémeti 1230-ban kiadott kiváltságlevele azt állítja, hogy Gizella királyné „hitével” települtek oda a németek.⁵⁵ Kristó Gyula ellene veti, hogy a csekély számú közösség bizonyára elmagyarosodott volna a 13. századig.⁵⁶ Györffy azonban más településeket is említ, amelyeket 11. századi német településeknek vél. Ilyen az erdélyi Besztercétől délre fekvő Királynémeti. Azok a vallon telepesek, akik a 12. századtól arra a vidékre települtek, Bayersdorfnak nevezték. Györffy szerint a bajorok még Gizella és I. András közötti időben települtek oda. A később odatelepültek megkülönböztették maguktól az ott talált németeket. Kristó idézett művében Bayersdorft is 12. századi telepítésnek tartja. Érvet nem

⁵² Közel kerül egymáshoz a corona és a regnum, noha Európában csak 12–13. században fejlődött ki a koronaszimbolika. SZÜCS 43–44.

⁵³ Az Intelmekben egyébként nem szerepel a magyar népnév, sem a gens szó. SZÜCS 1988. 39.

⁵⁴ GYÖRFFY 2000³. 508–509., 511.

⁵⁵ GYÖRFFY 2000³. 512.

⁵⁶ KRISTÓ 2003. 122.

hoz a 11. századi telepítés ellen, nyilván hasonló indokot említhetne, mint Szatmárnémeti Gizella-kori telepítésével szemben.⁵⁷ Györffy hasonlóan korai telepítésnek tartja a Veszprém megyei Nempti-t is, melyet elsőként az 1086-i évi bakonybéli összeírás említ.⁵⁸ Kristó szerint csak a 12. század elejétől számolhatunk német bevándorlással. Megfogalmazásával – „Magam úgy vélem” – azonban ő is érezteti, hogy feltételezésről van szó. Természetes jelenség, hogy a német közösségek igyekeztek minél régebbre visszavezetni magyarországi jelenlétüket. Véleményem szerint a Györffy által hozott érvek alapján nem lehet teljesen kizárni, hogy már a 11. század elején létrejött néhány németek által lakott település, és azok a 12–13. századig meg is őrizték azonosságtudatukat.⁵⁹

Kristó Gyula rámutat arra, hogy „az -i képzős helynevek keletkezésének fénykora nem a XI–XII. század volt..., hanem a XIII–XIV. század.”⁶⁰ Ez tehát kétségesse teszi, hogy az említett település lakói Gizella idejében települtek volna hazánkba. Györffy sorai alapján tömegmozgalom képe elevenedhet meg előttünk. Idegenek tömeges bevándorlásáról a források alapján nem beszélhetünk, annyit azonban valószínűsíthetünk, hogy nemcsak főrangú idegenek érkeztek István királyságába, hanem közrendűekkel is számolnunk kell, elsősorban az előkelőbb jövevények kíséretében. Az is valószínűsíthető, hogy a vendégek nemcsak a király szűk környezetében fordultak elő. Egyrészt azért, mert a király az ország különböző pontjain adott nekik egyházi vagy világi hivatal, másrészt a törvény szövege utal rá, hogy a királyon kívül az előkelők szolgálatában is állhattak vendégek.⁶¹

⁵⁷ KRISTÓ 2003. 122.

⁵⁸ GYÖRFFY 2000³. 512.

⁵⁹ Gondoljunk rá, hogy 11. században Magyarországra került újlatin nyelvű közösség még a 15. században is őrizte a nyelvét. 1447-ben vallonul jól beszélő magyarországi zarándokok látogattak Liègebe. KRISTÓ Gy.: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Budapest 2003. 173.; Lásd még TÓTH Péter: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után, In: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólével tiszteletére*, Szerk. ÉRSZEGI Géza, Tihany 2007. 31–36.

⁶⁰ KRISTÓ Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához., *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 55. (1976). 57. Idézi: KRISTÓ 2003. 16.

⁶¹ Balogh József megállapítása szerint a skolasztika fedezte fel Arisztotelésznek (Pol. 7,6) azt a gondolatát, hogy az idegenek bejövetele veszélyes. Később a humanizmus fejlesztette tovább ezt a nézetet. Az Intelmek tehát nem keletkezhetett a humanizmus vagy a skolasztika korában. Balogh megállapítása szerint a 6. fejezet nem a magyarországi nem magyarokra vonatkozik, hanem a betelepülőkre. BALOGH 1927. 7.

Az Intelmek a külföldi szakirodalomban

Érdemes szem előtt tartani, hogy nemcsak a magyar nyelvű, hanem a külföldi szakirodalomban is idézik az Intelmeket, amikor az idegen nyelv és a jövevények megbecsülésének fontosságáról középkori forrásra hivatkoznak. Így tesz Arno Bornst *Der Turmbau von Babel* című, nyelvekről, nyelvtudásról szóló nagyszabású művében.⁶² Tomasz Jurek lengyel kutató Lengyelországba vándorló német lovagokról szóló tanulmányában hivatkozik a Libellus-ra, és 11. század eleji magyar szerző művének tekintti.⁶³ Christian Lübke lengyel szakirodalom alapján idézi fel az egy nyelvű és egyerkölcsű birodalom (Reich) gyengeségéről szóló fordulatot. Lübke az 1000 körüli német–szláv kapcsolatokat taglalva megemlíti a szláv udvarokban jelen levő külföldieket. Ebben az összefüggésben hivatkozik az Intelmek gondolatára. Megállapítása szerint nemcsak feleségként, egyházi személyként vagy hadvezérként fordultak ott elő külföldiek, hanem a „nemzetközi »életstílus« megjelenítése” végett is.⁶⁴

Kik a „korábbi királyok”?

Az Intelmek 6. fejezete mellett különféle értelmezésekre adhat alapot a 8. fejezet is. Jórészt arra utasítja olvasóját, a trónörökös, hogy kövesse apja – tehát a szöveg beszélőjének – példáját. A következő gondolatok azonban kérdéseket vethetnek föl: „...*Mert a földnek ebben az övezetében nehéz az uralkodói hatalom megtartása, hacsak már előbb is nem úgy léptél fel, mint aki a korábban országoló Királyok szokásának nyomdokán halad. Ki lenne az a görög, aki a latinokat görög hagyományok alapján kormányoz-*

⁶² BORST, Arno: *Der Turmbau von Babel*, Band II. Teil I. Stuttgart 1958. 581. Borst szerint az Intelmek idézett sorai Szent Ágostonnak a 44. zsoltárhoz írt értelmezésére emlékeztetnek, mely szerint az Egyházat a nyelvek sokfélesége ékesíti.

⁶³ JUREK, Tomasz: Die Migration deutscher Ritter nach Polen, In: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, Ed. Thomas WÜNSCH, Ostfildern 2003. 243–276. 244.

⁶⁴ LÜBKE, Christian: Slawen und deutschen um das Jahr 1000, *Mediaevalia Historica Bohemica* 3. (1993) 58–90. 86. „Als Ausdruck für das Bewußte streben nach einer internationalen Zusammensetzung der Höfe ganz Mitteleuropas wurde jener Teil der berühmte Ermahnungen König Stephans von Ungarn an seinen Sohn Emmerich gewertet, in dem jenes Reich als schwach bezeichnet wird, das nur eine Sprache und eine Sitte kennt.” Amire Lübke hivatkozik: ZIENTARA, B.: *Cudzoziemcy w Polsce X–XV. wieku: ich rola w zwierciadle polskiej opinii średniowiecznej*. In: *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej*, Warszawa 1973. 9–37., 9.

ná, vagy ki lenne az a latin, aki a görögöket latin hagyományok segítségével igazgatná? Nincs ilyen! Ennek okán kövesd az én szokásaimat, hogy a tied körében kimagasló személyiségnek tartsanak, az idegenek körében pedig dicséretre méltónak."⁶⁵

Kik azok a korábbi királyok, akiknek követésére felszólít a szöveg? Az értelmezések között elkülöníthető két határozott véleménycsoport. Az egyik inkább külföldi királyok követésére való felszólítást, nemzetek feletti eszmét fedez fel a szövegben, a másik szerint az Intelmek szerzője hazai hagyományok, a korábbi magyar uralkodók követésére inti a trónörököszt.

Guoth Kálmán az utóbbi csoportba sorolható. Arra mutat rá, hogy István az első magyar király, a szövegben tehát a többes számú „Királyok” alak későbbi betoldás lehet. Szt. István Nagy Legendája felsorolja az Intelmek fejezetcímeit, ott maiores, vagyis az ősök szem előtt tartásáról van szó. Guoth szerint tehát az Intelmek eredeti szövegben maiores, ősök kifejezés állhatott. Ezt cserélték ki a későbbi királyok idején a Szent Istvánra való tiszteletből „antecessores reges” –re, „Király elődök”-re. Guoth szerint István nem buzdíthatta fiát pogány elődök követésére. A Nagy Legenda címfelsorolása is csak „szem előtt tartást” említ, nem teljesen kötelező jelleggel. Guoth szerint „talán csak az általános keresztény felfogás erős, szinte kényszerítő nyomására kerülhetett egy ilyen rész az eredeti Intelmekbe”.⁶⁶

Guoth érvelésében érzek némi ellentmondást. Egyfelől igazolja, hogy az eredeti szövegben ősökről, tehát magyar uralkodókról volt szó. Másfelől úgy érvel, hogy a szöveg „korántsem kötelező formában” intett az ősök „szem előtt tartására.” A fent idézett rész a latinok és görögök kormányzásáról meglehetősen határozott politikai tartalmú intést tartalmaz. Vitathatónak érzem azt a megállapítást is, hogy a szerző az István előtti uralkodókat nem nevezhette királynak. Guoth egy lábjegyzetben maga mutat rá érvrendszere lehetséges ellenérvére, Szent István kisebbik legendájára,

⁶⁵ Intelmek 45.

⁶⁶ GUOTH 1942. 61–64., 63. Az interpoláció gondolatát Deér József először tagadta, és a szöveg eredetisége mellett szállt síkra. (Deér József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez. *Századok* 76. (1942) 435–452.) 1971-ben azonban már azt vallotta, hogy a 11. században nem jöttek idegenek Magyarországra „ex diversis partibus et provinciis”, tehát a szöveg nem származhat a 11. századból. KUBINYI 126. Guoth szerint Szent László törvényeiben „nem találjuk meg az előző királyok követésének elvét”. GUOTH 1943. 39. Ezzel szemben a szabolcsi zsinat (1092) András király rendeletére hivatkozva mondja ki, hogy Szent Péter ünnepét három napos vigília előzze meg.

mely szerint István „apja király volt”.⁶⁷ Ha tehát van olyan magyarországi forrás, mely István apját királyként tartotta számon, miért ne tehetett volna így az Intelmek szerzője is? Nyugati forrásokról is tudunk, melyek királyként emlegettek 10. századi magyar vezéreket.⁶⁸ Guoth fejtegetésének lényegét mindenesetre abban látom, hogy szerinte az Intelmek 8. fejezete az *ősöknek*, tehát a korábbi magyar uralkodóknak ha nem is követésére, de szem előtt tartására buzdíthatott.

Szücs Jenő másképp értelmezi a 8. fejezetet. Az ő gondolatmenetében a követésre méltó királyok azok, akiket a szöveg név szerint is említ: vagyis Salamon és Dávid, a bibliai uralkodók. Rajtuk kívül még a római királyokat említi a szöveg. A 9–11. században valóban benne volt az európai királyeszményben Dávid és Salamon tisztelete.⁶⁹ Szücs érvelése ellen szólhat, hogy az Intelmek 8. fejezetben az is benne van: a fiak kövessék az atyákat. Márpedig az Árpádoknak nem voltak ősei sem Dávid, sem a római királyok. A követésre méltó királyok említése azonban nem jelent feltétlenül visszautalást az ősökre. A fejezet elején a „maiores” követéséről van szó. Esetleg *elődök*-ként is értelmezhető, így beleérthetők a vérszerinti ősök és a felvállalt elődök is. A szöveg beszélője a saját példájának követését írja elő fiának. Arról nem szól, hogy a nagyapa példáját is követni kellene. Azt sem állítja a szöveg beszélője, hogy ő követte a saját apja példáját. Szent István ezt nem is állíthatta maradéktalanul, hiszen Géza kettős vallású volt, István pedig tisztán keresztény. Követendő vér szerinti ősként tehát ott áll a trónörökös előtt az apja, István király, követendő királyelődként pedig rajta kívül a bibliai királyok és a keresztény római uralkodók szolgálatják a mintát.

⁶⁷ GUOTH Kálmán: Egy forrás két történet szemlélet tükrében. *Századok* 76 (1942). 43–64. 62. 4. jegyzet. 1943-ben megjelent cikkében is fenntartja nézetét, de az Intelmek egyéb olyan elemeire is rámutat, amelyek szerinte nem illenek Szent István korába.

⁶⁸ Sankt Gallen-i Évkönyvek, Pulszi király elfogásáról szól. Augsburgi Gerhard, Ulrik püspök életírója szerint „Elfogott királyait és főembereiket Regensburgba vitték” Deér József még Guoth cikke megjelenése évében rámutatott arra, hogy Szt. István Nagyobb Legendája nem szó szerint írta ki az Intelmek fejezetcímeit, tehát a 8. fejezetben sem kell arra gondolnunk, hogy később interpolálták volna. (DEÉR 1942. 446.) Deér a 8. fejezet többes számú reges alakját úgy magyarázza, hogy az a királyi méltóságra utal. Az szövegben megszólaló István ilyenkor nem közvetlenül magára utal, hanem általában a királyi méltóságra. (DEÉR 1942. 451–452.) A szöveg vonatkozó részét azonban gyakorlatiasabbnak érzem. Fennáll a kérdés: kik azok az előző királyok, akiket követni kell?

⁶⁹ SZÜCS 1988. 33–53., 34–36. Kubinyi is elfogadja azt a nézetet, hogy itt a bibliai királyokról van szó. KUBINYI 1999. 124.

Olyanok követésére szólít fel, akiknek uralma „ebben az égőben” példaértékű lehet. A clima kifejezés ezen a helyen kívül még egyszer fordul elő a szövegben, a bevezető részben: „*amplissimis terrarum climatibus*”, „a földek legszélesebb tájöveiben”.⁷⁰ Nem érzem helytelennek azt a következtetést, hogy a clima itt egy országnál nagyobb területegységet jelent. Ha a szóban forgó clima, „égő” a keresztény világ, már elfogadható az a nézet, hogy példaértékű bibliai királyokat és keresztény királyokat kell követni.⁷¹

Vekerdi József Szűcs elméletét nem fogadja el,⁷² szerinte a szöveg a hazai hagyományok követésére int, sőt, arra, hogy a magyarokat magyaroknak kell kormányozniuk. Bollók János fordítását méltatva egy ide kapcsolódó nyelvi finomságra is felhívja a figyelmet. Bollók így tolmácsolja a latinok kormányzásáról szóló mondatot: 'Hiszen melyik görög kormányozhatná a latinokat görög szokások szerint?' Vekerdi fejtegetése szerint „A *regeret coniunctivum* a szokásos 'kormányozná' feltételes mód helyett először Bollók adja vissza ható igével, ami érzékelteti a gondolatot: a görögöket görögöknek, a latinokat latinoknak kell kormányozniuk, nem idegen uralkodóknak – tehát a magyarokat magyaroknak.”⁷³

Vekerdi véleményével szemben úgy látom, a szöveg olyan helyzetre figyelmeztet, melyben különböző (nyelvű) közösséghez tartozik az uralkodó és azok, akik az uralma alatt állnak. A korabeli Magyar Királyságban is hasonló helyzettel állhatott szemben az uralkodó. A szöveg arra intheti a trónörököst, hogy tiszteletben kell tartania a különböző népcsoportok hagyományait.

Többen figyelmeztetnek arra a hasonlóságra, amely az Intelmek idézett gondolata és István törvényének bevezetője közt fennáll.⁷⁴ A törvény bevezetője szerint minden népet a maga törvénye szerint kell kormányozni.

⁷⁰ Intelmek, Prologus, 4-5. o. Magyarul: 7. o.

⁷¹ Szűcs fejtegetéséből úgy tűnik, a clima nála a keresztény világnál szűkebb egység, az a táj, ahol a Magyar Királyság létrejött. „Az alapegység tehát, melynek történeti dimenziója Dávid királytól a keresztény Rómán át a jelenig húzódik, az egész virtuális keresztény kozmosz, melynek történetesen eme tájékán, climáján rendeltetett nemrég egy új szervezet, nostra monarchia.” SZÜCS 1988. 38.

⁷² VEKERDI „igen különös”-nek tartja Szűcs nézetét. 498. 10. jegyzet.

⁷³ VEKERDI 2004. 497.; A latinok és a görögök említése Havas László szerint nemcsak arra utal, hogy István király tisztában volt mind a latin, vagyis a római illetve német-római kormányzati hagyományokkal, mind a görög, vagyis bizánci politikai alapelvekkel, hanem az is egyértelműen kirajzolódik előttünk, hogy az apostoli magyar államalapító mintegy önálló utat keresett, figyelembe véve a latin és a görög példán kívül nyilván az ősi törzsi-fejedelmi tradíciót is.” HAVAS XXXIV

⁷⁴ DEÉR 1942. 451–452.

Madzsar Imre kimutatta, hogy István király törvényének ez a gondolata Bajor Törvénykönyvből való. A Bajor törvénykönyv áttekinti a nagy törvényhozókat Mózesről a görög és római politikusokon át Theodosiusig, majd megállapítja: „*Deinde unaquaque gens propriam sibi ex consuetudine elegerunt legem.*” „Utóbb minden egyes nép a szokásjog alapján magának alkotott törvényeket.”⁷⁵ A Bajor törvénykönyv szerint Theodorik frank király „megparancsolta, hogy utasításának megfelelően jegyezzék le a frankok, az alemannok és a bajorok törvényét minden egyes nép számára, amely uralma alatt állt, szokásjog szerint; hozzátette, amit hozzá kellett tenni, s elmetszette, ami átgondolatlan és összefüggéstelen volt. És azt, ami a pogányok szokásjoga szerint való volt, a keresztény törvénynek megfelelően megváltoztatta.”⁷⁶ Az István számára mintául szolgáló törvénykönyv tehát olyan birodalom képét idézi, amelyben különböző népek éltek, ezen népeknek pedig saját szokásjoguk volt. Közülük a frank, alemann és bajor törvényt íratta le az egyes népek számára. A bajor törvénykönyv a pogány szokások keresztény törvényekké való átalakításáról is szól. Az Intelmek erre az átalakításra nem tér ki. Azt azonban hangsúlyozza, hogy Magyarországon még fiatal a kereszténység, tehát, ha a régi szokásokat bizonyos formában tiszteletben akarta tartani és keresztény szellemiséget is meg akarta meghonosítani, a régi szokásokat mindenképpen módosítani kellett.

A latin–görög különbségről olvasva eszünkbe juthat egy másik korabeli forrás, Querfurti Brúnó Szent Adalbertől írt életrajza. Az elbeszélés szerint a cseh Adalbert Itáliában találkozik Nílussal, a görög remetével. Nílus hangsúlyozza magáról, hogy ő görög. Arra inti Adalbertet, hogy menjen inkább a latin szerzetesek közösségébe, Rómába.⁷⁷ A szöveg azt sugallja, hogy a gö-

⁷⁵ Az idézett mondat előtti történelmi áttekintést Sevillai Izidor művéből vette a Bajor törvénykönyv írója. Madzsar Imre: Szent István törvényei és a lex Baiuvariorum. *Történeti Szemle* 10. (1921) 48–75. 59.; Lex Baiuvariorum 258.; Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye. Ford., kísérő tanulmányt írta Nótári Tamás. Szeged 2011.

⁷⁶ Lex Baiuvariorum 2011. 11.A Prologus bizonyos részei utalhatnak történelmi tényekre, I. Theoderich, frank király „alemann és bajor törvényhozói szerepe” azonban minden bizonnyal csupán legenda. Theoderich 533-ban halt meg, a bajorok csak ez után tűnnek fel a forrásokban, a „későbbi Bajorország területe pedig nem tartozott frank fennhatóság alá.” A bajorok törvénye 737–743 között keletkezhetett. NÓTÁRI 2011. 161–168.

⁷⁷ Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Kwerfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa: Państwowe Wyd. Naukowe, 1970. 13. cap.; „*Ast, inquit, homo ego sum Grecus; melius conueniunt cum quibus hec agas monachi Latini.*”

Német fordítását lásd: VOIGT: *Brun von Querfurt, Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*, Stuttgart 1907. 348.

rögnek görög, a latinoknak latin szokás szerint kell élniük. A latin–görög el-lentét Adalbert életrajzában a különböző rítusokra utal. Az Intelmekben nyilván különböző uralkodói szokásokról, népekhez kapcsolódó hagyományokról van szó. Mindkét szöveg példa azonban a latin–görög szembeállításra.

Az Intelmek 8. fejezete olyan helyzetet vázol, amelyben az uralkodó saját nyelvétől eltérő nyelvűeket is kormányozhat. Az előző királyok említését nem kell feltétlenül itteni uralkodóknak feltételeznünk, hiszen azokat az uralkodási módszereket, melyeket akár ebben az országban is alkalmazni kell, más területek uralkodóitól is megtanulhatja a magyar trónörökös: a módszer pedig az, hogy tiszteletben kell tartani az uralt nép szokásait.

Az idegen, a kívülálló negatív összefüggésben is felbukkan az Intelmek szövegében. Ilyen a pogány jelentésű *ethnicus* kifejezés: aki a Szentegyház tagjait megbotránkoztatja, annak kívül kell maradnia az Egyházon, mint pogány és vámos („*ethnicus et publicanus*”)⁷⁸. A szófordulat az Evangéliumból való. A Vulgata az „*ethnikosz kai ho telónész*” kifejezést fordítja ekként.⁷⁹

A Magyarországon letelepedett jövevényeket szembeállítja a szöveg a külföldiek pöffeszkedésével („*arrogantia exterorum*”).⁸⁰ Ha a trónörökös a főemberekkel és a vitézekkel szemben gőgösen viselkedik, az a veszély fenyegeti, hogy idegeneknek adatik a királysága („*alienis tuum tradetur Regnum*”).⁸¹ Támadólag fellépő népeket is említi a szöveg beszélője „*diuersarum gentium incursionis*”,⁸² ezeket a népeket azonban nem nevesíti.

A *gens* és *ethnicus* szavak a fenti helyeken negatív összefüggésben jönnek elő. A *gens* kifejezést azonban pozitív értelemben is használja: Az Újszövetség választott népét, az Egyházat „*gentem electam*”⁸³ szókapcsolattal jellemzi. A *gens* tehát az Intelmekben egyszerűen népet jelent. Az Ószövetség választott népére az „*Antiquus populus a Deo electus*” kifejezést használja.⁸⁴ Feltűnő lehet, hogy a magyar népnév egyszer sem fordul elő az Intelmek szövegében. A király bizonyára saját nemrég meg-

⁷⁸ Intelmek II. fej. 24. A *publicanus* szót Kurcz Ágnes is vámosnak fordítja a megfelelő bibliai helyet (Máté 18,15–18) idézve. KURCZ 50. 191. Bollók János és Havas László a *publicanust* adóbérlőnek fordítják (BOLLÓK 24.; HAVAS 25.)

⁷⁹ Máté 18,17. A *publicani* és *ethnici* szavak egy szövegösszefüggésben jönnek elő még Mt. 5,46 és 5,47-ben.

⁸⁰ Intelmek VI. fej. 36.; Kristó Gy.: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon, *Irodalomtörténeti Közlemények* 94 (1990) 425–443. 427.

⁸¹ Intelmek, IV. fej. 32.

⁸² Intelmek Prologus, 12.

⁸³ Intelmek II. fej. 22.

⁸⁴ Intelmek, Prologus, 10.

tért alattvalóira vonatkoztatja a „*nouellam sanctae ecclesiae plebem*” kifejezést.⁸⁵ Nép jelentésben tehát a gens, populus, plebs kifejezés egyaránt előfordul, pogány jelentésben pedig a bibliai ethnicus fordulatot használja. A saját terület megjelölésére érthető a tanács fontosságáról szóló fejezetben a *patria* kifejezés⁸⁶

Megkísérlem összegezni az Intelmekről tett fejtegetéseimet. A vallási szövegpárhuzamok alapján a regnum korabeli megfelelője a magyar nyelvben valószínűleg uruság (ország) lehetett. A korabeli gondolkodásban a királyi hatalom, királyi udvar, királyság és ország jelentések bizonyára nem váltak el annyira élesen, mint amennyire ma elválasztjuk őket. Külföldi jövevények nem csak a király szolgálatában állhattak, hanem más előkelők környezetében is. A király szolgálatában álló idegenek sem korlátozódtak a király közvetlen közelére, hanem többen közülük az ország különböző pontjain viseltek hivatalt. A magyarországi jövevények valószínűleg többen lehettek, mint ahogy ezt Mályusz elmélete alapján gondolhatnánk. A 6. fejezet mondanivalójával összekapcsolható a 8. caput. Ez utóbbi arra mutathat rá, hogy az egyes népcsoportokat a maguk szokásai szerint kell kormányozni. A követendő elődök közé talán a vérszerinti ős és a felvállalt előd is beletartozhatnak: vérszerinti elődként Szent István, követendő királyelődként rajta kívül a bibliai királyok és a kersztény uralkodók állhattak példaként a trónörökös előtt.

Feladat:

Olvassuk el az Intelmek 6. és 8. fejezetét! Tegyük föl kérdéseket a szöveggel kapcsolatban, keressünk ellentmondást!

(Pl.: Kik a „*korábban országgló Királyok*”? Mit jelenthet: „*a földnek ebben az övezetében...*”?)

⁸⁵ Intelmek II. fej. 18. Ötletadó volt Csókás Máté hallgatóm előadása.

⁸⁶ Intelmek VII. fej. 38. Kurcz Ágnes (53.) Bollók János (29.) és Havas László (39.) egyaránt hazának fordítják a patria-t.

Nem magyar népek Magyarországon a középkorban (Vázlatos áttekintés)

A középkori Magyarország nem magyar népeit Kristó Gyula 2003-ban megjelent könyvében mutatta be. A következő fejezetben elsősorban az ő könyvét követem, helyenként mondákkal, érdekességgel fűszerezve az áttekintést.

A Kárpát-medence északi részén a magyar honfoglalás idején is élhettek **szlávok**, de viszonylag kevesen. A Felvidék jelentős része lakatlan volt. A lakatlan területekre a 11. századtól érkeztek betelepülők. A nyugti részre csehek (morvák), a középső részre lengyelek, a keleti térségbe oroszok (rutének). Belőlük alakul ki a szlovák nép. A többféle összetevőt alátámasztja a „szlovák nyelv erős nyelvjárási tagoltsága.” 1444 szlovák népnév első írásos említése, 1512-ben Sclavonia néven nevezik Észak-Magyarországot.⁸⁷ A tót szó különféle Kárpát-medencei szlávokra vonatkozott, Vas megyei vendekre és Szlavóniára is. Melich János alapján azt mondhatjuk, a német elnevezés, a deutsch (teuton) közös töre vezethető vissza a tót névvel. Eleinte nem szlávokra használhatták.⁸⁸

14. századtól számolhatunk a rutének bevándorlásával. A Magyar Királyság déli részén bolgár és szerb lakosságot találunk. Az oroszok Magyarországi jelenléte fölött gondolkodva megemlítendő Oroszvár Moson megyében. „...földrajzi neveket felvonultató környezete szintén mutat szláv vonásokat.” Talán kapcsolatba hozható azzal a címmel, amellyel Imre herceget említi a Hildesheimi Évkönyv 1031-ben: *Heinricus, Stephani regis filius, dux Ruizorum*. Talán rusz (varég) testőrség lehetett István körül, ennek volt a parancsnoka Imre. Az ország nyugati határán élhettek orosz határőrök.⁸⁹

A **németek** betelepülése fontosabb történelmi eseményekhez köthető. Gizella királynéval érkezett pl. Vecelin, Hont, Pázmán. Keresztes hadjáratok alkalmával is „felfedezhették” hazánkat a németek. A tatárjárás után újabb telepések érkeztek. Az első keresztes hadjáratból tér vissza Anzelm lovag. „1103-ban felszámolja németalföldi egzisztenciáját, és 1124. évi oklevél szerint fiaival együtt Magyarországra jön.” A dél-erdélyi Broos (mai Szászváros) talán eredeti lakhelye – Braz (ejtsd Bróz) – nevét viselte.

⁸⁷ KRISTÓ Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest 2003. 81–106.

⁸⁸ MELICH János: *A honfoglaláskori Magyarország*, 1929. 417–421.

⁸⁹ KRISTÓ 2003. 106–119.

A második keresztes hadjárat idején járt Magyarországon Ritzerfeldi Hezelo, talán az ő nevét viseli a dél-erdélyi Hetzelsdorf (Ecel.) II. Géza idején történt nagyobb német betelepülés Dél-Erdélybe. A Szászföldön szerezték a legtöbb előjogot. **1211-ben II. András idején a Német Lovagrend** a Barcaságban telepedett meg. II. András 1225-ben kiűzte őket, ehhez meg akarta szerezni az erdélyi szászok támogatását, ezért adott nekik **1224-ben kiváltságokat, az Andreanum-ot**. Szabad papválasztást, kereskedőiknek országos vámmentességet engedélyezett, csak a király és a szebeni ispán gyakorolhat felettük joghatóságot. Németország különböző területeiről jöttek Dél-Erdélybe németek. A „szász” elnevezés nem származási helyükre utal, hanem jogi helyzetükre. A Felvidéken a Szepességben 1214 után települnek be a szászok. A középkor végéig folyamatosan érkezhettek ide németek. Itt nem szereztek olyan fokú kiváltságokat, mint az erdélyiek. Nagyobb városokban (Buda, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa, Pest) találunk németeket, részt vesznek a városok kifejlesztésében.⁹⁰

Érdekességként lássunk két mondát, melyek a németek magyarországi megtelepedéséről szólnak. Az egyik az erdélyi szászok betelepülését magyarázza. A patkányfogó mondája szerint 1284-ben egy ember zenével kicsalja a patkányokat Hamelnből, de nem kap fizetséget. Később zenéjével a gyerekeket csalja el, és egy hegy belsejébe viszi őket. A gyerekek Erdélyben jönnek elő, tőlük származnak az erdélyi szászok.⁹¹

A szepességi születésű Leibici Márton, bencés szerzetes 1464-ben írt emlékiratában (Senatorium) említ egy mondát a magyarországi németekről. Eszerint a király felesége a szász herceg lánya. A tatárok kivonulása után javasolja, hogy apja országából hívjanak németeket Magyarországra. Ők lesznek a szepesiek és az erdélyiek.⁹²

⁹⁰ KRISTÓ 2003. 121–165.

⁹¹ *Deutsche Sagen*, Hrsg. von den Brüdern GRIMM, Berlin 1816, 244. cap. 330–333.; Korai – 14/15. századi források a gyerekek kivonulásáról szólnak, bár datálásuk részben vitatott. Job Fincel 1556-ban, *Wunderzeichen* c. művében az ördög csábítja el a gyerekeket. Ezt Isten büntetéseként értelmezi a bűnök miatt. Johann Weyer művében (1566) envet kap a patkányfogó (Bundting), és megjelenik az ellentét a patkányfogó és a város között. Hans-Jörg UTHER: *Rattenfänger von Hameln*, In: *Enzyklopädie des Märchens*, Band, 11, Hrsg. Rolf Wilhelm BREDNICH, Berlin-NewYork, 2004. 299-307.; Népszerűsítő formában lásd *Germán kelta regék és modnák*, Feldolgozta és az előszót írta DÖMÖTÖR Tekla, Budapest 1965, 120–121.

⁹² L. LEIBICI MÁRTON: *Senatorium*. Dialógus az elmúlt időkről, Ford. HONFFY Pál, In: *A magyar középkor irodalma*, Szerk. V. KOVÁCS Sándor, Bp. 1984. 533–611. 547.

A **vallonokat és olaszokat** a latin forrásban Latinusok, Gallicusok. Német forrásban Wallen, magyarban Olasz-ként említik őket. (A magyar nyelvben az olasz szó szláv eredetű, az összlávban minden újlatin népre vonatkozott.) Lehetnek a Német Birodalomból jövő franciák vagy itáliaiak, bár utóbbiak kevesebben lehettek. Többnyire királyi városokban életek (Esztergom, Székesfehérvár) és püspöki városokban (Pécs, Eger, Nagyváradi), itt kereskedelemmel foglalkozhattak. 1241 utáni fontos városokból hiányzanak, azokról a helyekről, ahol németek laktak. Kisebb településeken a szőlőművelést lendítették fel. A szabolcsi zsinat (1092) rendelkezéséből tudjuk, hogy a magyarok más böjti fegyelmet követtek, mint a latinok. A magyarok hamvazószerda előtti hétfőn kezdték a nagyböjtöt, a latinok hamvazószerdán. A 1147-ben I. Géza-be vallonul beszélő magyarországi zarándokok érkeztek a *Chronicon Leodiense* szerint. (Eger környéki latinok lehettek.) Tálya településnév a francia *taille* „irtvány” szóból származik.⁹³ Rubruki Vilmos, amikor a mongol kánnak, Mengkü kánnak az udvarában járt, találkozott egy Pászka nevű asszonnyal, aki a lotharingiai Metzből való volt, és Magyarországon esett fogságba. Rubruk tőle halott egy Willelmus nevű Párizsból való ötvösmesterről, aki Karakorumban él. Magyarországon esett fogságba, Fehérvár (bizonyára Gyulafehérvár) közelében.⁹⁴ Rubruk később találkozott is Willelmusszal és feleségével. Az asszony lotharingiai ember lánya volt, és Magyarországon született. Rubruk egy bizonyos Basiliusszal is találkozott Karakorumban, „egy angol fiával, aki Magyarországon született.” Ő a gyulafehérvári püspök testvérével lehet azonos.⁹⁵

A **románok** a 13. század elején kezdenek feltűnni Erdély déli részén, onnan haladnak észak felé. Havasalföld felől vándorolnak. A 14. században tűnnek fel Máramarosban, onnan vándorolnak dél felé. Ők Moldvából vándorolnak be. Előkelőik beolvadnak a magyar nemességbe, a románok nem alkotnak külön erdélyi nemzetet.⁹⁶ A románok vándorlásáról, Moldva alapításáról egy 16. századi elejétől való krónika közöl egy érdekes mondát. Eszerint a románok Máramarosból mennek Moldvába, és bölény vezeti őket. Egy állat vezeti tehát új hazába a népet, hasonlóan a magyar csodaszarvas mondához.⁹⁷

Tekintsük át azokat a „keleti” népeket, melyek a magyarokkal együtt érkeztek a Kárpát-medencébe

⁹³ KRISTÓ 2003. 167–177.

⁹⁴ RUBRUK XXIX. 2-3. fej. 294-295. o.; XXXII. 5. fej. 332. o. lásd 459. o-n a jegyzetet.

⁹⁵ RUBRUK XXX. 7.; fej. 322-323. o.; XXXII. 5. fej. 332. o. lásd 459. o-n a jegyzetet.

⁹⁶ KRISTÓ 2003 191-218.

⁹⁷ LÜKŐ Gábor: Moldva alapításának mondáihoz, *Ethnographia*, 47 (1936) 48–56.

A kavarok (kabarok): kazárok birodalmából váltak ki és csatlakoztak a magyarokhoz. Bíborbanszületett Konstantin említi őket a Birodalom kormányzásáról írt művében, a 39. fejezetben (*Kabaroï*). Híradása szerint három törzsük volt. Konstantinon kívül a Salzburgi Évkönyv szól róluk a 881. évnél (*Cowari*). Egyes vélemény szerint etnikailag és nyelvileg egységesek lehettek. Kristó Gyula szerint azonban a kavar gyűjtőnév lehet, és ez a népcsoport különböző népelemekből állhatott. Miután szétesett az őket összefogó szövetség, már nem olvashatunk a kavar népnévről.⁹⁸

A székelyek: Kristó Gyula szerint eredetileg török nyelvű népről van szó, és csak később magyarosodtak el. A nyelvész Benkő Lóránd szerint ez nincs így: elkülönült állapotban nem magyarosodhatott volna el egy népcsoport. A székelyeket 1116-ban 1146-ban említik először a források nyugati határmenti harcok során (csehek, majd osztrákok elleni harc során). Mai Szlovákia nyugati részén, a cseh határ közelében is van Székelyfalva település. Székelyek nyelvjárása nem egységes. Egyes székely nyelvjárások a magyar nyelvterület más nyelvjárásaihoz hasonlítanak. Székelyföldi településnevek ugyancsak előfordulnak a magyar nyelvterület más pontjain. Kristó szerint a székelyek az ország nyugati részéről vándoroltak a Székelyföldre a 12. században, szabadságuk megőrzése végett.⁹⁹

Egyéb keleti eredetű népek

Besenyők: Bíborbanszületett Konstantin és Regino szerint a magyarok előlük jönnek a Kárpát-medencébe. A 10. században szövetségesként harcolnak magyarok és besenyők Bizánc ellen (955-ben, majd 970-ben, az arkadiupoliszi csatában. Ez az utolsó kalandozó hadjárat.) Taksony idejében Magyarországra is költöznek besenyők. István idejéből ismerjük Tonuzobát. Nyugati határ közelében, a Dunántúlon Fejér és Tolna megye vidékén és az Alföldön is éltek besenyők. Nem sikerült olyan fokú kiváltságokat szerezniük, mint a szászoknak vagy a székelyeknek.¹⁰⁰

⁹⁸ KRISTÓ 2003. 38–41.; A kabarokról (kavarokról) lásd TÓTH Sándor László: Levédiától a Kárpát-medencéig, Budapest 2011. 53–65. 67–78.; Uő: A honfoglalástól az államalapításig, Szeged 2010, 136–138.

⁹⁹ KRISTÓ 2003. 54–66.; Lásd még KRISTÓ. 2002.; A középkori székelység: krónikák és oklevelek a középkori székelyekről. Válogatta, bev., jegyz. KORDÉ Zoltán, Csíkszereda 2001.; KORDÉ Zoltán: *A székelykérdés története*, Székelyudvarhely 1991. <http://mek.oszk.hu/02200/02254/02254.htm>

¹⁰⁰ KRISTÓ 2003.69-79.; GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei*, Budapest 1990, 316–318.

Többnyire keleti eredetű népek képviselték a magyarországi muzulmánokat, akiket izmaelitáknak neveztek. Volgai bolgárokat, valamint hvárezmi eredetű, muszlim kálizokat sorolhatunk közéjük. Kálizok nevét helynevek is őrzik, pl. Budakalász. Abu-Hámid al-Garnáti, Granadából való mór utazó három évet töltött Magyarországon 1150-1153 között. Beszámol a magyarországi muszlimok két fajtájáról: „A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, keresztényeknek tettetik magukat, és titokban tartják, hogy muszlimok. A magrebi származásúak ezzel szemben csak háborúban szolgálják a keresztényeket, és nyíltan vallják az iszlámot.” A hvárezmiek bizonyára kálizok. A magrebiek török nyelvű nép, valószínűleg úzok lehetnek.¹⁰¹

A **jászok** eredetileg iráni nyelvet beszéltek. Az alánok leszármazottai, kaukázusi oszétok nyelvrokonai. (Jász névben benne levő ász kapcsolatba hozható az oszét szóval. A jász név elejére szláv nyelvből került a j kezdőhang.) Kisebb számban a tatárjárás előtt is megjelenhettek a Magyar Királyságban. A 14. század elején költöznek nagyobb mennyiségben a Magyar Királyság területére, az Al-Duna jobb partjáról. Pilis, Esztergom területén éltek. A 14. század közepén költöztek a mai Jászság területére részben délről, részben az Esztergom-Pilis térségből. 1422-ből való oklevél hátoldalán olvasható jász szójegyzék. Daban horz = jó napot.¹⁰²

A **kunok**: A tatárjárás előtt jönnek Magyarországra, majd a magyarokkal való összetűzés, és királyuk, Kötöny megölése után kivonulnak. 1246-ban visszatérnek. Nemcsak az Alföldön, hanem a Dunántúlon és a Felvidéken is éltek kunok. IV. (Kun) Lászlót a pápai követ, Fülöp, fermói érsek rászorította a kun törvények kiadására 1279-ben: eszerint a kunoknak meg kell keresztelkedniük, letelepült életre kell áttérniük. Duna, Tisza, Körös, Maros, Temes vidékét jelöli meg lakhelyként. Egyházilag a kalocsai érsek, a csanádi, váradi, egri püspök fennhatósága alá helyezték őket.¹⁰³ Eredetileg török nyelvűek. Nyelvemlék a Codex Cumanicus. Ennek egy része latin-perzsa-kun szókönyv, a Krím félsziget területén az ottani olasz népesség számára készülhetett. A szókönyvvel később latinból kun nyelvre fordított egyházi szövegeket kapcsoltak hozzá. Magyarországon fennmaradt a Miatyánk kun szövege századból.¹⁰⁴

¹⁰¹ BEREND Nóra: A kereszténység kapujában, Máriabesnyő 2012. 67-69.; Magyarországi izmaelitákról (muzulmánokról), köztük volgai bolgárokról és kálizokról lásd KRISTÓ 2003. 41-53.

¹⁰² KRISTÓ 2003. 233-43.; <http://www.jaszokegyesulete.hu/?menu=nyelve>

¹⁰³ KRISTÓ 2003. 219-232.; BEREND Nóra: A kereszténység kapujában, Máriabesnyő 2012. 69-72.;

Lásd még: KOVÁCS Szilvia: A kunok története a mongol hódításig, PhD-értekezés, Szeged 2012. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1749/1/Kovacs_Szilvia_PhD.pdf

¹⁰⁴ BEREND 2012. 71-72; GYÖRFFY 1990. 220-241.; A kódex hasonmás kiadását lásd: Vladimir DRIMLA: Codex Cumanicus, Bucarest 2000.

Zsidók: Különválasztandó a zsidó vallás és zsidó nép (etnikum). Eleinte olyan zsidó vallású emberek éltek Magyarországon, akik etnikai értelemben nem voltak zsidók. A zsidó etnikum később, nyugat felől, főleg német terüetről érkezett a királyságba. A 13. század során a király igényt tart gazdasági szakértelmükre. Pápai nyomásra hoz intézkedéseket zsidókkal és szaracénokkal szemben (1233), ám ezek az intézkedések jobbra nem valósultak meg. 1282-ig hat zsidó kamaraispánról tudunk a 13. században. 1251-ben IV. Béla kiváltságokat ad a zsidóknak: elfogadja esküjüket, védi imaházaikat, törvényesen kamatot szedhetnek. Béla kiváltságlevele II. Frigyes osztrák herceg zsidóknak 1244-ben adott kiváltságlevele alapján készült. 1279. évi budai zsinat szerint vörös posztóból készült jellel kell megkülönböztetni a zsidókat. 1282 után nem találkozunk zsidó kamaraispánokkal. Nagy Lajos idején kiutasították a zsidókat az országból, de nem sokkal később visszatérhettek. Mátyás király idején zsidó vallásból kereszténnyé lett Ernuszt János irányítja a gazdasági ügyeket, fia, Zsigmond pécsi püspök lesz. Szerencsés Imre szintén zsidó vallásból lesz keresztény, Jagelló korban játszik fontos szerepet. 1493-ban vérvád alapján Nagyszombatban máglyán égetnek el zsidókat. 1526 vége felé sok magyarországi városból kiűzték a zsidókat.¹⁰⁵

A **cigányok** neve az athinganosz (érinthetetlen) szóból eredhet. Ez egy eretnek mozgalom neve volt. Hagyománytörténeti szempontból érdekes lehet, hogy szokás volt Egyiptomból származtatni őket. A 15. század elején bukkannak fel különböző európai országokban. Magyarországon 1416-ban tűnnek fel biztosan, Brassóban. (Bár korábról is lehet tudni Cigány nevű településről és Zigány családról.) 1422-ben Zsigmond Szepesváralján kiváltságot ad László vajdának: városoknak fogadniuk kell őt, övéi ügyeiben csak ő ítélkezhet.) Nyugaton zarándokoknak, egyiptomiaknak mondják magukat. 16. századi svájci források kettős képet festenek: előbb zarándokok jönnek, akik vissza is térnek hazájukban, utána tolvajok jönnek. (Egy néppel kapcsolatban előbb pozitív, majd negatív állapot ábrázolása a szkítákról és tatárokról szóló szövegekben is feltűnik.) Beatrix királynét (1489) majd Máriát, II. Lajos feleségét (1525) zenével szórakoztatták. 1490-ből van adat rá, hogy lókereskedéssel, 1496-ból, hogy fegyverkovácsolással foglalkoztak Magyarországon.¹⁰⁶

¹⁰⁵ KRISTÓ 2003. 179-189. Lásd még BEREND Nóra könyvének vonatkozó fejezeteit. Berend 2012.

¹⁰⁶ KRISTÓ 2003 245-247. Sir Angus FRASER. A cigányok. Bp. 2002. 52-54.; A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Szerk. Mezey Barna, 1986. hivatkozzak KRISTÓ 2003.

A magyarság idegen szemmel (Feladatok)

Miként változott a magyarság megítélése a nyugat-európai szerzőknél a 10-12. század során?

Milyen közhelyeket használnak a kalandozók említésekor? Említenek-e pozitívumot a kalandozókról a nyugati források?

Mely témák során említik meg a keresztény magyarokat?

Miként írják le Magyarországot?

Mutassunk rá olyan szerzőre, aki a keresztény hitre tért magyarságot is negatívan ítélte meg!

Milyen a keletről jött szerzők magyarságképe?

Ki volt Abu-Hamid al-Garnáti?

Abu-Hamid al-Garnáti szerint vörös arannyal volt megerősítve II. Géza király pecsétje. Mivel magyarázható ez a szín? (Lásd MAKK Ferenc: Adalék a II. Géza-kori aranypecsét használatához, In: Uő: A turulmadártól a kettős keresztig, Szeged 1998. 191-196. 194-195.)

Freisingi Ottó: Frigyes császár tettei (részlet), I. 32. In: Magyar történeti szöveggyűjtemény, Szerk. BERTÉNYI Iván. Budapest, 2000. 167-168.

Abu-Hamid al-Garnáti: Nyugat országainak néhány csodájáról szóló világos beszámoló (részlet) In: Magyar történeti szöveggyűjtemény, 2000. 169-172.

Bertrandon de la Brocquière In: Magyar történeti szöveggyűjtemény, 2000. 195-197.

Egy Délkelet-Európát leíró földrajzi munka a XIV. század elejéről (Részlet) In: Magyar történeti szöveggyűjtemény, 2000. 191-194.

KÖRMENDI Tamás: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. Korall 10 (2009) 38. sz. 30-46.

CSÁKÓ Judit: : A XI. századi Magyarország a francia kútfők tükrében, Fons 18. évf. (2011) 2. sz. 147-208. 167-171.

Keresztes hadjárat és Magyarország (Feladatok, vázlatos áttekintés)

- Olvassuk el Szent Gellért nagyobbik legendájának elejét!

Keressünk benne kérdéses helyet, ellentmondást Szent Gellért apjával és a szentföldre induló hadjáratával kapcsolatban! (Szent Gellért püspök nagy legendája, Ford. Szabó Flóris, In: Árpád-kori legendák és intelmek, Szentek a magyar középkorból I. Bp. 1999. 68-69.)

Milyen elméletet kínál Szegfű László, mely feloldja ezt az ellentmondást?

Lásd Szegfű László: Szent Gellért családja. Acta Universitatis Szegedien-sis de Attila József Nominatae. Acta Historica 75 (1983) 11-18.

Szent Gellért nagyobbik legendájában olvashatjuk, hogy apja a Szentföldre megy hadjáratba, és ott hal meg. Gellért életében ez ebben a formában aligha képzelhető el, hisz az ún. első keresztes hadjárat 1096-ban indult (lásd lentebb.) A 12. században azonban élt egy velencei szent, Pietro Acotanti. Az ő életrajza több ponton emlékeztet Szent Gellértére: Pietro apja keresztes hadjáratban halt meg. 1122-ben a velencei doge, Domenico Michele valóban indított hadjáratot II. Balduin jeruzsálemi király támogatására (1118-1131). Valószínűsíthető, hogy Pietro Acotanti életrajzából emelhettek át elemeket Gellért legendájába.

- Mi mond a Képes Krónika és Szent László legendája László király és a keresztes hadjárat kapcsolatáról?

Milyen ellentmondásra tudunk ebben az esetben rámutatni? (Képes Krónika, Ford. Bollók János, jegyz. Veszprémy László, Bp. 2004. 139. fejezet, 92-93.o.; Szent László király legendája, Ford. Kurcz Ágnes, In: Árpád-kori legendák és intelmek, Szentek a magyar középkorból I. Bp. 1999. 93.)

A Képes Krónika és Szent László legendája arról ad hírt, hogy Lászlót kéri fel a keresztes hadjárat vezetésére. László azonban 1095 júliusában halt meg, az ún. első keresztes hadjáratot pedig 1095 novemberében hirdette meg II. Orbán pápa a clermonti zsinaton. (Lásd Szt. László legendájához 17. jegyzet.)¹⁰⁷

- Vázoljuk **Aacheni Albert** műve alapján, kik vezették 1096-ban a Magyarországon átvonuló keresztes hadakat, milyen összetűzésekre kerül sor a keresztesek és a magyarok között? Ki a magyar király eb-

¹⁰⁷ A témához ötletadó volt Szlovák Dávid hallgatóm szemináriumi előadása Szent Lászlóval kapcsolatos hagyomány bevonásával.

ben az időben? Melyik az a keresztes vezér, aki a király támogatásával, békével átvonul az országon?

Előbb szegény hadak vonulnak Keletre:

 stelen Walter átvonul Magyarországon. 16 embere hátra marad Zimonynál fegyvert vásárolni. Kirabolják őket, fegyvereiket a várra tűzik.

Remete Péter átvonul Magyarországon. Meglátják Zimony várfalán a fegyvereiket. Elfoglalják Zimonyt, majd kivonulnak az országból.

Gottschalk pap serege rabol. Egy fiút karóba húznak. **Kálmán király** parancsot ad kiirtásukra. A magyarok harcban nem tudják legyőzni őket. Fegyverük és pénzük átadását kérik, és elvonulást ígérnek. A keresztesek átadják fegyvereiket. A magyarok nagy részüket legyilkolják. (A Dunántúlon történik.)

Emicho serege. Mosont ostromolják. A keresztesek kezdeti sikereik után a magyarok legyőzik őket. Aacheni Albert a zarándokok által elkövetett bűnök büntetéseként tudja be a vereséget.

Végül **Bouillon Gottfried** serege vonul át az országon. Előbb bizalmatlannak a magyarokkal szemben. Könyves Kálmán túszoikat kér tőlük, majd megengedi az átvonulást.

Aacheni Albert: vegyes leírás. Kálmánt legkeresztényibbnek ábrázolja, másutt azonban a magyarok csalárd magatartására mutat rá. Gottfried lovagseregét már segíti Kálmán.

- Olvassuk el **Nogent-i Guibert** beszámolóját (Gesta Dei per Francos)! Miként mutatja be Nogent-i Guibert a különböző keresztes vezéreket és seregeiket?

Nogent-i Guibert: zsidóknak mutatja be Remete Péter seregét. Buillon Gottfried azonban a szerző szerint fegyelmet tudott tartani.

- II. Keresztes hadjárat, 1147

Olvassuk el **Freisingi Ottó** és **Odo Deoglio** beszámolóját! Mely uralkodók vezetik a Magyarországon átvonuló keresztes hadakat? Ki ekkor a magyar király? Kerül-e sor összetűzésre?

1147-ben III. Konrád német király - a császári címet nem nyerte el -, majd VII. Lajos francia király vonultak át Magyarországon. Ekkor II. Géza volt a magyar király. Ottó, Freising püspöke, III. Konrád tanácsadója is a hadjáratot tartott. Ottó a magyarokat rútnak ábrázolja, az országot azonban szépnek.

Borisz, a trónkövetelő Géza király emberei elől menekülve VII. Lajos táborában talált menedéket egy időre, majd elmenekült.

- II. András hadjárata, 1217

Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

Mit tudunk ennek a szólásnak az eredetéről? Lásd: Szegfű László: Messze volt-e Makó Jeruzsálemtől? (Gondolatok Makó város címeréről), In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére, Szerk. Piti Ferenc, Szabados György, Szeged 2000. 537-558.

Baranyai Decsi János ötezer görög és latin mondás mellé gyűjtött magyar megfelelőket (*Adagiorum*, 1598). A Makóról való szólást a következő mondás magyar megfelelőjeként említi: *Tota erras via*, illetve *Toto coelo erras*.

Szirmay Antal, *Hungaria in parabolis* c. művében (Buda, 1804. 129.) meg is magyarázza a szólás eredetét: II. András keresztes hadjárata során egy Makó nevű vitéz „bortól felhevülve”, a dalmáciai Spalatót Jeruzsálemnek vélte.

Makót, a települést 1299-ben említik először, korábbi neve *Felvuelnuk*. 1247-ben *Vlnuk*. Vagyis Velnök.

Alapvető irodalmak:

Nogent-i Guibert; Acheni Albert, In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor, Szeged 2006. 215–217. 302–314.

Csákó Judit: A XI. századi Magyarország a francia kútfők tükrében, *Fons* 18. évf. (2011) 2. sz. 147-208. 176-203.

Magyarország és a keresztes háborúk. Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő, Gödöllő 2006.

Irodalom

A jegyzék a szemináriumi munka alapjául szolgáló forrásokat, szakirodalmakat tartalmazza, nem törekszik teljességre

Források

- AACHENI ALBERT, ford., bev. jegyz. VESZPRÉMY László, In: *Írott források...* 302–314.
- A Benedictus Polonus útjáról készült jelentés 1247-ből, ford. Gy. RUITZ Izabella, In: *Julinaus barát...* 1986 185-191, és jegyzetek.
- Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában : 1131-1153* / közzétette: O. G. BOLSAKOV, A. L. MONGAJT. Arab nyelvből ford. IVÁNYI Tamás; jegyz. kieg. CZEGLÉDY Károly. – Budapest, Gondolat, 1985.
- Ademari Cabannensis Chronicon*, eds. Pascale BOURGAIN, Richard LANDES, Georges ALLEN-PON, (Corpus Cristianorum Continuatio Maedievalis 129.) Turnhout, 1999;
Ademari Historarum libri III, ed. Georg WAITZ = *Monumenta Germaniae Historica Scriptores IV*. ed. Georg Heinrich PERTZ, Hannover, 1841.
- A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből, ford. GYÖRFFY György, In: *Julianus barát és a napkelet fölfedezése*, Szerk, GYÖRFFY György, Bp. 1986, 61-70.
- A középkori székelység: krónikák és oklevelek a középkori székelyekről*, Válogatta, bev., jegyz. KORDÉ Zoltán, Csíkszereda 2001.
- ALBERICUS = lásd *Chronica Alberici* ...
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Budapest 2002.
- AMMIANUS MARCELINUS, *Róma története*, ford. SZEPESY Gyula, jegyz., utószó ADAMIK Tamás, Budapest 1993,
- ANDREA DANDOLO: Velencei krónika Szent Márk püspökségétől 1342-ig (részletek), ford. CSONKA Ferenc, In: *Tatárjárás*
- ANONYMI (P. MAGISTRI) *Gesta Hungarorum*, Ed. JAKUBOVICH Emil, jegyz. PAIS Dezső In: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (SRH), I, ed. SZENTPÉTERY Imre, Bp., 1937 (új kiadás: Bp., 1999),
ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Ford. PAIS Dezső. Budapest 1975.;
ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, ford. VESZPRÉMY László, Budapest 1999.

- Árpád-házi ifjabb Szent Erzsébet tössi legendája, Ford. PUSKELY Mária SSDN, In: *Legendák és csodák. Szentek a magyar középkorból II.*, Szerk. MADAS Edit, KLANICZAY Gábor, Budapest 2001. 310-330. (PUSKELY Mária bevezetőjével, 308-309.
- Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, szerk. MORAVCSIK Gyula. 1988.
- BEDA VENERABILIS, Chronica maiora. De temporum ratione. 153. cap, In: *Monumenta Germanie Historica, Auctorum antiquissimorum 13*, Chronicorum minorum saec. IV. V. VI. VII. Vol. III. Berlin, 1898.
- Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Szent István Társulat, Budapest 2000.
- BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: A birodalom kormányzása, ford. MORAVCSIK Gyula, Budapest 2003.
- BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: A birodalom kormányzása, ford. MORAVCSIK Gyula, In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Budapest 2002. 112-120.
- BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei*, Ford. KULCSÁR Péter, Budapest 1995.
Antonius DE BONFINIS: *Rerum Ungaricarum Decades*, Ed. I. FÖGEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ, Lipsiae, 1936.
- Böhmenckronik des Cosmas von Prag, In: *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte, Fortsetzung*, (CDROM) Berlin 1999.
- BRÉMAI ÁDÁM: Gesta Hamburgensis
- CAMÕES, Luís de: *A lusiadák*, Ford. HÁRS Ernő, Budapest, Mundus Egyetemi Kiadó, 1997. HÁRS Ernő és RÁKÓCZI István jegyzeteivel.
- Chronica Alberici monachi trium fontium, Ed. P. Scheffer-Boichorst, MGH. Scriptores (Fol.). 23. Vol.. Ed. G. H. Pertz, Hammnoverae 1874.
ALBERICUS monachus Trium Fontium, Krónika a város alapításáról egészen az 1241. esztendőig, 1237-1239 (részlet), Ford. CSONKA Ferenc, In: *Tatárjárás*,..
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, Ed. Alexander Domanovszky, 36. cap., In: *Scriptores Rerum Hungaricarum* (SRH), I, ed. SZENTPÉTERY Imre, Bp., 1937 (új kiadás: Bp., 1999);
Képes Krónika, ford. BELLUS Ibolya, tanulmányok DERCSÉNYI Dezső, KRISTÓ Gyula, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, jegyz. KRISTÓ Gyula, Bp., 1986 *Képes Krónika*, ford. BOLLÓK János, a fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette SZOVÁK Kornél, VESZPRÉMY László, az utószót írta, a függeléket és az irodalomjegyzéket összeállította SZOVÁK Kornél, Budapest 2004.

- Chronicorum quae dicuntur Fredegarii scholastici liber I*, ed. Bruno KRUSCH, Hannover, In: *Monumenta Germaniae Historica*, In: MGH, Scriptores rerum Merovingicarum 21, Hannover 1888.
- Die Chronik Fredegars und der Frankenkönige, die Lebensbeschreibungen des Abts Columban, der Bischöfe Arnulf und Leodegar, der Königin Balthilde. Übersetzt von Otto Abel. Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. VII. Jahrhundert. Band 2. Berlin 1849. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte, CD-Rom, Berlin 1998
- Cremonai Liudprand történeti művei*, Jurkovich Emil, GOMBOS F. Albin és GAÁL Lajos fordításai t felhasználva fordította: SÜTTŐ Szilárd. In: Peter CLASSEN – CREMONAI LIUDPRAND: *A Nyugat és Bizánc a 8-10. században*, Budapest 2005.
- CSOKONAI Vitéz Mihály összes művei. Költemények 4. 1797–1799. Szerk. SZILÁGYI Ferenc. Budapest 1994
- Der heilige Andreas – Narr um Christi Willen*. Hg. Dr. CHRISTOS GARIDIS. Berlin 2010.
- Deutsche Sagen*, Hrsg. von den Brüdern GRIMM, Berlin 1816.
- DRIMLA, Vladimir: *Codex Cumanicus*, Bucarest 2000.
- EKKEHARD: Sankt Gallen-i történetek. Ford. HORVÁTH János. In: *A magyarok elődeiről...* 221–229.
- Érdy codex I. fele*, Nyelvméltár IV. VOLF GYÖRGY, Bp. 1876.
- Érdy codex II. fele*, Nyelvméltár V. Közzéteszi VOLF GYÖRGY, Budapest 1876.
- FARKAS András, Az zsidó és magyar nemzetről = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez, Reneszánsz kor*, szerk. BITSKEY István; a szerkesztésben közreműködött JÁNOS István; főszerk. TARNAI Andor, Bp. Akadémiai, 1988, 157–161.
- FLAVIUS, Josephus: *A zsidó háború*, 1999⁶, ford. bev, jegyz. RÉVAY József.
- Uő.: *Antiquities of the Jews*, transl. William WHISTON, 1737.
<http://sacred-texts.com/jud/josephus/index.htm#aoj>
 Uő.: *A zsidók története, XI-XX. könyv*, ford, RÉVAY József, jegyzet, előszó HAHN István, Budapest [1999⁴]
- FREDEGAR: lásd *Chronicarum que dicuntur Fredegarii scholastici*
- FREISINGI Ottó krónikája, ford. GOMBOS F. Albin, IRSIK József, VAJDA György, bev., jegyz. GOMBOS F. Albin, Budapest 1912.
- Gall Névtelen*: A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei. Ford., bevezető jegyzetekkel ellátta BAGI Dániel, Budapest 2007.

- GEOFFREY OF MONMOUT: *Gesta Regum Britannie*, ed., transl. by Neil WRIGHT, Cambridge 1991.
- Germán kelta regék és mondák*, Feldolgozta és az előszót írta DÖMÖTÖR Tekla, Budapest 1965.
- Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificem. Ex recensione Lappenbergii. MGH. Scriptores rerum Germanicarum 8. Editio altera. Hannoverae 1876. = Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. Übersetzt v. J. M. Lappenberg. Leipzig 1888. In: *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte*. (CD-ROM.) Berlin 1998.
- Glabri, Rodulfi, Historiarvm Libri Quinqve. Rodulfus Glaber, the five books of the histories*, eds. John FRANCE, Neithhard BULST, Oxford, 1989.
- GOTIFREDI VITERBIENSIS Memoria seculorum, Ed. G. WAITZ, In: *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores (in Folio) XXII, Ed. G. H. PERTZ, Hannoverae 1872.
- GREGORII episcopi Turonensis libri historiarum X. Lib, In: MGH, Scriptores rerum Merovingicarum, Tomi I. Pars I. Curaverunt Bruno Krusch, Wilhelmus Levison, Hannoverae, 1951.;
- TOURS-I GERGELY: Korunk története. A frankok története, ford. bev., jegyz. MEZEI Mónika, ADAMIK Tamás, Pozsony 2010.
- GREGOR VON TOURS, Frenkische Gsschichte, In: *Quellensammlun zur mittelalterlichen Geschichte*, CD-ROM, Berlin 1998.
- Haszdáj ibn Saprut Levele Córdobaból Jozsef kazár királynak. 955k. In: Shlomo J. SPITZER – KOMORÓCZY Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1869-ig*, Budapest 2003. 68-88.
- HERSFELDI LAMPERT: Évkönyvek, ford., bev. jegyz, THOROCZKAY Gábor, In: *Írott források...* 105-107.
- HÉRODOTOSZ: *A görög-perzsa háború*, ford. MURAKÖZI Gyula, Budapest 2000.
- HKÍF: *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged 1995
- HORATIUS: lásd Quintus Horatius Flaccus
- IBN BATTÚTA zarándokútja és vándorlásai, válogatta BOGA István, ford. BOGA István és PRILESZKY Csilla, lektorálta, bev. jegyz. GERMANUS Gyula, Budapest 1964.
- IBN HAJJÁN. Bevezetés és ford. Elter István. In : *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk Kristó Gyula. Szeged 1995.
- ELTER István: *Ibn Hayyān a kalandozó magyarokról*, Szeged 2009.

IBN HORDĀDBEH: Az utak és országok című munkájából, In: KMOSKÓ Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről, Földrajzi irodalom I/1.*, szerk. ZIMONYI István, Budapest 1997. 93-154.

Intelmek: lásd *Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus...*

Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről, szerk. MAKK Ferenc, THOROCZKAY Gábor, Szeged 2006.

IUSTINUS: lásd Világkrónika...

JORDANES, *Getica: a gótok eredete és tettei*, kiad. KISS Magdolna, Budapest 2004.

Julianus barát és Napkelet felfedezése, Szerk. GYÖRFFY György, Bp. 1986.

Julianus második útjáról szóló jelentése 1237-38-ból, Ford. GYÖRFFY György, In: *Julianus barát ...* 1986, 71-82.

Képes Krónika: lásd *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*

KÉZAI SIMON, *A magyarok cselekedetei*, ford. BOLLÓK János, utószó, jegyz. VESZPRÉMY László, Budapest 1999.

Simonis DE KEZA *Gesta Hungarorum*, Ed. DOMANOVSKY Sándor, In: SRH I

KMOSKÓ Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről, Földrajzi irodalom I/3., Szerk. ZIMONYI István, Budapest 2007.

KOHN Sámuel: *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*, Bp., 1881, 144–159.

Korán, Ford. SIMON Róbert, szerk. Puskás Ildikó, Budapest 1994.

Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról, 1521. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Ed. KOROMPAY Klára et. alt., bevezetés és jegyzetek írta PUSZTAY János, Budapest 1985.

Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról, 1521. Nyelvemléktár VIII. Közzéteszi VOLF GYÖRGY, Budapest 1879.

LEI MÁRTON: *Senatorium. Dialógus az elmúlt időkről*, ford. HONFFY Pál, In: *A magyar középkor irodalma*, szerk. V. KOVÁCS Sándor, Budapest 1984. 533-611.

Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye, Ford., kísérő tanulmányt írta NÓTÁRI Tamás. Szeged 2011.

Liber historiae Francorum, In: MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum*, 2, Fredegarii et aliorum Chronica. Hannover, 1888.

LIUDPRAND: lásd Cremonai Liudprand

Magyar Anjou legendárium, szerk. LEVÁRDY FERENC, (Helikon), Budapest 1973.

MATTHAEUS PARIS: A tatárok természetéről (Részlet), Ford. MEZEI Mónika, In: *Tatárjárás*, 49.

MGH= Monumenta Germaniae Historica

Nesztor-krónika, Poveszty Vremennyh Let - Az elmúlt idők történései (elbeszélése): Honnan ered Rusz föld, Ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld. Köszönet FERINCZ Istvánnak, hogy a megjelenés alatt álló fordítást rendelkezésemre bocsátotta.

NOGENT-I GUIBERT, ford. VESZPRÉMY László, In: *Írott források...* 215–217.

Ókori keleti történeti chrestomathia, HARMATTA János (ed.), Budapest 1964.

PLANO CARPINI úti jelentése 1247-ből, Ford. Gy. RUITZ Izabella, In: *Julianus barát...* 91–183.

PLINIUS SECUNDUS, Caius (maior): *A természet históriája*, Bukarest 1973.

QUINTI HORATI FLACCI Opera Omnia = Quintus Horatius Flaccus Összes versei. Szerk. Borzsák István–Devecseri Gábor. Budapest 1961.

RANSANUS, Petrus: *Epithoma rerum Hungararum*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp. 1977. Index II.

RANSANUS, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*, ford., utószó, jegyz. BLAZOVICH László, Sz. GALÁNTAI Erzsébet ; közrem. KULCSÁR Péter, Budapest 1999.

Roland-ének, ford. RAJNAVÖLGYI Géza, Budapest 1996.

RONSARD, Pierre de: Frankiász, Invokáció, I. 1-4. sor, ford. Nemes Nagy Ágnes, In: *Évezredek eposzai*, szerk. Kormos István, Bp. 1970.

RUBRUK útleírása 1255-ből, Ford. Gy. RUITZ Izabella, In: *Julianus barát...* 1986. 201-381.

Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus de institutione Morum. = *Szent István. Intelmek I.* A szöveget gondozta és fordította Havas László, Debrecen 2004.

Szent István király Intelmei Imre herceghez, ford. KURCZ Ágnes, In: *Árpád-kori legendák és intelmek, Szentek a magyar középkorból I.*, Szerk. ÉRSZEGI Géza, Budapest, 1999. 47-55. Erkölcökre oktató könyvecske, Ford. BOLLÓK János. In: *Szent István király Intelmei és Törvényei*, Budapest 2002³

SEVILLAI IZIDOR, *A gótok története*, ford. SZÉKELY Melinda, Szeged, 1998.

Szókratész Egyháztörténete, ford. BAÁN ISTVÁN. Budapest, 1984

SRH I.= *Scriptores Rerum Hungaricarum I*, ed. SZENTPÉTERY Imre, Budapest, 1937 (új kiadás: Bp., 1999)

STRABÓN, *Geógráfika*, ford. Földy József, Budapest 1977.

Tatárjárás, Szerk. NAGY Balázs, Bp. 2003.

- THIETMARi Merseburgensis episcopi, *Chronicon* = THIETMAR von Merseburg, *Chronik*. Neu übertragen und erleuchtet von Werner TRILLMICH, Darmstadt 1974. (2011-es kiadása tartalmazza Steffen Patzold tanulmányát és friss irodalomjegyzéket is.)
- THURÓCZY János, *A magyarok krónikája*, 2. cap., az 1-129. és 186-262. fejezeteket fordította, a jegyzeteket írta BELLUS Ibolya, Budapest, 2001;
Johannes DE THUROCZ, *Chronica Hungarorum II. Commentarii 1*, Composuit Elemér MÁLYUSZ adiuvante Julio KRISTÓ, Budapest 1988.
- VERGILIUS, *Georgica*, Ed. MARÓTI Egon. Budapest 1983. 163. Magyarul: VERGILIUS Vergilius összes művei. Ford. LAKATOS István, Budapest 1973
- Világkrónika a kezdetektől Augustusig*, (Fülöp királynak és utódainak története.) Marcus Iunianus Isutinus kivonata Pompeius Trogus művéből. Ford. Horváth János, sajtó alá rendezte BOLLÓK János, Utószó BORZSÁK István, Budapest 1992
- VORAGINE:
Philippus apostolus cum XX annos per Sithiam praedicasset. JACOBI A VORAGINE: *De sancto Philippo apostolo*, Legenda aurea, Vulgo historia lombardica dicta, recensuit, TH. GRAESSE, Lipsiae 1850². 292–293. 292.; Magyarul: JACOBUS DE VORAGINE: *Szent Fülöp apostol*, Ford. SARBAK GÁBOR, Legenda Aurea. <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0045.html>.
- WIDUKINDUS Corbeius: *A száz történet három könyve*, ford. MAGYAR László András, Budapest 2009.
Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxoniarum libri tres. Herausgegeben von Paul Hirsch und Hans-Eberhard Lohmann. MGH. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum LX. Hannover 1935. = Widukinds Sächsische Geschichten. Übersetzt von Reinhold Schottin. Zweite Auflage. Neu bearbeitet von Wilhelm Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Ausgabe. Band 33. Leipzig 1891. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung. CD-Rom, Berlin 1999.
- Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Kwerfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa: Państwowe Wyd. Naukowe, 1970.
Német fordítását lásd: VOIGT: *Brun von Querfurt, Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*, Stuttgart 1907.

Szakirodalmak

- ALBRECHT, Stefan: Das Griechische Projekt Andreas II, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2013. 2. szám, 440-460.
- ANDERSON, Andrew Runni: *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Cambridge, Massachusetts 1932.
- BALÁZS Károly: *Újszövetségi szómutató szótár*, Budapest 1998.
- BALOGH József: 'Nemzet' és 'nemzetköziség' Szent István Intelmeiben, *Irodalomtörténeti Közlemények* 37 (1927) 1–10.
- BALOGH József: Szent István politikai testamentuma, *Minerva* 9. (1930) 129–156.
- BASKI Imre: Madijar: magyar eredetű néptörődék a kazakoknál? *Csodaszarvas* 2009. III. kötet 189-208.
- BAUER, Johannes B.: *Az újszövetségi apokrifek*, Ford. VANYÓ LÁSZLÓ, Budapest 1994²
- BÁLINT Csanád, Az ethnosz a kora középkorban, *Századok*, 140 (2006), 296-305.
- BÁLINT Csanád: Magyar néptörődék Kazakisztánban? *Századok*, 143 (2009) 6. sz. 1483-1490.
- BÁN, Peter: Additional Material to the Portugese cult of the Saint of the Arpad-Dynasty, In: *A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történettudományi Tanszékének Évkönyve*, 1988, 1. szám, 125-134.
- BECKER, Carl Heinrich, Bābalyūn (Babylon), In: *The Encyclopaedia of Islam I.* ed, Hamilton Alexander Rosskeen GIBB, Leiden–London, Brill, 1960, 844–845.
- BÉKEFI Remig: Szent István király Intelmei, *Századok* 35 (1901) 922–990.
- BENDEFY László: *Kummagyaria, A kaukázusi magyarság története*, Budapest 1941.
- BENDEFY László: *A magyarság kaukázusi őshazája (Gyertyán országa)*, Budapest 1942, (reprint1999).
- BEREND Nóra: *A kereszténység kapujában*, Máriabesnyő 2012.
- BERNT, Günter: Aehticus Ister, In: *Lexikon des Mittelalters*, I, München–Zürich, 1977. 192.
- BERTHA Árpád: Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről. In: *Honfoglalás és nyelvészet...* 211–219.
- BOEFT, Jan Den: *Ambrosiaster*, Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Hrsgg. Hubert CANCIK, Helmuth SCHNEIDER. I. Stuttgart–Weimar, 1996. 582.
- BÓNA István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*, Budapest 2000.

- BORST, Arno, *Der Turmbau von Babel*, Stuttgart, 1958.
- BREDOW, IRIS V.: *Kimmerioi*, Der neue Pauly, Band 6. H. CANK, H. SCHNEIDER (ed.), Stuttgart–Weimar 1999. 458–460.
- CAMPBELL, Douglas A.: The scythian perspective in Col.3:11: A response to Troy Martin, *Novum Testamentum* 39 (1997) 1, 81-84.
- CAMPBELL, Douglas A.: Unravelling colossians 3.11b, *New Testament Studies*, 42 (1996) 120–132.
- CSÁKÓ Judit: A XI. századi Magyarország a francia kútfők tükrében, *Fons* 18. évf. (2011) 2. sz. 147-208.
- CERNUS Sándor, *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13-15. sz.)*, Budapest 1999.
- CZEGLÉDY Károly: A szír Nagy Sándor legenda. *MTA I. Osztályának Közleményei* XIII. 3–20.
- DEÉR József, Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban, *Magyar Könyvszemle*, 37 (1930), 243 - 263
- DEÉR József: A szentistváni Intelmek kérdéséhez, *Századok* 76 (1942) 435–452.
- DÉRI Balázs, „...Et pigmenta multa habebant. ” Megjegyzések P. mester forrásainak néhány kérdéséhez, *Magyar Könyvszemle*, 105(1989), 2 23–236.
- DOHERTY, Ch.: Dál Riada, In: *Lexikon des Mittelalters*, III, München-Zürich, 1986,459-460.
- DOMOKOS Péter: *Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban*, Budapest 1990.
- DVORNIK, Francis: *The idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Dumbarton Oaks Studies IV. (Harvard University Press) Cambridge, Massachusetts 1958.
- ECKHARDT Sándor, Sicambria: Egy középkori monda életrajza, *Minerva*, 1927, 156-201.
- ECKHARDT Sándor: Attila a mondában. In: *Attila és hunjai*, Szerk.: NÉMETH Gyula, Budapest 1940.
- FERINCZ István: Magyar Mózes és Efrém – Az ortodox egyház szentjei, In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*, Szerk. H. TÓTH Imre. Szeged 1995. 37–44.
- FÓTI József Lajos, *Góg és Magóg*, ItK, 23(1913), 28–59.
- FRAESDORFF, David: *Der barbarische Norden*, Berlin 2005.
- FRANK, K. S.: Cassian(us), Johannes, *Lexikon des Mittelalters*, Band II. München – Zürich. 1983. 1550–1551.

- FRASER, Sir Angus: *A cigányok*. Bp. 2002.
- GACS B. Emilian OSB: *Szoszna Demeter György kéziratosa énekes könyve (1714–1715)*, Pannonhalma 1938.
- GERE Zsolt: „Hat gím jöve sebtén elébe” (Vörösmarty eposzterve és őstörténeti felfogás a *Zalán futását* követően) *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104 (2000), 3-4, 454-496.
- GOLDENBERG, David: Scythian–Barbarian: The Permutations of a Classical Topos in Jewish and Christian Texts of Late Antiquity, *Journal of Jewish Studies*, 49 (1998) 1. 87–102
- GOMBOCZ Zoltán.: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. I. Scythia, *Nyelvtudományi Közlemények* 45 (1917–1920), 129–194.
- GULYA JÁNOS: A magyarok önelnevezésének eredete. In: *Honfoglalás és nyelvészet...*
- GUOTH Kálmán: Egy forrás két történetnézete tükrében, *Századok* 76 (1942). 43–64.
- GUOTH Kálmán: Megoldandó kérdések az Intelmekben, *Századok* 77 (1943) 1–40.
- GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. I–II. *Századok* 92 (1958)/1–4. 12-87., 565-615.
- GYÖRFFY György: *István király és műve*, Budapest 2000.³ (Első kiadás 1977.)
- GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei*, Budapest 1990
- GYÖRFFY György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések új válaszok*. Bp. 1993.
- UŐ.: Napkelet felfedezése, In: *Julianus barát és Napkelet fölfedezése*, Budapest 1986. 7-57.
- GYÖRGY Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben, *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 22 (1930). 69–88.
- GYÖRÝ János: *Gesta regum, gesta nobilium: Tanulmány Anonymus krónikájáról*, Bp., 1948.
- HALMÁGYI Miklós – SZABÓ Pál: Barbárok és bölcsek: szkíta-felfogás ókeresztény szerzők műveiben. In *Az ókori keresztény világ*, szerk. PERES Imre – JENEI Péter, Debrecen 2012. 109–132.
- HOFFMANN, J.: *Theopaschismus*. Lexikon des Mittelalters, VIII. München 1997
- HÓMAN Bálint, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és a XII-XIII. századi leszármazói*, Bp., 1925.
- HÓMAN Bálint: A magyar hún hagyomány és hún monda, (első kiadás Budapest 1925)
UŐ: *Történetírás és forráskritika*, Gödöllő – Máriabesnyő 2003. 39-137
- Honfoglalás és nyelvészet*, Szerk. KOVÁCS László, Veszprémy László, Budapest 1997.

- HORVÁTH János, A hun-történet és szerzője, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 66 (1963), 446-476,
- ILIA Mihály: Ady Endre: A fekete lobogó, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1961. 507–508.
- JANSEN-WINKELN, Karl, Letopolis, In.: *Der neue Pauly*, Band 7, Stuttgart-Weimar, 1999, 98.
- JANSEN-WINKELN, Karl, Esna, In: *Der neue Pauly*, Band 4, Stuttgart-Weimar, J. B. Metzler, 1998, 136.
- JUREK, Tomasz: Die Migration deutscher Ritter nach Polen. In: *Das Reich und Polen. Parallelen, Interaktionen und Formen der Akkulturation im hohen und späten Mittelalter*, Ed. Thomas Wünsch. Ostfildern 2003. 243–276.
- KLANICZAY Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban, Budapest 2000.
- KLEIN, R: Laterculus Veronensis, *Lexikon des Mittelalters*, Band V/8. München, Zürich, 1991. 1745–1746.
- KLOPPROGGE, Axel: Ursprung und Ausprägung des abendländischen Mongolenbildes im 13. Jahrhundert: ein Versuch zur Ideengeschichte des Mittelalters. *Asiatische Forschungen* 122, Wiesbaden 1993.
- KOHN Sámuel, *Héber kút/orrások és adatok Magyarország történetéhez, Hatodik közlemény, „Hagar” mint Magyarország elnevezése, Történelmi Tár*, 1881, 12-27.
- KOMORÓCZY Géza, Bérosos és a mezopotámiai irodalom, In: Uő: *A šumer irodalmi hagyomány: tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1980.
- KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon I.*, Pozsony 2012. 49-50.
- KORDÉ Zoltán: *A székelykérdés története*, Székelyudvarhely 1991.
<http://mek.oszk.hu/02200/02254/02254.htm>
- KOVÁCS Szilvia: *A kunok története a mongol hódításig, PhD-értekezés*, Szeged 2012.
http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1749/1/Kovacs_Szilvia_PhD.pdf
- KÖRMENDI Tamás: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig, *Korall* 10 (2009) 38. sz. 30-46.
- KRAUSZ Sámuel: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai, *Ethnographia* 1898. 9–27. 109–118. 197–203. 293–305. 348–354
- KRETSCHMAR, Georg: *Das bischöfliche Amt: kiechegeschichtliche und ökumenische Studien zur Frage des kirchlichen Amtes*. Hrsg von DOROTHEA WENDEBOURG, Göttingen 1999.
- KRETSCHMER, K.: Scythia minor, *Paulys Real-Encyclopädie*, Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa. Zweite Reihe Dritter Halbband, Stuttgart 1921. 946.

- KRISTÓ Gyula, Az Exordia Scythica, Regino és a magyar krónikák, *Filológiai Köz-
löny*, 16 (1970), 114-115.
- KRISTÓ Gyula, Kézai Simon és a XIII. század végi köznemesi ideológia néhány vo-
nása, *Irodalomtörténeti Közlemények* 76 (1972), 1-22.
- KRISTÓ Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In Uő, *Tanulmányok
az Árpád-korról*, Budapest 1983. 313–329.
- KRISTÓ Gyula: *A magyar nemzet megszületése*, Szeged 1997.
- KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc: *A kilencedik és a tizedik század története*, 2001.
- KRISTÓ Gyula: *A székelyek eredete*, Budapest 2002.
- KRISTÓ Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*, Budapest 2003.
- KRIZSÁN László: Őshazakeresők, <http://terebess.hu/keletkultinfo/krizsanos.html> (2014.
01. 15. 17:25)
- KULCSÁR Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Budapest 1973
- KULCSÁR Péter, A magyar ősmonda Anonymus előtt, *Irodalomtörténeti Közlemé-
nyek*, 91-92(1987-1988), 523–545.
- LÜKŐ Gábor: Moldva alapításának mondáihoz, *Ethnographia*, 47 (1936) 48-56.
- NÉMETH András: A Dado verduni püspökhöz írt levél, In: *Források a korai magyar
történelem ismeretéhez*, Szerk. RÓNA-TAS András, Budapest 2001. 113–161.
- LÜBKE, Christian: Slawen und deutschen um das Jahr 1000, *Mediaevalia Historica
Bohemica* 3. (1993) 58–90.
- MADAS Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV.
század elejéig*, Debrecen 2002.
- MADZSAR Imre: Szent István törvényei és a lex Baiuvariorum, *Történeti Szemle* 10.
(1921) 48–75.
- MADZSAR Imre: *A 11. Géza korabeli Névtelen*, Budapest, 1926 (Értekezések a törté-
neti tudományok köréből, 11)
- Magyarország és a keresztes háborúk. Laszlovszky József, Majorossy Judit
Zsengellér József. Máriabesnyő, Gödöllő 2006.
- MAKK Ferenc: *A turulmadártól a kettős keresztig*, Szeged 1998.
- MAKKAY János: A sárkány meg a kincsek. III. A Szent László legenda pihenési jele-
nete és kapcsolatai, *Századok*, (1996 II.), 4. sz.
- MALECZYŃSKI, Karol: Sarmatae i Scythae w pismach Gerberta z Aurillac z lat 986-998.
In: Europa Słowiańczyzna – Polska. Studia lz uczcienin. Prof. K.
Tymienzickiego. Poznań 1970. 59–69. (Sarmatae és Scytæ Gerbert d’Aurillac
986–998. évi írásaiban. Köszönet Slawek Zabaglonak a fordításért.)

- MÁLYUSZ Elemér: Krónika-problémák, *Századok* 1966 713–762.
- MARTIN, Troy: The Scythian perspective in Col 3: 11. *Novum Testamentum* 37 (1995) 3. 249–261.
- MARTIN, Troy W.: Scythian perspective or elusive chiasm: a reply to Douglas A. Campbell. *Novum Testamentum*, XLI (1999), 3, 256-264.
- MARTINKÓ András, „Magyar” vártól Magyarvárig: Egy cím, egy eszme, egy évszám és több félreértés genezise, *ItK*, 1964, 425-447.
- MAYRHOFFER, Manfred: *Einiges zu den Skythen, ihrer Sprache, ihrem Nachleben*, Vienna 2006.
- MELICH János: *A honfoglaláskori Magyarország*, 1929.
- MEULI, Karl: Scythica, *Hermes* 70 (1935) 121–176.
- MCGINN, Bernard: *Antikrisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében*. Budapest 1995.
- MOLNÁR Gábor: A Líbiai-sivatag magyar óriása. Almásy László Ede élete és munkássága. In: *A Szaharától a Földközi-tengerig. Belvedere Meridionale* (szerk. MOLNÁR Gábor), 25 (2013) 1. sz. 65-72.
- MORAVCSIK Gyula: A Kyrillos legenda magyar vonatkozású epizódjához, *Ethnographia* 39. (1928) 108-109.
- MORAVCSIK Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység, In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I. kötet*, szerk. SERÉDI Jusstinián, Budapest 1938.
- NÉMETH Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*, 1930, Közzéteszi BERTA Árpád, (Budapest 1991²).
- NÓTÁRI Tamás, Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez, In: *Medievalisztikai tanulmányok*, szerk. MARTON Szabolcs, TEISZLER Éva, Szeged, 2005, 99-122.
- OLAJOS Teréz: Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez, *Antik Tanulmányok* 33 (1987-1988) 1. sz. 24-26.
- OLAJOS Teréz: Annales Alamannici a. 863: "gens Hunorum". Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok?: *Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica*, Tomus CXIII. Szeged 2001, 5–10.
- PÁSZTORI-KUPÁN István: A szkíták a szentírásban (első rész), *Az út*, 30 (2004) 1. szám, 5-18.
- PÁSZTORI-KUPÁN István: A szkíták a Szentírásban (második rész), *Az út*, 30 (2004) 2. szám, 71–85.
- PETERSON, Peter Megil: *Andrew, brother of Simon Peter. His History and Legend*, Leiden 1958.

- PONGRATZ-LEISTEN, Beate: Beros(s)os von Babylon, In: *Der neue Pauly*, Band 2, Stuttgart-Weimar, J. B. Metzler, 1997. 579–580.
- PLASSMANN, Alheydis: *Origo gentis*, Berlin 2006.
- PRAŽAK, Richard: A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései, *Irodalomtörténeti Közlemények* 4 (1980), 393–408.
- RÁKÓCZI István: Egy történelmi tévedés anatómiája, In: *Magyar-portugál kapcsolatok*, Felelős szerk. RÓZSA Zoltán, összeállították LUKÁCS Laura, RÁKÓCZI István, Budapest 1987. 55–75.
- RÓNA-TAS András: *A nyelvrokonságok. Kalandozások a történelmi nyelvtudományban*, Budapest 1978.
- RÓNA-TAS András: A néppé válás az újabb kutatások tükrében. In: *Honfoglalás és néprajz*, Budapest 1997.
- RÓNA-TAS András: *A honfoglaló magyar nép*, Budapest 1997.
- R. SZILÁGYI Éva: Lemair de Belges, In: *Világirodalmi Lexikon*, VII. Főszerk. Király István, Budapest 1982. 157.
- SÁNDOR Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány*, Budapest 2011.
- SCHÄFERDIEK, K., Wulfila. Vom Bischof von Gotien zum Gotenbischof, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 90 (1979), 107–146.
- SEBESTYÉN Gyula, *A magyar honfoglalás mondái*, Budapest 1904 (új kiadás: Budapest 2001)
- SCHEIBER Sándor: Góg és Magóg fia, *Irodalomtörténet* 45 (1957) 3. sz. 372.
- SCHMIEDER, Felicitas: *Europa und die Fremden: die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert*, Sigmaringen, 1994
- SINOR Dénes: Góg és Magóg fia. *Irodalomtörténet* 45 (1957) 1. sz. 78–79
- SINOR Dénes (Denis Sinor): The Mongols and Western Europe, In: *Inner Asia and its Contacts with Medieval Europe*, London 1977, 513–544.
- SINOR Dénes: A mongolok nyugaton, In: *Tatárjárás*, 311–338
- SZABADOS György: *A magyar történelem kezdeteiről*, Budapest 2006.
- SZABADOS György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században*, Szeged 2011.
- SZABÓ Pál: Megjegyzések a középkori nomád harcmodor ókori előzményeihez. In: Szkitiától Hispániáig. *Belvedere Meridionale* 21 (2009) 1–2. sz. 79–86.
- SZABÓ Pált lásd még társzerzőként HALMÁGYI Miklós – SZABÓ Pál 2012.
- SZÁNTÓ Richárd, Beda Venerabilis földrajzi szemléletének néhány eleme, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta Historica*, 99 (1995), 41–51.

- SZÁNTÓ Richárd, Skandináv források adatai a kelet-európai steppére, In: *A Kárpát-medence és a steppe*, szerk. MÁRTON Alfréd, Budapest 2001.
- SZEGFÜ László: Messze volt-e Makó Jeruzsálemtől? (Gondolatok Makó város címeréről), In: „*Magyaroknak eleiről*”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, Szerk. PITI Ferenc, SZABADOS György, Szeged 2000. 537-558.
- SZ. JÓNÁS ILONA: Szent Honoratus 13. századi verses legendája. In: *Uő: Sokszínű középkor. Természet, társadalom, kultúra.*, szerk. NAGY Balázs, NOVÁK Veronika, Budapest 2010. 293–309.
- SZ. JÓNÁS Ilona: Az európai Szent István-kép kialakulása. In: *Sokszínű középkor...* 243–252.
- SZÖCS Tibor: *A 14. századi krónikaszerkesztmény interpolációi és 11. századi okleveleink*, Fons, 14 (2007), 59–95.
- SZÜCS Jenő: Szent István intelmei. Az első magyarországi államelméleti mű, In: *Szent István és kora*, Szerk. GLATZ Ferenc–KARDOS József, Budapest 1988. 32–58.
- TARDY Lajos: A keleti magyarok madzsar neve, *Antik Tanulmányok*, 28 (1981) 2. sz. 205–210.
- TESZ = *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*, (Főszerk. BENKŐ LÓRÁND) III. kötet. Budapest 1976.
- TOMPA József: Szittya, *Magyar Nyelv* 52 (1956) 484–486.
- TÓTH Endre: *Szent Márton Sabariában és Pannoniában*, <http://hu.viasanctimartini.eu/cgi-bin/via/index.cgi?view=ck&tID=700&nID=45009&nyelv=hu#sdfootnote34sym> (2014. február 28., 10:22:44)
- TÓTH Gábor: Julianus útja a keleti magyarokhoz, *Belvedere Meridionale*, 20 (2008) 3-4, 17–33.
- TÓTH Péter: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*, Szerk. ÉRSZEGI Géza, Tihany 2007. 31–36.
- TÓTH Sándor László: *Levédiától a Kárpát-medencéig*, Budapest 2011.
- TÓTH Sándor László: *A honfoglalástól az államalapításig*, Szeged 2010.
- UHLIRZ, Mathilde: Die „Scythae” in den Briefen Gerberts von Aurillac, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, LIX. Band, (1951) 411–415.
- VÁCZY Péter, Anonymus és a Juslinus-kivonat, *Turul*, 1944-1946, 1–13.

- VÁSÁRY ISTVÁN: *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest 2003.
<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/regi-belso-azsia/adatok.html>
- VÁSÁRY István: *Magyar őshazák és magyar őstörténészek*, Budapest 2008.
- VESZPRÉMY László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és a európai kapcsolatuk, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 135 (2013), 25–44.
- WOLFRAM, Herwig: *Die Goten*, München 1990³
- ZIMONYI István: *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*, 2012. http://real-d.mtak.hu/597/7/dc_500_12_doktori_mu.pdf
- ZIMONYI István: Magarabok és Qaszr Ibrahim. Egy magyar közösség Núbiában, In: *A Szaharától a Földközi-tengerig. Belvedere Meridionale* (szek. MOLNÁR Gábor), 25 (2013) 1. sz. 86–89.
<http://www.nyest.hu/renhirek/bendefy-laszlo-a-kaukazusi-magyarok-kutatoja> (2014. január 18., 11:31:09)
- www.nyest.hu/renhirek/madzsar-a-fovaros (2014. január 18., 11:35:49)
- <http://www.nyest.hu/renhirek/julianus-barat-az-alanok-foldjen> (2014. január 18., 11:33:05)